

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ВИКОНАВЧИЙ ОРГАН КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ)
ЗАКЛАД ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ
«КИЇВСЬКИЙ ФАХОВИЙ МЕДИЧНИЙ КОЛЕДЖ № 3»

Електронний посібник
з дисципліни «Історія України»
для студентів II курсу
спеціальності 223 Медсестринство

Підготував викладач ЦК Загальноосвітніх,
гуманітарних та соціально-економічних
дисциплін
СВІТЛАНА ТИМОШЕНКО

2024 рік

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва розділу, теми	Усього годин	Кількість годин					Семестрова атестація
			Теоретичні заняття	Практичні заняття	Семинарські заняття	Лабораторні заняття	СРС	
Семестр III								
1.	Тема 1. Первісне суспільство на території України.	2	2					
2.	Тема 2. Київська Русь.	2			2			
3.	Тема 3. Галицько – Волинська держава.	2			2			
4.	Тема 4. Польсько – Литовська доба.	2			2			
5.	Тема 5. Доба козацька. Зародження Запорозької Січі.	2	2					
6.	Тема 6. Українська національно – визвольна революція.	2	2					
7.	Тема 7. Україна в кінці XVII ст. та в XVIII ст.	2			2			
8.	Тема 8. Лівобережна та Західна Україна в першій половині XIX ст.	2	2					
9.	Тема 9. Українська національно – демократична революція.	4	2		2			
10.	Тема 10. Україна в 20-х – 30-х роках XX ст.	2	2					
11.	Тема 11. Україна в роки Другої світової війни.	2	2					
12.	Тема 12. Україна в повоєнний період.	2	1		1			
13.	Тема 13. Україна в умовах десталінізації.	2	1		1			
14.	Тема 14. Україна в період системної кризи СРСР Тема 15. Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді СРСР.	1 1	1 1					
15.	Тема 16. Становлення, розвиток України як незалежної держави. Тема 17. Європейський вибір України. Російсько – українська війна.	3 2			1 1		2 1	
16.	Екзамен	10					10	
	УСЬОГО:	45	18		14		13	

ЗМІСТ

ТЕМА № 1: Вступ до курсу. Первісне суспільство на території України....	4
ТЕМА №2 : Київська Русь.....	9
ТЕМА №3 : Галицько - Волинське князівство.....	12
ТЕМА №4 : Польсько – Литовська доба.....	15
ТЕМА №5 : Доба козацька. Зародження Запорозької Січі.....	17
ТЕМА № 6: Українська національно – визвольна революція.....	24
ТЕМА № 7: Україна в кінці XVIIст. та в XVIII ст.....	27
ТЕМА № 8 : Лівобережна та Західна Україна в першій половині XIX ст....	30
ТЕМА № 9 : Українська національно – демократична революція.....	38
ТЕМА № 10: Україна в 20-х – 30-х роках XX ст.....	44
ТЕМА № 11: Україна в роки Другої світової війни.....	58
ТЕМА № 12: Україна в повоєнний період.....	66
ТЕМА № 13: Україна в умовах десталінізації.....	72
ТЕМА № 14: Україна в період системної кризи СРСР.....	76
ТЕМА № 15: Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді СРСР.....	84
ТЕМА № 16: Становлення, розвиток України як незалежної держави.....	90
ТЕМА № 17: Європейський вибір України. Російсько-українська війна...	103

Тема 1.: Вступ до курсу. Первісне суспільство на території України.

План:

1. Предмет, завдання і значення курсу історії України.
2. Методи вивчення історії України.
3. Джерела вивчення української історії.
4. Первісна епоха на території України.

Історія України – це наука, яка вивчає виникнення і розвиток людського суспільства на всіх українських землях, вона ґрунтується на законах розуміння історії.

Історія України вивчає передусім розвиток продуктивних сил, способи виробництва, виробничі відносини, які склалися між людьми в процесі виробництва в кожний конкретний період.

Історія України висвітлює визвольні рухи, одвічне прагнення українського народу до незалежності, його боротьба проти польських, литовських, австро-угорських, російських, монголо-турецько-татарських завойовників.

Історія – це наука про те, чого вже нема і не буде.

Поль Валері.

Історія – це союз між померлими, живими й ще не народженими.

Едмунд Берк.

Історія змушена повторюватися, тому що її ніхто не слухає.
Лоренс Пітер.

Історія вчить лише тому, що вона ніколи нічому не навчила народи.

Фрідріх Гегель.

Вивчення історії України ґрунтується на документальній базі, яка забезпечує об'єктивність та науковість.

Типи історичних джерел:

1. *Речові* – археологічні знахідки.
2. *Етнографічні* – пам'ятки, в яких знаходимо дані про характер і особливості побуту, культури, звичаїв того чи іншого народу.
3. *Лінгвістичні джерела* – дані з історії розвитку мови.
4. *Усні джерела*.
5. *Писемні джерела*: а) актові матеріали; б) оповідні пам'ятки.

Провідними науковцями найважливіших досліджень з історії України є: М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Аркас, Д. Дорошенко, Д. Яворницький, О. Субтильний, Н. Полонська-Василенко та інші.

На основі вчення Михайла Грушевського можна виділити такі *головні етапи нашого державотворення*:

- ✓ Княжа доба русько-української історії (II пол. I тис. – кінець XVст.)
- ✓ Козацько-гетьманська держава і боротьба за її утвердження і збереження (кін. XVст. – кін. XVIIIст.)
- ✓ Боротьба проти імперії, творення новітньої Української держави (XIX ст. – поч.. XX ст.)
- ✓ УРСР в складі радянської тоталітарної системи та відродження України (1921р. - сьогодні).

Вивчаючи історію України, бажано враховувати геополітичні фактори, її життєвий простір.

Геополітика – політична концепція, яка вивчає у політиці держави засадничу роль географічних факторів: 1) просторове розташування країни; 2) розмір території; 3) наявність чи відсутність природних ресурсів; 4) клімат; 5) кількість населення; тощо.

Періоди давньої історії України.

Назва періоду	Періодизація	Найважливіші зміни у житті людини	Зміни суспільної організації
I. Кам'яний вік: палеоліт мезоліт неоліт	150000р. тому X – VII тис. до н.е. VI – IV тис. до н. е.	Давні люди розселилися на територіях України, навчилися виробляти знаряддя праці (камені, кістки тварин), видобувати вогонь; будувати житло, з'явилося рільництво і скотарство.	Людський гурт Рід (спільнота родичів) Матріархат
II. Мідно-ка м'яний вік: енеоліт	IV – III тис. до н. е.	Давні люди починають виробляти знаряддя праці з міді (виняток – з олова), перехід від мотичного до ранніх форм орного землеробства.	Родова община
Бронзовий вік	II – I тис. до н. е.	Давні люди навчилися виробляти знаряддя праці з міді (сплав міді з оловом).	Родова община Патріархальні відносини

Залізний вік	I тис. до н. е. – I ст. н.е.	Давні люди навчилися виробляти знаряддя праці і зброю з заліза.	Сусідська община Плем'я
---------------------	------------------------------	---	----------------------------

Найяскравіша культура давньоєвропейської історії – *трипільська*.

Трипільська культура – одна з найдавніших землеробських культур. Протягом IV – II тис. до н. е. трипільці розселилися на великій території: в басейнах р. Пруту, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, а також на території Волині, Поділля, Північного Причорномор'я та інших місцевостях.

Основні досягнення трипільців:

- ✓ розвинуті землеробство і скотарство;
- ✓ знаряддя праці, виготовлені з каменю з використанням шліфування і свердловиння;
- ✓ знаряддя праці з міді, створені з використання молота і кувалди;
- ✓ різноманітність форм знаряддя праці;
- ✓ глиняний посуд, що обпалювався в гончарній печі і розписувався орнаментом;
- ✓ ювелірні вироби, що вражають смаком та красою.

Поміркуємо разом: 1. У середньовіччі вважали, що історію творить Бог. Так, монах Августин Блаженний (V ст. н.е.) вважав, що люди лише актори драми, а драматургом, що її творить, є Бог. У XIX ст. німецький філософ Гегель заявив, що історія – це єдиний закономірний процес, в якому кожна епоха – сходинка у загальному розвитку людства. Процес розвитку є нескінченним саморозвитком Вищого розуму, Абсолютного духу. Вчені XX ст. вважають, що люди водночас виступають і акторами історичної драми, і її авторами.

Так хто ж є творцем історії?

2. Що покладено в основу періодизації давньої історії України?

3. а) Чому землеробство і скотарство були головними досягненнями людини доби неоліту?

б) Чому трипільців називають найдавнішими хліборобами на українських землях?

Східні слов'яни в давнину.

План:

1. Походження слов'ян. Розселення слов'янських племен.
2. Поняття про антів – як про давніх слов'ян.
3. Соціально-економічні чинники життя давніх слов'ян.
4. Політичний лад антів.

5. Перші державні утворення давніх слов'ян.

В історичній науці є чимало дослідницьких тверджень і теорій з питання походження слов'ян.

Теорії походження давніх слов'ян:

1. Дунайська теорія (літопис «Повість минулих літ», домінуюча XIII – XVст.).
2. Скіфо-сарматська теорія (IX ст. Баварська хроніка).
3. Вісло-дніпровська теорія (XIX – початок XX ст.; Л. Нідерм, М. Фасмер, Н. Шахматов, В. Петров та інші польські вчені).
4. Вісло-одерська теорія (30 - 40-х роках XX ст.; Ю. Косташевський, М. Рудницький, Т. Лер-Сплавинський).
5. Дніпро-одерська теорія (50 – 60-ті роки XX ст.; Л. Третьяков, Б. Рібаков та інші).
6. Дніпро-одеська теорія (сучасні українські археологи).

Походження давніх слов'ян ще й досі викликає суперечки серед вчених. Щодо перших письмовних згадок про слов'ян, то вони належать до I ст. н.е.

Назви племен в працях античних авторів.

Автор	Назва племені	Дата
- Пліній Старший - Тацит - Птоломей	венеди венеди венеди	I – II ст. н.е.
- Прокопій Кесарійський	склавіни, анти	VI ст. н.е.
- Йордан	анти	VI – VII ст. н.е.

Розселення слов'янських племен.

<u>кінець I тис. до н.е.</u>	<u>II – IV ст. н.е.</u>	<u>V ст. н.е.</u>
<u>VI – VII ст. н.е.</u> Верхня Наддніпрянина, Наддніпрянина, береги Дністра, південно-західне Побужжя,	-> розселенню слов'ян заважають племена готів, які відтісняють	Балканський півострів, береги Дунаю,

узбережжя Балтійського моря, нижня течія Південно-Східна Ельби. Європа.

їх на північ до Дніпра і Десни.

Візантійської імперії.

В ході розселення слов'яни розділилися на *три угруповання* (IV – VI ст. н.е.):

- південні;
- західні;
- східні.

Східні слов'яни – безпосередні предки руського, українського і білоруського народів. Серед східних слов'ян головне місце належало племенам, або союзу племен – анти. Анти становили частину слов'ян - венедів, що проживали між Дніпром і Дністром і далі на схід від Дніпра. Перша згадка про них у письмених джерелах датовано 375р., остання – 602р. н.е. Слов'янські землі потерпали від нападів різних племен: готів, гунів, аварів та інших.

Мовою документа: «Розселення українських племен на їх нинішній території співпадає з початком їх історичного життя. Століття, що наступають після розселення, підготовляють державну організацію, історія якої складає головний зміст першого періоду життя українського народу».

М. Грушевський «Нарис історії українського народу».

«Держава антив протривала три століття, від кінця IV і до початку VII ст. ... В історії України вона має важливе значення: український народ уперше знайшов вислів для своєї державної творчості, зорганізував державу на великій частині своєї території і опер її об море».

І. П. Крип'якевич. Історія України.

Основні заняття слов'ян в IV – VII ст.:

- ✓ Рільниче землеробство
- ✓ Осіле скотарство
- ✓ Видобуток і обробка заліза
- ✓ Гончарство
- ✓ Ткацтво
- ✓ Ювелірне виробництво
- ✓ Торгівля

Політичний устрій антів стародавні історики називають *народовладдям*, на чолі племені стояв князь та старійшини, а основні питання життя племені вирішували народні збори – *віче*.

Духовний світ праукраїнців Антської держави був досить складним. Кожне плем'я планувало своїх богів. Із процесом творення держави відбувалося виділення загальноплеменних богів. Головними у них були: Дажбог – бог сонця; Велес – бог худоби; Сварог – бог неба; Ярило – бог весни; Лада – богиня весни, краси, кохання; Марена – богиня води і весни; Перун – бог війни і блискавки. Для своїх богів анти споруджували спеціальні культові споруди – камениці. Дещо пізніше з'явилися служителі культу – волхви.

У східних слов'ян VIII ст. виникає цілий ряд союзів племен: поляни (жили на правому березі Дніпра), східні їх сусіди – сіверяни (р. Десна), далі радимичі, в'ятичі; древляни, дреговичі (над Прип'яттю); волиняни, дуліби (над Західним Бугом); тиверці (над Дністром); уличі (між Південним Бугом і Дніпром); білі хорвати (на Прикарпатті).

Північну групу слов'янських племен становили кривичі, половчани, словени.

Основною формою суспільного устрою у слов'ян були союзи племен або племені княжіння.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 2.: Київська Русь.

План:

- 1.** Передумови утворення східнослов'янської держави.
- 2.** Виникнення, становлення і розквіт Київської Русі.
- 3.** Процес розпаду Київської Русі.

Київська Русь, як і кожна держава, виникла не раптом, водночас; виникненню її передувала низка подій, які історики називають передумовами.

Передумови виникнення держави у східних слов'ян:

розселення східних слов'ян □ створення союзів племен (поляни, дуліби, волиняни та інші) □ боротьба союзів племен з сусідніми племенами за свою територію □ утворення чіткого кордону розселення слов'ян □ подальший розвиток ремісництва, торгівлі, землеробства, скотарства □ розподіл суспільства

на соціальні групи (класи) □ формування класу землевласників – земельної аристократії □ будівництво міст □ поява нових соціальних відносин – феодалних.

За свідченням арабських авторів уже в VIII – IX ст. існувало 3 осередки слов'янської державності:

Куявія (земля полян з Києвом); Славія (Новгородська земля); Артанія (Ростово-Суздальська, а, можливо, Причорноморська і Приазовська Русь). Найбільшим було державне об'єднання Руська земля (Куявія) з центром у Києві, вона стала тим територіальним та політичним ядром Київської Русі.

Концепції походження Давньоруської землі:

1. «Норманська теорія» («варяжська»); автори німецькі вчені XVIII ст. Міллер та Байєр.

2. Хозарське походження; автор О. Пріцан (професор Гарвардського університету).

В історичних процесах українських вчених не знайшли підтвердження ці концепції, які ігнорують ту обставину, що державність – це результат тривалого соціально-економічного і політичного розвитку.

Перші князі в історії слов'ян:

Князь Кий (напівлегендарний) – вождь племен полян, засновник м. Києва (V – VI ст.).

Князь Рюрик (862 – 879рр.) – об'єднав частину слов'янських племен довкола м. Новгороду.

Князі Аскольд і Дір (? – 882рр.) – завоювали Київ у II половині IX ст., у 882р. були скинуті Олегом.

Діяльність київських князів IX – XII ст.

Князь	Період князювання	Діяльність, реформи
Олег	882 – 912рр.	- приєднав кривичів, сіверян, радимичів, древлян, дулібів, тиверців; - переміг хозар, Візантію.
Ігор	912(913) – 945рр.	- продовжував приєднувати слов'янські землі до Києва; - здійснив походи до Каспійського моря, Константинополя.
Ольга	945 – 964рр. ?	- обмежила розмір державної данини (податку); - ввела розподіл територій на погости (області) для збору податків; - розвивала мирну форму міжнародних відносин – дипломатію (переговори); - видавала прості закони (статути) з важливих питань соціально-економічних відносин.
Святослав	945 – 972рр.	- багато воював, підкорив Волзьку Болгарію, Хозарський каганат;

		<ul style="list-style-type: none"> - переміг печенігів; - визволив від влади Візантійської імперії Болгарію.
Володимир	980 1015рр.	<ul style="list-style-type: none"> - завершив тривалий процес формування територій Київської держави; - побудував оборонні споруди проти печенігів; - створив системи освіти; - вдосконалив керування державою, провівши адміністративну систему; - проведена військова реформа; - ввів християнство у Київській Русі 988р.
Ярослав	1019 1054рр.	<ul style="list-style-type: none"> - припинив князівські усобиці, чвари та війни; - створив збір законів «Руська Правда»; - піклувався про розвиток культури (будівництво церков, переклад книжок на слов'янську мову, літописання, відкриття шкіл і бібліотек); - відвоював території на узбережжі Балтійського моря; повернув території, захоплені Польщею; - розгромив печенігів; - встановив добрі стосунки з країнами Західної і Центральної Європи.
Володимир Мономах	1113 1125рр.	<ul style="list-style-type: none"> - будучи князем у Переяславі постійно робив походи проти половців; - доповнив статті «Руської Правди»; - відновив єдиновладну монархію часів Ярослава Мудрого; - був ініціатором проведення Любецького з'їзду; - видатний письменник свого часу, автор «Повчання дітей».

Синові Володимира Мономаха – Мстиславу – вдалося на певний проміжок часу зберегти єдність держави. Але в 1132р. він помер. Саме з цього часу починається період феодальної роздробленості. Київська Русь розпалася на окремі удільні князівства. Найзначнішими серед них були: Галицьке, Волинське, Володимиро-Суздальське, Новгородське, Чернігівське, Смоленське, Київське, Переяславське.

Основні причини роздробленості Київської Русі.

Політичні	Економічні	Зовнішні
<p>- велика держава – імперія з часом розпадається, важко управляти з єдиного центру;</p> <p>- прагнення окремих земель до політичної самостійності і незалежності від центру;</p> <p>- міжусобні війни;</p> <p>- відсутність серед спадкоємців династії політика – особистості.</p>	<p>- натуральний характер господарства, утвердження феодалної власності на землю;</p> <p>- загострення протиріччя між ростом економічної могутності місцевої влади і намаганням зберегти підпорядкованість центру;</p> <p>- розвиток економічної самостійності окремих районів, міст, зростання продуктивності праці, покращення обробітки земель.</p>	<p>- могутність і єдність держави підривали постійні війни; набіги кочових народів, племен;</p> <p>- землі Київської Русі залишилися бар'єром між Сходом і Заходом;</p> <p>- занепад сусідської імперії – Візантії та зріст могутності держав Польщі, Литви, Угорщини.</p>

1187р.: термін «Україна» вперше згадується в Київському літописі.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 3.: Галицько-Волинська держава.

План:

1. Галицьке князівство. Волинське князівство. Князі Ростиславичі.
2. Утворення Галицько-Волинської держави.
3. Галицько-Волинська держава за наступників Данила Галицького.

Фактори, що сприяли розвитку Галицького і Волинського князівств (після відокремлення від Київської Русі): географічне розміщення, віддаленість від кочівників, розташування на перехресті важливих торгівельних шляхів, економічні зв'язки з країнами Західної Європи, розвиток міст, багаті поклади солі та інші.

Особливості політичного устрою:

для Галицького князівства – раннє виділення боярства в окремий стан;
для Волинського князівства – спільний розвиток дружинно-боярської верстви, що мала великі земельні володіння, рішуча підтримка нею князівської влади.

Галицькі землі відокремилися від Києва ще в кінці XI ст.. Тут з II половини XI ст. осіла династія Ростислава Володимировича (онука Ярослава).

На Володимирові закінчився рід Ростиславичів, які зуміли оборонити свою землю від вторгнень сусідів – поляків, угорців, забезпечити кордони князівства, розвинули господарство і торгівлю.

Волинь до самостійної організації дійшла в II половині XII ст. Однак дуже швидко була поділена на малі князівства.

Нову епоху як Галицької, так і Волинської історії розпочинає Роман Мстиславович (1173 – 1205рр.). В 1199р. Роман об'єднав Галицьке і Волинське князівство в одну державу.

Політика Романа Мстиславовича.

Внутрішня	Зовнішня
<ul style="list-style-type: none"> - придушив опір бояр, зміцнив князівську владу; - створив умови для розвитку ремісництва, торгівлі. 	<ul style="list-style-type: none"> - відвоював Київ; - об'єднав під своєю владою Чернігівське, Київське, Переяславське, Галицьке, Волинське князівства; - неодноразово перемагав половців, воював з Польщею і Литвою.

Син Романа Мстиславовича – Данило – в 20 років розпочав боротьбу за відновлення держави, створеної батьком.

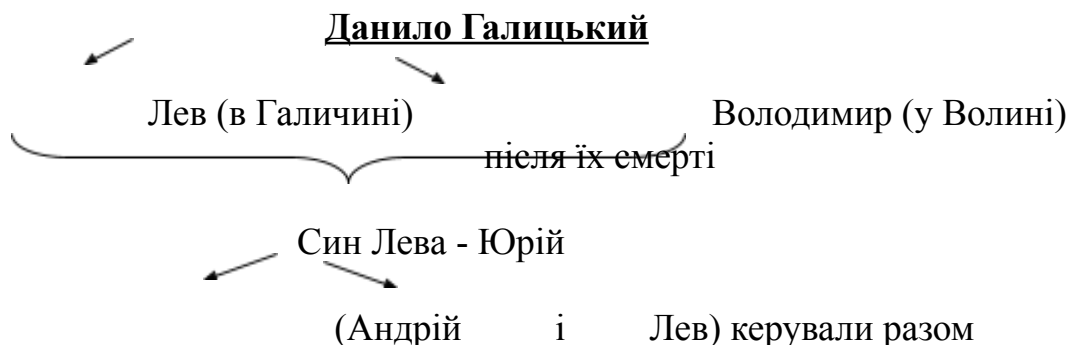
Політика Данила Романовича.

Внутрішня	Зовнішня
<ul style="list-style-type: none"> - зміцнив владу, придушив опір бояр; - будував міста; - запрошував ремісників і купців з інших країн для розвитку ремісництва і торгівлі; - ввів в селах посаду урядника, що мав слідкувати за додержанням прав селян; - формував загони з селян. 	<ul style="list-style-type: none"> - встановив дружні умови з Польщею і Угорщиною; - намагався захистити державу від монголо-татар; - закликав країни Західної Європи до боротьби з монголо-татарами.

Мовою документа: «Данило – це найбільша постать в історії Галицько-Волинської держави. Він ... наново з'єднав розбиту державу ... Не дав знищити своєї держави татарам ... Супроти наступу Азії ввійшов у зв'язку з Західною Європою ... Трудом свого життя він відбудував державу свого батька Романа і поклав основи під її дальший розвиток».

Крип'якевич І.П. Історія України.

Однак нащадкам Данилу Романовичу не вдалося зберегти державу.

У 1325р. після смерті Андрія та Лева, які загинули, воюючи за незалежність, бояри обрали князем Болеслава, сина мазовецького князя Тройдена та Марії, сестри останніх князів галицько-волинських.

У 1340р. князя Юрія II (Болеслава) було отруєно. Загибель його стала великою трагедією для України, розпочалася боротьба за галицько-волинські землі між їхніми сусідами: на Волині утвердилося Литовське князівство; після довгої боротьби в 1387р. Галичина була остаточно захоплена Польщею.

Ще раніше, в кінці XIII – на початку XIV ст. Угорщина приєднала до себе Закарпаття, а в середині XIV ст. Буковиною заволоділо Молдавське князівство.

Всі інші українські землі – Чернігівщина, Сіверщина, Київщина, Переяславщина, Поділля – у 50 – 60-ті роки XIV ст. були приєднані до Литви.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 4.: Польсько – Литовська доба.

План:

1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського.

2. Українські землі під владою Польщі.

Головними причинами експансії щодо України були: оволодіння багатими українськими землями; зміцнення свого військового потенціалу, своїх кордонів.

У 50 – 60-ті роки XIV ст. українські землі – Чернігівщина, Сіверщина, Київщина, Переяславщина, Поділля – були приєднані до Литви.

Населення України опору литовцями фактично не чинило, подали Велике князівство Литовське не порушувало існуючих на українських землях звичаїв та системи управління. Це визначалося тим, що соціально-економічний розвиток князівств був вищий, ніж ранньофеодальної Литовської держави, яка багато запозичила у них:

- мову, православ'я, законодавства, адміністративний устрій та інше.

Внаслідок територіальних придбань князівство перетворилося на найбільш велику державу Європи. Історики назвали його Литовсько-Руським (у цій державі етнографічні литовські землі займали всього $\frac{1}{10}$).

Литовські завойовники не зустрічали помітного опору, тим більше, що Литва одразу ж почала захищати слов'янські землі від монголо-татар. Широку відомість набули імена великих литовських князів – Гедиміна і Ольгерда.

Основні напрямки політики.

Князя Гедиміна (1316 – 1341)	Князя Ольгерда (1345 – 1377)
- загарбання українцями білоруських земель; - боротьба з Московською державою, намагання від'єднати від неї Новгород і Псков; - встановлення дружніх відносин з Польщею і Тверським князівством.	- розширення території князівства Литовського; - успішна боротьба з монголо-татарами (1362 – 1363) – битва під Синіми Водами; - намагання підірвати могутність Московської держави.

З півночі на Литовську державу насувалася загроза з боку німецьких рицарів-хрестоносців лівонського ордену. Литва і Польща, об'єднавши свої сили, до складу яких входили і українські, білоруські та російські загоны, 15 липня 1410р. поблизу Грюнвальда розгромили військо рицарів.

Галичина і частина Волині під владою Польщі.

Невелика Литва включала до своєї держави землі Білорусії й України, що переважали її своєю територією і населенням, природними багатствами. Тому польська шляхта домагалася об'єднання Великого князівства Литовського з Польським королівством в одну державу.

Процес укладання унії між Литвою і Польщею був довгим (з 1385 по 1569рр.).

У 1385р. литовський князь Ягайло прийняв *Кревську* унію. Зміст унії:

- Ягайло стає королем Польщі;
- У Великому князівстві Литовському вводиться католицька віра;
- Велике князівство Литовське приєднується до Польщі.

У результаті унії відбулось включення литовських, білоруських та українських земель до складу Польщі. Унія поклала початок ліквідації Литви як окремої держави. Литовські і українські вельможі, спираючись на невдоволення православного населення, чинило опір Ягайлові.

У 1413р. між Ягайлом і Вітовтом була укладена *Городельська унія*, за якою Литва не тільки визнавала верховенство польського короля, а й вводила однаковий з Польщею адміністративний поділ; на литовських бояр-католиків були поширені польські права.

Унія призвела до посилення впливу у Литовському князівстві католицької віри.

У 1569р. у Любліні був скликаний сейм, на який винесено проект повного приєднання литовських земель до Польщі.

Зміст Люблінської унії:

- проголошувалось об'єднання Польщі і Литви у єдину державу – Річ Посполиту;
- Литві у складі Речі Посполитої надавалось право на свої законодавство, судочинство, мову (руську, білоруську), казну, військо;
- Річ Посполита очолювалася королем, що обирався польськими і литовськими феодалами;
- в Литві та Польщі встановлювалися однаковий державний устрій, спільна грошова система, спільний сейм;
- в міжнародних відносинах Річ Посполита виступала як єдина держава.

Наслідки унії: повне панування Речі Посполитої на українських землях, утвердження необмеженої влади польських магнатів; посилення соціального, національного і релігійного гніту українського населення; знищення також рештки українських державних традицій, що зберігались під формами автономії у

Великим князівстві Литовському. Українські землі Речі Посполитої було поділено на 6 воєводств: Галицьке, Волинське, Подільське, Брацлавське, Київське, Белзьке.

В Україні з'являються величезні латифундії польських магнатів, які були необмеженими володарями своїх областей і безжалісно експлуатували природні багатства України.

У жовтні 1596р. відбувся Берестейській церковний собор, який прийняв нову унію. Зміст *Брестської* унії:

- католицька і православна церкви об'єднувалися;
- на чолі об'єднаної церкви стояв папа Римський;
- служба Божа велась слов'янською мовою;
- православні обряди зберігалися.

Наслідком унії було значне послаблення позицій православної церкви. Визначну роль в боротьбі за відновлення православ'я належить братствам – громадським союзам православного українського населення (виникли наприкінці XVI ст.).

Мовою документа: «Укладена з мотивів далеко більш політичних й адміністративно-дисциплінарних, ніж догматично-релігійних, Брестська унія одразу ж внесла визначний фрагмент у лоно українського народу, спричинила тимчасовий запал, пожвавлення, інтелектуальний рух, жваві диспути, ... та в кінцевому підсумку ослабила Русь, демократизувала її ненавистю братств до братів, взаємним недовір'ям і нетерпимістю і була однією з причин козацьких війн, які принесли Україні Руїну, а Польщі зародок політичного занепаду.

І. Франко

«З історії Брестського собору 1596р.».

В Придністров'ї проти унії виступило запорозьке козацтво на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним (Конашевичем), який постійно підтримував православну віру.

В наступні роки проти унії та засилля польських феодалів відбулися повстання під проводом гетьмана нереєстрового козацтва Тараса Федоровича (Трасиль 1930р.), гетьмана нереєстрового січового козацтва Івана Сулими (1635р.) та інших. Боротьба за волю і православну віру в I половині XVII ст. зростала, що привело до визвольної війни українського народу.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 5: Доба козацька. Зародження Запорозької Січі.

План:

1. Причини зародження козацтва
2. Сутність українського козацтва
3. Реєстрове козацьке військо

4. Організація Запорозької Січі
5. Адміністративно - політичний устрій Січі

1. Причини зародження козацтва

Центральним явищем історії України XVI-XVIII ст. було козацтво, яке втілило в собі кращі риси українського народу. Воно виникло і сформувалось у другій половині XV-XVI ст. як протест народу України проти все зростаючого соціального, національного та релігійного гніту. Його колискою стали порубіжні-території Південної України. Саме специфічні умови порубіжжя та особливості тодішнього життя і породили такий феномен як українське козацтво.

Що стосується причин виникнення козацтва, то на думку відомого його дослідника академіка Д. Яворницького, першопричиною утворення козацтва були "ухідництво" (промисли) та "добичництво" (походи на татарські поселення). Сучасні вчені в принципі погоджуючись з академіком Д. Яворницьким дають більш детальну картину цього процесу.

Характерною рисою суспільно-політичного розвитку українських земель XV - першої половини XVI ст. було зосередження переважної більшості населення на спрадавна обжитих землях: Галичині, Волині, Поділлі, Поліссі, північній Київщині. Їхня південна межа практично проходила по лінії укріплень Кам'янець-Бар-Вінниця-Біла Церква-Черкаси-Канів-Київ. Далі на південь лежало так зване "Дике поле". Незаселені південні території відзначалися великими природними багатствами, які вражали сучасників. Зрозуміло, що такий благодатний край здавна мав до себе людей. Кожної весни сюди направлялися ватаги промисловців на "уходи" - полювати диких звірів, ловити, в'ялити й солити рибу, збирати мед диких бджіл, добувати сіль та селітру. На зиму більшість уходників поверталася додому, де збувала свою здобич. Місцевому воєводі платили десяту частину свого прибутку. Але були й такі, що не бажали коритися королівській адміністрації і залишалися у степу постійно, закладаючи там свої зимівники та хутори.

Спочатку уходництвом займалися в основному мешканці Придніпров'я. Однак із посиленням феодалного визиску та національно-релігійного переслідування до них почали приєднуватися втікачі від панської неволі й з інших українських земель, насамперед тих, що були захоплені Польщею - Галичини, Західної Волині, Західного Поділля.

Уходницький промисел приносив непогані прибутки, але водночас потребував від тих, хто ним займався, великого завзяття, витривалості й відваги. Адже життя у степу було пов'язано з багатьма небезпеками, насамперед з татарськими набігами. Доводилося постійно бути насторожі. З часом, опанувавши військове ремесло та при звичаївшись до місцевих обставин, озброєні загани уходників не тільки успішно захищалися від нападу татар, але й самі при нагоді громили їхні улуси, захоплюючи здобич та визвольняючи бранців. Саме це рухливе, загартоване небезпеками і злигоднями військово-промислове населення, що об'єднувало вихідців із селян, міщан, дрібної шляхти, і склало основу окремої соціальної групи, яка під іменем "козаків" почала відігравати дедалі помітнішу роль на прикордонні України зі Степом.

Отже зародження українського козацтва було зумовлене наявністю вільних земель на південному порубіжжі України та спричинене трьома головними взаємопов'язаними факторами: природним прагненням українців до волі, посиленням соціального та національного-релігійного гноблення, необхідністю захисту краю від татарських набігів.

2. Сутність козацтва

Термін "козак" на письмі вперше згадується в Початковій монгольській хроніці під 1240 р. й означав самотню людину, "схильну до завоювання". У словнику половецької мови це слово під 1303 р. трактувалося як "страж", "конвоїр". Що ж до українських козаків, то перше письмове повідомлення про них міститься у "Хроніці" М.Бельського. Там, під 1489 р. згадуються козаки, які допомагали полякам боротися з татарами. В Україні термін "козак" поступово набув значення особисто вільної, мужньої й хороброї людини, незалежної від офіційних властей, захисника України й оборонця православної віри. Водночас козак - дрібний власник і виробник, який перебував осторонь кріпосницької системи й був її принциповим ворогом, - став суспільним ідеалом для переважної більшості українського народу.

Формування козацького стану, зростання його чисельності вело до розширення господарської діяльності у родючих південних степах. На межі XV-XVI ст. тут збільшується кількість зимівників і слобід, які закладалися на Південному Бузі, Синюсі, Дніпрі, Трубежі, Сулі та ін. річках. Основною діяльністю козаків було землеробство і промисли, помітне місце займали ремісництво та торгівля. Використання вільнонайманої праці у козацьких господарствах давало відмінні результати, які різко контрастували з убогими закріпаченими селянами на "волості" (так називали заселені простори Подніпров'я). Вчорашнє "Дике поле" перетворилося на плодючі угіддя, що ставали складовою частиною господарського організму України.

На новоколонізованих землях склався самобутній козацький лад, цілком спрямований проти феодальних порядків. В цій соціальній організації не було примусу, хоча існувала і певна соціальна нерівність. Була козацька голота, що служила у заможних козаків. Останніх ще називали "дуками", вони володіли хуторами, угіддями тощо.

Козаки об'єднувалися у "товариства" - самоврядні громади, які одночасно були й військовими осередками. Всі важливі питання вирішували на радах, тут же обирали старшину - отаманів, осавулів, суддів. Кожний хто прибув на козацькі землі, вважався вільною людиною і мав право брати участь у радах, користуватися землею, ловити рибу, полювати на звіра. Водночас кожен повинен був зі зброєю в руках охороняти поселення, виступати в похід тощо.

Значна частина козацтва - т. зв. городові, або міські козаки - проживали на "волості", насамперед у таких містах, як Чигирин, Канів, Корсунь, Черкаси. Вони займалися торгівлею та промислами, але відмовлялися підпорядковуватися магістратам і не виконували повинностей. Склад цієї групи поповнювався за рахунок "показачення" міщан.

3. Реєстрове козацьке військо

Зростання козацтва викликало занепокоєння серед правлячих кіл Польщі й Литви. Втечі й показачення селян позбавляло феодалів робочих рук і збільшувало лави "неслухняного", "свавільного" населення, готового в перший-ліпший момент виступити проти панів. Козацькі походи на Крим, Молдову та інші підвладні туркам землі ускладнювали відносини Польщі з Туреччиною і Кримом. Польський уряд, щоб уникнути цього, вирішив узяти невелику заможнішу, статечнішу частину козаків на державну службу, дати їм деякі привілеї і їхніми руками придушити "свавілля" решти козаків, повернути їх у панське ярмо.

Ідея взяти частину козаків на державну службу виникла ще на початку XVI ст. Але через брак коштів реалізувати її вдалося лише в 1572 р., коли за наказом короля Сигізмунда II Августа 300 козаків (у подальшому ця цифра збільшувалася: 1578 р. - 500; 1590 р. - 1000; 1625 р. - 6000; 1630 р. - 8000 осіб) було прийнято на державну службу і записано в окремий реєстр (список), від чого вони і дістали назву "реєстрових козаків". Так було покладено початок реєстровому козацькому війську, основним завданням якого були охорона кордонів та контроль за нереєстровим козацтвом, що фактично опинилося поза законом.

Реєстровим встановили платню з державної скарбниці, вони звільнялись від усяких податків і поборів, одержували землю на правах рангового володіння, військово-адміністративну незалежність від місцевого керівництва, судовий імунітет, що заключався у принципі "де три козаки, там два третього судять". Реєстрові козаки підлягали владі й судові лише власної козацької старшини, яку спершу призначав уряд, отримали військові клейноди - корогву (прапор), бунчук, печатку із зображенням козака з мушкетом тощо. І хоча ці привілеї, власне, мали поширюватися тільки на тих козаків, які перебували на королівській службі, одержуючи відповідну платню, на практиці на них претендували всі, хто вважав себе козаком.

Створення реєстру, по суті санкціонувало відокремлення козацтва в адміністративно - правовому відношенні від решти населення Речі Посполитої та оформлення його в окремий соціальний стан, що інтенсивно розширювався за рахунок "показачення", насамперед селянства і міщан. Проте процес формування козацького стану був складним та довготривалим і, за словами М.Грушевського, лише на рубежі XVI - XVII ст. українське козацтво переросло в окрему станову групу зі своїми особливими інтересами, економічними й суспільними прерогативами.

Офіційно реєстрове козацтво стало називатися "Низовим" або "Запорозьким Військом". Поступово реєстровці організувалися в десятки, сотні та полки, які спочатку називалися іменами їх керманичів. У 1625р. уряд офіційно затвердив військово-адміністративний устрій Війська Запорозького реєстрового, за яким воно поділялося на 6 полків по тисячі чоловік в кожному. Залежно від розквартирування полки іменувалися за назвою найбільшого міста - Білоцерківський, Корсунський, Канівський, Черкаський, Київський і Переяславський. Кожний полк ділився на сотні, центрами яких ставали невеликі міста на полковій території. Очолював реєстрове військо та судову владу в ньому "старший" (з нім. Hauptman), або ж гетьман, якого призначав король. Однак, послідовно відстоюючи право на власне самоврядування, реєстрові козаки з часом

добилися дозволу на вільне обрання своїх старшин, а польський король лише формально затверджував їх.

Запроваджуючи реєстр, офіційна влада надіялась остаточно приборкати козацтво. Але він не лише не розв'язав, а й загострив козацьку проблему для Речі Посполитої. Реєстрове козацтво не могло стояти осторонь тих проблем, які існували в Україні. Як показало життя, для нього переважаючими були національні інтереси. Мрії поляків про розкол і міжусобиці козаків, по-великому рахунку, не збулися: у вирішальні моменти реєстровці виступали спільно з нереєстровим козацтвом та іншими верствами українського народу проти соціального та національно-релігійного гноблення.

Таким чином, протягом XVI ст. склалися три чітко не розмежовані категорії козацького стану: 1) реєстрові козаки - кількісно обмежене формування, яке перебувало на королівській службі; 2) нереєстрові козаки - основна частина козацтва, що мешкала у прикордонних містах, вела козацький спосіб життя, але не мала офіційно визнаного статусу; 3) запорозькі (низові) козаки - проживали поза межами Речі Посполитої, за порогами Дніпра, де створили військово-політичну організацію Запорозька Січ.

4. Організація Запорозької Січі

Поява козацтва і, особливо, його кількісне зростання за рахунок масових втеч залежного населення з панських маєтків викликали активну протидію магнатів та шляхти. Вони не могли змиритися з формуванням окремого незалежного від них соціального стану та прагнули заволодіти освоєними козаками землями. Тому випрошували в королів грамоти на ці новоколонізовані простори, захоплювали їх, намагалися встановити владу над тутешнім вільним людом. Ті козаки, що не хотіли миритися з таким становищем, почали відходити на "Низ". Тут, у пониззі Дніпра, за порогами вони створили систему укріплень на дніпровських островах. Заховані в плавнях, густих зарослях лози й очерету, козацькі фортеці були неприступними для татар і турків.

Дванадцять порогів (Кодацький, Звонецький, Ненаситець, або Дід поріг, Вольний та ін.) - гранітні хребти висотою від 4 до 7 м. - перерізали Дніпро від правого до лівого берега і тяглися впродовж течії до 100 км. (приблизно від нинішнього Дніпропетровська до Запоріжжя).

Далі на південь, нижче від порогів, Дніпро розливався широкою низовиною, приймав у себе багато приток - Томаківку, Чортомлик, Базавлук, Інгулець (на правому березі), Московку, Кінську, Білозерку, Рогачик, Лепетиху (на лівому березі) та ін., які при впаданні в Дніпро створювали непрохідні болотисті плавні, зарослі очеретом і чагарником. По течії, на південь від порогів на пониззі Дніпра, було багато островів - Велика, Мала Хортиця, Великий, Томаківка, Базавлук та ін.

Козацькі укріплення називали "січами". Назва "Січ" походить від слова "сікти", тобто "рубати", і первісно означала укріплення (засіку) з повалених дерев та хмизу для захисту від ворожих нападів.

З часом, очевидно в 40-х рр. XVI ст., окремі січі об'єдналися в одну Запорозьку Січ, або Кіш (у татар ця назва означала військову ставку, місцезнаходження вождя). Перша писемна згадка про Січ зустрічається у "Всесвітній хроніці" (Краків, 1551 р.) польського історика Мартина Бельського.

Питання про утворення Запорозької Січі досліджено не повністю. Історики й досі не дійшли спільної думки, чи можна хортицькі укріплення вважати Січчю, а князя Дмитра Вишневецького, старосту канівського і черкаського - її засновником.

Кілька разів змінювала Січ своє місцеперебування. Вважали, що спершу вона розташовувалася на острові Хортиці. Там у середині XVI ст. князь Дмитро Вишневецький ("Байда", за народними переказами) спорудив укріплений замок. Його залога складалася з козаків, які використали систему засік. Із Хортиці козаки на чолі з Дмитром Вишневецьким в середині XVI ст. здійснили перші сухопутні походи проти татар і турків.

За уточненими даними Січ виникла трохи раніше й на іншому дніпровському острові - Томаківці. А Дмитро Вишневецький разом з козаками отаманів Млинського і М.Єсаковича звели укріплення на Малій Хортиці (острів на "старому Дніпрі" за 700 м. від Великої Хортиці) восени 1556 р.

Документи розповідають, що приблизно до 1593 р. Січ була на острові Томаківці (тепер біля с. Городище Нікопольського району Дніпропетровської області), а потім розмістилася на другому дніпровському острові - Базавлуці. З 1638 по 1652 рр. Січ перебувала на Микитиному Розі. Тут Богдан Хмельницький був обраний гетьманом.

Найдовшу історію (1652-1709 рр.) мала Чортотлицька Січ (на території сучасного Каховського водосховища), з якою пов'язані походи Івана Сірка. Цю Січ за наказом Петра I було зруйновано, оскільки більшість запорожців підтримала І.Мазепу.

В 1709-1711 рр. Січ перебувала на річці Кам'янці, потім в Олешках (1711-1734 рр.) і, нарешті, остання так зв. "Нова Січ" з 1734 і до 1775 р. знаходилась на р. Підпільній.

Кожна з цих січей мала гарні укріплення: оточені ровами, високі (бл. 10м.) й міцні вали, зверху яких ішов дерев'яний частокіл із загострених і просмолених паль, а також сторожові башти з бійницями для гармат. Тут вартували козаки, які в разі небезпеки піднімали по тривозі весь січовий гарнізон. Усередині стояли курені - великі приміщення для козаків, зроблені з лози, а згодом - із дерев'яних колод, вкриті очеретом або шкурами тварин, канцелярія, склади, арсенали, ремісницькі майстерні, торгівельні лавки тощо. У центрі знаходилися церква та майдан, де відбувалися загальні ради та інші громадські заходи. На майдані стояли військові литаври (ударний інструмент), котрі служили для скликання на козацькі ради і "ганебний стовп", біля якого карали винних. У передмісті Січі жили тисячі ремісників, торговців, спеціальне приміщення призначалося для проживання іноземних послів. Підступи до Січі охоронялися козацькими чатовими, що снували неподалік по численних плавнях і річках, та вартовими вежами, виставленими далеко у степу.

Чисельність січового товариства не була сталою і, як правило, залежала від пори року: взимку на Січі перебував лише невеликий гарнізон, який охороняв майно, військові припаси, артилерію, виконував сторожову службу, а з настанням весни чисельність населення в Січі різко збільшувалася. У мирний час козаки насамперед займалися промислами і скотарством, а в паланках - землеробством. Але головним їхнім обов'язком був захист рідної землі від турецько-татарських

загарбників. Водночас Січ завжди виступала проти соціального та національно-релігійного гноблення, була притулком втікачів від панського гніту, підтримувала в українському народі дух протесту.

4. Адміністративно-політичний устрій Січі

Українське козацтво витворило власну військово-політичну і господарську організацію, поступово перетворюючи її у своєрідну державу зі значними підконтрольними територіями, багатотисячною армією, адміністративним апаратом, звичаєвим правом та символікою (корогви, бунчук, булава, печатка із зображенням герба Запорозької Січі - козак із шаблею при боці й рушницею на лівому плечі). За формою правління це була демократична республіка, яка найбільше відповідала національному характеру українців. Тут діяв самобутній державний устрій, що виключав узурпацію влади козацькою старшиною, передбачаючи щорічні звіти та перевибори всіх посадових осіб.

Вищою законодавчою владою на Січі виступала Козацька рада, в якій мали право брати участь всі без винятку козаки й котра вирішувала найголовніші питання внутрішнього життя й зовнішніх відносин. Постанови на раді приймалися голосними вигуками присутніх, інколи доходило й до бійок. Коли пропозиція схвалювалася, козаки підкидали в гору шапки. Козацька рада, як правило збиралася тричі на рік: 1 січня, на 2-3-й день після Великодня та 1(14) жовтня (на свято Покрови), а в разі потреби й в інший час. Вона укладала мир чи оголошувала війну, у виняткових випадках здійснювала судові функції, приймала й надсилала посольства, обирала козацький уряд - Кіш. На чолі Коша стояв кошовий отаман, який об'єднуючи у своїх руках військові, адміністративні, судові й духовні справи, уособлював вищу виконавчу владу на Січі. Він відкривав Козацьку раду, командував військом, здійснював дипломатичні стосунки з іноземними державами, розподіляв військову здобич, затверджував обраних радою урядовців та судові вироки, призначав духовних осіб у січову й паланкові церкви тощо. У мирний час кошовий отаман не міг приймати важливих рішень без згоди Козацької ради, зате під час воєнних походів його влада була необмеженою.

Крім кошового отамана, до складу найвищих урядовців також входили суддя, писар та осавул. Військовий суддя чинив суд над порушниками козацьких законів, відав кошторисом і артилерією, при потребі виконував обов'язки кошового отамана. Військовий писар очолював військову канцелярію і письмово оформляв найголовніші січові справи. Військовий осавул стежив за порядком серед козаків та виконанням судових вироків, проводив дізнання з поведи різних суперечок і злочинів серед сімейних козаків, відав забезпеченням війська, розвідкою, організацією прикордонної служби. Особливе місце відводилося курінним отаманам, які були посередниками між вищою старшиною і простим товариством, здійснювали керівництво куренями, члени яких їх і обирали. Після військової старшини й курінних отаманів за рангом йшли т. зв. батьки або "сивоусі діди" - колишні запорозькі військові старшини, досвід і авторитет яких давав їм моральне право слідкувати за дотриманням "одвічних порядків запорозької громади". Якщо у діях когось із старшин, в т.ч. й кошового, козаки вбачали якесь порушення своїх прав і вольностей, безвідповідальність чи шкоду для загалу, то на Козацькій раді їх у будь-який час могли позбавити посади, або й навіть скарати на смерть.

Вже на другу пол. XVI ст. Січ мала чітку військову організацію. Все запорозьке військо ділилося на курені, кількість яких зростала відповідно до збільшення козаків і досягла 38. Курінь - це своєрідна казарма, у якій постійно проживали козаки, і адміністративна одиниця у самій Січі, і водночас завжди готовий до дії бойовий підрозділ. Сам курінь-казарма вміщував 150-200 чол., хоч загальна кількість приписаних до того чи іншого куреня могла досягати 400-600 осіб. Більшість із них тільки числились за ним, проживаючи постійно разом із сім'ями при своїх господарствах на території, що підпорядковувалася Запорозькій Січі у т. зв. паланках (їх нараховувалося від 5 до 8), і з'являлися сюди за першим наказом курінного отамана. До служби козак мав прийти із власною зброєю, обладунками, одягом і харчами. Загалом же, згідно з даними Д. Яворницького, у період розквіту Запорозька Січ нараховувала в сер. 10-12 тис. добірнього війська, а разом із мешканцями зимівників і слобід - бл. 100 тис. чол.

Формально підвладна урядові Речі Посполитою, Січ де-факто виступала як цілком самостійна політична сила не тільки у своїй внутрішній, а й у зовнішній політиці. Вже наприкінці XVI ст. вона починає відігравати політичну роль у міжнародних справах. Зважаючи на запорозьке козацтво як значну військову та політичну потугу, уряди Австрії, Венеції, Московщини, Туреччини, Молдавії, Трансільванії, Швеції, Кримського ханства, Персії та інших країн встановлюють із Січчю зв'язки. Немало козаків воювало в Європі на боці Австрії, Франції, Іспанії. Приблизно з поч. XVII ст. встановлюються сталі взаємини із Західною Грузією. Традиційно добросусідські стосунки і воєнний союз зберігали запорожці з донським козацтвом, координуючи з ним свої великі воєнні акції проти Кримського ханства й Османської імперії. Запорозька Січ активно втручалася в непрості відносини між Кримом і Туреччиною, допомагаючи першому в його боротьбі проти турецького втручання у внутрішні справи.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 6: Українська національно-визвольна революція.

План:

1. Причини, характер, рушійні сили та етапи національно-визвольної війни.
2. Початковий етап війни (1648 – 1649рр.). Роль Б. Хмельницького в розгортанні визвольної війни українського народу. Основні етапи.
3. Формування української державності в ході визвольної війни. Внутрішня та зовнішня політика козацької держави.
4. Переяславська угода 1654р. Березневі статті: умови і правове значення.
5. Особа Б. Хмельницького в українській історії і оцінки діяльності.

З середини XVII ст. українські землі стали центром формування і загострення численних протиріч, які привели до соціального вибуху – національно-визвольної війни.

Причини:

- ✓ посилення феодалного гніту (зростання панщини, податків);
- ✓ посилення особистої залежності селян від феодалів;
- ✓ усунення українців від участі в міському самоуправлінні; відбувається дискримінація у сфері мови та освіти;
- ✓ проводилася політика на ліквідацію православної віри;
- ✓ скасування значної кількості козацьких привілеїв.

Характер війни національно-визвольний, всенародний, релігійний.

Рушійною силою стало селянство, а лідером – козацтво, союзниками – українські ремісники, міщани, дрібна шляхта, нижче православне духовенство.

Очолив війну гетьман Богдан Хмельницький – високоосвічена людина. «Стосовно мене знайте - не буду жаліти ані життя, ані сил, готовий на всіляку небезпеку, все віддам для загальної свободи», - сказав він на Січовій раді у січні 1648р.

Метою війни було повалення польсько - шляхетського феодалного гніту, встановлення політичної, територіальної автономії, а на наступному етапі визрівала ідея створення незалежної національної держави.

В ході війни можна виділити ряд етапів:

I - 1648р.; II - 1649 – 1653рр.; III - 1654 – 1655рр.; IV - 1656 – 1657рр.

Битви 1648р.

квітень – в битві під *Жовтими Водами* на бік повсталих перейшли реєстрові козаки, що знаходились у складі королівської армії

травень – битва під Корсунем блискуча перемога

липень-вересень – битва під Пилявцями армії Б. Хмельницького

листопад – облога Львова і Замостя, у грудні повстанці повернулися на Київщину

Битви 1649р.

липень – битва під Збаражем, повсталі оточили польську армію, їй на допомогу вирушила армія на чолі з королем

серпень – битва під Зборовом, небезпека повного знищення польської армії, однак у вирішальний момент зрадив кримський хан Іслам-Гірей і змусив Б. Хмельницького підписати Зборівський договір 18 серпня.

Основний зміст Зборівського мирного договору:

- ✓ влада гетьмана поширювалася на території трьох із семи воєводств: Київського, Чернігівського, Брацлавського;
- ✓ реєстр збільшувався до 40 тисяч козаків;
- ✓ на вищі посади призначалися православні українські шляхтичі;
- ✓ православна церква отримувала рівні права з римсько-католицькою;
- ✓ проголошували загальну амністію;
- ✓ селяни мали повертатися до своїх панів.

Ця угода мала вимушений, компромісний характер. Вона не могла задовольнити повною мірою обидві сторони, які фактично розглядали її як тимчасову і не прагнули до кінця виконувати всі її вимоги.

На початку національно-визвольної війни постала проблема державно-політичного устрою України. Хмельницький рішуче і сміливо висовує власну програму Української козацької держави, в основі якої лежала ідея української соборності.

Характерними ознаками Української козацької держави були:

1. *Політична влада* – власний уряд – гетьман і старшина.
2. *Територія* – від р. Слуг на заході до московського кордону на сході; від басейну Прип'яті на півночі до степової смуги на півдні (приблизно 20 тис. км²).
3. *Політично-адміністративний устрій* – поділ на полки і сотні, в 1650р. – 16 полків.
4. *Суд і судочинство, судова система* – козаки жили за звичаєм правом; селянство – за литовськими статутами із вилученням статей, які стосувалися кріпацтва; міста жили за Магдебурзьким правом (ті, які його мали).
5. *Військо.*
6. *Фінансова та податкова системи.*
7. *Соціальна структура суспільства.*
8. *Міжнародні відносини.*

Держава одержала назву «Військо Запорозьке». Українська держава мала власну символіку, прапор малинового кольору та герб з зображенням козака з мушкетом.

Битви 1651р.

лютий – почала бойові дії Польща, яка порушила мирний договір

липень – битва під Берестечком, яку українці програли, опинилися в оточенні внаслідок зради союзників – кримського хана, що захопив у полон і самого Б. Хмельницького. Польща нав'язала несприятливий Білоцерківський договір.

вересень – підписання Білоцерківського договору.

Основний зміст:

- ✓ влада гетьмана поширювалася лише на Київське воєводство;
- ✓ український гетьман мав підпорядковуватися польському уряду, не підтримувати самостійних міжнародних відносин;
- ✓ шляхті поверталися землі і кріпаки, втрачені під час повстання;
- ✓ реєстр скорочувався до 20 тисяч козаків.

Битви 1652 – 1653рр.

травень – битва поблизу Батога, перемога українців. Білоцерківський договір втратив силу.

жовтень – битва під Жванцем, повсталі не змогли отримати перемогу

грудень – битви на Поділлі і Волині.

В 1649 – 1653рр. представники гетьмана вели переговори у війні з Польщею. Б. Хмельницький погоджувався на входження України у склад православної Московської держави на засадах автономії. 8 січня 1654р. відбулася Переяславська рада, де гетьман отримав згоду на союз із Московською державою. В березні 1654р. у Москві були підписані умови договору, який ввійшов в історію як «Березневі статті».

Основні статті договору:

- ✓ підтвердження права та привілеїв Війська Запорозького на маєтності та землі;
- ✓ встановлення 60 тисяч козацького реєстру;
- ✓ збереження за гетьманським урядом права контролю над фінансами та податками;
- ✓ залишилися недоторканими права на повноваження місцевих органів влади, права Київського митрополита, права обрання гетьмана козацтвом.

Росія зобов'язувалася обороняти Україну від Польщі, але обмежила право гетьмана на відносини з іноземними державами (з ворогами Росії – Кримом та Туреччиною). За цим договором Україна ввійшла під протекторат Росії на широких правах автономії.

В складі монархічної Росії Українська держава з її республіканською демократичною формою правління була позбавлена можливості подальшого розвитку.

Після 1654р. становище України залишалося складним.

Трансільванія, 1656р. цар Олексій Михайлович уклав з Речі Посполитою Віленське перемир'я і розпочав війну проти Швеції. Це привело до погіршення

відносин між Б. Хмельницьким та московським урядом. Гетьман розпочав пошук нових союзників.

Протягом 1656 – 1657рр. війська семигородського князя Юрія Ракочія і козацький загін під проводом Антона Ждановича зайняли значну частину польської території, об'єдналися з шведами і в червні 1657р. виступили до Варшави. На допомогу полякам прийшли Данія, татари та австрійські війська.

Б. Хмельницький, який в цей час тяжко хворів, дізнавшись про провал своїх намірів, дістав удар і помер в серпні 1657р.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 7.: Україна в кінці XVII – на початку XVIIIст.

План:

1. Стан української державності в роки гетьманства І. Мазепи.
2. Україна на початку Північної війни.
3. Гетьман П. Орлик та його Конституція.
4. Посилення національної політики Російської імперії щодо України.

На зламі XVII – XVIII ст. московський уряд прагнув ввести над Козацькою Україною пряме управління.

Вирішальний етап у стосунках між Гетьманщиною та Москвою настав за гетьманування І. Мазепи (1687 – 1708рр.). Його правління можна умовно поділити на два періоди: перший, коли гетьман був слухняним виконавцем волі Петра І; другий, коли відкрито виступав проти антиукраїнської політики Москви.

1687р. гетьман підписав новий договір з Москвою, так звані «Коломацькі статті», за якими значно обмежувалася і навіть ліквідувалася самостійна економічна, соціальна і зовнішня політика Гетьманщини:

- ✓ гетьман не має права знімати з посад генеральну старшину без дозволу царя;
- ✓ в Батурині для охорони гетьмана розташовувався полк московських стрільців;
- ✓ на південних кордонах мали будувати фортечні укріплення;
- ✓ заборонялося вести торгівлю з Кримом та торгувати в Московській державі;
- ✓ абсолютно заборонялись міжнародні відносини України.

«Коломацькі статті» закріплювали автономію України в значно обмеженому вигляді.

В цих несприятливих умовах І. Мазепі вдалося вивести Україну із стану Руїни, політичного безладдя, громадянської війни.

У внутрішній політиці Мазепа орієнтувався на інтереси козацької старшини. Він провів ряд заходів по упорядкуванню податків, земельної власності козацької старшини, видав ряд універсалів з метою врегулювання системи грошової та натуральної ренти, відробітку панщини.

У зовнішній політиці гетьман відмовився від орієнтації на Польщу, негативно становився до планів союзу з Кримом та Туреччиною. Щирим прихильником Москви гетьман залишався доти, доки Петро І не почав ламати основи української автономії.

З 1700р. Росія веде війну зі Швецією за вихід до Балтійського моря. У цю війну була втягнута і Україна. Петро І вимагав від гетьмана Мазепи військової підтримки. Мазепа погодився, але водночас звернувся до Карла XII з проханням надіслати шведську армію в Україну, аби уникнути можливості нападу Польщі. Довідавшись про це, Петро І дав наказ зруйнувати Батурин разом з його мешканцями, за підозрою у прихильності до справи гетьмана сотні українців були скарані на смерть, нищилися цілі міста.

У жовтні 1708р., коли шведські війська вступили на українські землі, Мазепа відкрито перейшов на сторону шведських військ і об'єднався з ними для ведення війни з Москвою. На сторону гетьмана перейшла частина запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком. За цю підтримку царські війська у травні 1709р. зруйнували Чортомлинську Січ на о. Базавлук. Гетьман був проголошений зрадником і підданий церковному прокляттю (анафемі).

Новим гетьманом за наказом Петра старшина «обрала» І. Скоропадського.

Україна була поділена на дві частини: одну меншу окупувала шведська армія, другу – більшу, перебувала під владою гетьмана Скоропадського, фактично Москви.

27 червня 1709р. під Полтавою Карл XII, давши генеральну битву, зазнав поразки. Карл XII і Мазепа втікають в Молдавію, що входила тоді до складу Туреччини. До Бендер разом з Мазепою перейшли 500 козаків з Гетьманщини, 4 тисячі козаків з Запорозької Січі і 50 старшин. Неподалік від міста 70-річний Мазепа помер, не переживши поразки.

В 1710р. було обрано гетьмана у вигнанні – П. Орлика. У 1711р. він уклав угоду з козацькою старшиною та козацтвом, що згодом отримало назву «Пакти з Конституції прав і вольностей Запорозького Війська». В подальшому цей документ дістав назву Конституція П. Орлика.

Основний зміст Конституції П. Орлика:

- ✓ Вступ, у якому викладена історія українського народу.
- ✓ 16 століть, в яких:

- ✓ закріплювалося панівне становище православної церкви, підпорядкованої Константинопольському патріархові;
- ✓ визначалися кордони України;
- ✓ встановлювалися органи влади (гетьман, генеральна старшина, Генеральна Рада, суд);
- ✓ передбачалося зменшення податків і відміна сплати податків для козаків.

Обмеження автономії Гетьманщини в 1708 – 1725рр.:

- гетьманська столиця перенесена з Батурина до Глухова;
- надсилають царського намісника для догляду за діями гетьмана;
- на посади полковників і сотників призначають російських дворян;
- 1721р. – указ про заборону друкування українських книг;
- у 1722р. створюється Малоросійська Колегія, що істотно обмежувала владу гетьмана;
- у 1722р., після смерті Скоропадського, Петро I заборонив обирати нового гетьмана.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.
 Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 8.: Лівобережна та Західна Україна в першій половині XIX ст.

План:

1. Загарбання українських земель Австрією і Росією внаслідок поділів Польщі. Становище цих земель в складі імперій.
2. Становище українських земель під владою Російської імперії в I пол..XIX ст.. Суспільні рухи.
3. Україна в складі Росії в II пол.. XIX ст., скасування кріпосного права. Піднесення національного руху.

В II половині XVIII ст. відбувається спершу занепад, а потім і руйнування Польської держави.

У 1772р. Росія, Австрія і Пруссія скориставшись ослабленням Польщі, ділять її. За угодою про *перший поділ* Польщі до складу Росії відійшла східна частина Білорусії . Австрія захопила Галичину, а в 1774р. окупувала Буковину.

У1793р. Пруссія і царська Росія провели *другий* поділ Польщі. За ним: Росія змусила короля відступити їй правобережні українські землі – Київщину, Східну Волинь, Поділля, Брацлавщину; Пруссія одержала більшу південно-східну частину Великої Польщі та Данії. Другим поділом Польщу було відірвано від моря.

У1795р. було проведено *третій*, остаточний *поділ* Польщі. За ним: до Росії відійшли решта Волині і Литви, Пруссія забрала Велику Польщу з Варшавою, а Австрія – Малу Польщу з Краковом та Люблінном.

В результаті трьох поділів Речі Посполитої 62% території і 45% населення колишньої Польщі дісталися Росії, 18% земель і 32% населення – Австрії, відповідно 20% та 30% відійшли до Пруссії.

Українські землі, що входили до її складу, стали розірваними між Росією і Австрією. В той же час відбулося їх внутрішнє поєднання під владою двох імперій: в Російській імперії були сполучені Правобережна і Лівобережна Україна, а Галичина, Буковина і Закарпаття ввійшли до складу Австрійської імперії.

В жодній країні світу правителі не мали такої необмеженої влади, як у Росії. Царизм здійснював в Україні колоніальну політику, зокрема: національний гніт (русифікація), зміцнення кріпосницької системи, політичне безправ'я, рекрутська повинність, ліквідація на Правобережжі греко-католицької церкви.

Найголовніша особливість соціально-економічного розвитку цього періоду – швидкий занепад феодально-кріпосницької системи господарювання.

Ознаками цього періоду були:

- ✓ розвиток товарно-грошових відносин і поширення капіталістичних елементів у сільському хазяйстві;
- ✓ руйнування сільського хазяйства шляхом скорочення наділів або переведення селян на місячину;
- ✓ занепад кріпосницької мануфактури і початок з 30-х років XIX ст. промислового перевороту.

Розвиток товарно-грошових відносин приводив до зростання товарності сільського господарства, розшарування поміщицьких господарств, спеціалізації вирощування сільськогосподарських культур. У I половині XIX ст. значно поживляється торгівля, особливо ярмаркова (у Києві, Сумах, Бердичеві та інш.).

Національна самосвідомість – це певна сукупність уявлень про територію, культуру, мову, про історичне минуле свого народу, на основі чого люди і вважають себе представниками тої чи іншої національності.

Процес формування української самосвідомості проходив у важких умовах панування великодержавної імперської ідеології. Носієм української самосвідомості була українська інтелігенція, яка відображала загальнонаціональні інтереси (І. Котляревський «Енеїда», В. Капніст «Оди про рабство»).

Поширення нових західних інтелектуальних та політичних течій підготувало ґрунт для створення в Україні таємних політичних товариств.

Масони – члени релігійно-античних організацій «вільних каменярів», які зародилися в Західній Європі. *Мета*:

✓ удосконалення людини, її внутрішнього світу як спосіб удосконалення суспільства;

✓ об'єднання всіх народів світу в розумне суспільство на основі братства, рівності, взаємодопомоги.

В 1818р. масонські ложі виникли в Києві («з'єднаних слов'ян») та у Полтаві («Любов до істини»). Серед їхніх членів: І. Котляревський, В. Капніст, В. Лукашевич та інші.

В 1821р. у м. Тульчині на Поділлі утворилося «Південне товариство» декабристів, головою якого був полковник П. Пестель («Північне товариство» виникло у Петербурзі в 1822р.). Крім Тульчина, «Південне товариство» мало свої осередки в Кам'янці і Василькові. У 1823р. у Новгороді-Волинському виникло «Товариство з'єднаних слов'ян», очолюване офіцерами братами Борисовими та польським дворянином Ю. Люблінським. Як і масонські ложі, декабристський рух проявляв байдужість до проблеми України. Проте Конституції «Руська Правда» П. Пестеля не визначає за народами Російської імперії право на самовизначення, а українці розглядалися як «корінний російський народ». Восени 1825р. «Товариство з'єднаних слов'ян» об'єдналося з «Південним товариством». Після повстання 14 грудня у Петербурзі та виступу Васильківського піхотного полку під проводом С. Муравйова-Апостола декабристський рух було розгромлено.

З кінця 1845р. до березня 1847р. в Києві діяла українська таємна суспільно-політична організація – Кирило-Мефодіївське братство. Організаторами його стали представники інтелігенції: М. Костомаров, М. Гулак, В. Білоцерківський, згодом до нього увійшли письменник П. Куліш, студенти Київського університету О. Макарович, О. Навроцький, Г. Андрузький, О. Тулуб та інші. У роботі товариства активну участь брав Тарас Шевченко.

Основними завданнями були: ліквідація кріпацтва і скасування етапів, поширення освіти серед народних мас, об'єднання всіх слов'янських народів в одну рівноправну федерацію, в якій кожний народ мав би свою державність. Кирило-Мефодіївське братство не встигло здійснити свої наміри, бо було розгромлене вже навесні 1847р.

Основні *причини* скасування кріпосного права:

1. Криза феодально-кріпосницької системи господарювання.
2. Поразка царської Росії в Кримській війні.
3. Загроза селянської війни.

Скасування кріпосного права (19. 02. 1861р.), селянська реформа внесли *істотні зміни* в крайове становище селянства на Україні, а саме:

✓ селянин мав право самостійно вирішувати сімейні та господарські питання;

✓ набувати у власність нерухоме майно;

- ✓ займатися торгівлею і різними промислами;
- ✓ селянин ставав об'єктом судового процесу – за ним

закріплювалося право подавати позов і відповідати в суді, тощо.

Скасування кріпосного права вело за собою такі реформи:

1864р. – Судова реформа, Земська реформа

1874р. – Військова реформа

1876р. – Реформа міського самоврядування

кінець 70-х років – Шкільна реформа

Реформи 60 – 70-х років мали буржуазний характер, але залишали багато феодалних пережитків; створювали умови для розвитку нового ладу – капіталізму. Значно прискорюється *промисловий переворот*. Село стає для промисловості постачальником дешевої робочої сили, а з-за кордону йде приплив іноземного капіталу. Швидкими темпами розвивається залізнична мережа. В сільському господарстві широко застосовують механізацію, найману працю, вирощування зернових і технічних культур.

З середини 50-х років XIX ст. знову починає відроджуватися *український національний рух*. У 1861р. видається перший в імперії український часопис «Основа». У середовищі інтелігенції України з'явилися «народники», які основним своїм завданням вважали звільнення селян з кріпацтва, вивчення народних звичаїв, мови, фольклору.

Основний зміст діяльності української суспільно-політичних організацій II половини

XIX ст.

Назва	Лідери	Цілі
Хлопомани	В. Антонович	Ліквідація кріпащини, царату, просвіта українських селян.
Старі громади	В. Антонович М. Драгоманов П. Чубинський	Демократичні реформи, створення незалежної держави, розвиток української культури
Молоді громади	М. Драгоманов М. Зібер С. Подалінський	Соціалістична революція, незалежна українська держава, розвиток української культури
«Братство тарасівців»	Студенти Харківського і Київського університетів	Українська незалежна держава, свобода всіх народів Російської імперії,

		здійснення революційних ідей Т. Г. Шевченка
--	--	---

1863р. – Валуєвський циркуляр, заборонено друкувати навчальну літературу українською мовою.

1876р. – Ємський указ, заборонялося ввозити з-за кордону книги українською мовою, викладати українською мовою, ставити театральні вистави.

Україна на початку ХХ ст. (1900 – 1914рр.).

План.

1. Особливості економічного розвитку українських земель в складі Росії на початку ХХ ст.
2. Створення політичних партій.
3. Революція 1905 – 1907рр.. Активізація національного руху під час революції.
4. Україна в роки реакції. Столипінська аграрна реформа.

Економічний розвиток українських земель у ці роки відбувався в руслі загальноімперських економічних тенденцій: вигідним географічним розташуванням, природними багатствами, дешевою кваліфікованою робочою силою.

- ✓ виникають великі об'єднання в промисловості-монополії;
- ✓ держава підтримує монополії, надає їм пільги і державні замовлення;
- ✓ у 1900 – 1903рр. відбулася економічна криза, в ході якої розорилися дрібні підприємці;
- ✓ 90% акцій в промисловості належало іноземним капіталістам;
- ✓ зберігаються відсталі сільські господарства з пережитками феодалізму.

Надзвичайно важке становище селян спонукало їх шукати вихід на шляху кооперації. Кооперація – добровільне об'єднання людей для спільної господарської діяльності. Організатором кооперації був Микола Левицький.

На початку ХХ ст. політичними партіями Наддніпрянщини були:

Назва	Лідери	Цілі
РУП (1900) (революц. укр. партія)	Керівники громад	Відстоювали соціальні інтереси селян
УНП (1902) (укр. народна партія)	М. Міхновський, юрист	Створення незалежної української держави

«Спілка»	М. Меленевський-Баск, А. Скоропис-Пастуховський, студенти	Соціал-демократичні реформи, автономія України у складі Російської імперії
УДП (1904) (укр. демократ. партія)	А. Лотоцький, Є. Чиколенко	Буржуазно-ліберальні реформи, автономія України у складі Російської імперії
УРП (1904) (укр. радикальна партія)	Б. Грінченко, С. Єфремов	Буржуазно-ліберальні реформи, автономія України у складі Російської імперії

В 1905 – 1907рр. в Російській імперії відбувається революція, в якій приймають участь робітники, селяни, інтелігенція, армія.

Причини революції 1905 – 1907рр.:

- економічна відсталість, низький рівень життя широких верств населення Російської імперії;
- збереження поміщицького землеволодіння, малоземельні селяни;
- відсутність політичних прав;
- незадоволення політикою царя Миколи II.

Досягнення українського національного руху в роки революції (1905 – 1907рр.):

- в 1906р. почали виходити численні періодичні друковані видання українською мовою;
- відкрилися видавництва, що друкувала художню і науково-популярну літературу українською мовою;
- почалося введення викладання українською мовою у школах і вищих навчальних закладах;
- активізувалася робота «Просвіти» та політичних партій.

Період з 1907 по 1910рр. набув назву *років реакції*.

Реакція – це жорстокий політичний курс, спрямований на придушення всіх виявів вільнодумства і опору режиму, а саме :

- ✓ були проведені масові арешти учасників революційних подій і навіть депутатів Думи;
- ✓ численних учасників грудневого збройного повстання було засуджено до смертельної кари;

- ✓ знову заборонено викладання українською мовою;
- ✓ заборонено збирати кошти на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченка в Києві;
- ✓ заборонено діяльність товариства «Просвіта»;

З метою заспокоєння селян була розпочата аграрна реформа, яку розробив і послідовно втілював П. А. Столипін.

Основні положення реформи П. А. Столипіна:

- право виходу селян із общини;
- виділялася земля у приватну власність (окремий відруб або індивідуальне господарство - хутір);
- спеціально створений Селянський банк повинен був надавати селянам кредити під залог землі;
- бізнесменам-селянам проголошувалося переселення в малоземельні райони країни, отримати там землю для ведення власного господарства.

Наслідки аграрної реформи:

- ✓ на хутори і відруби виселилося 50% сільського господарства;ї
- ✓ це сприяло розвитку капіталізму на селі, технічному прогресу;
- ✓ частина селян переселялася в Сибір.
- ✓ Однак заспокоїти селян, задовольнити їх потреби реформа не змогла.

Україна в I світовій війні.

План:

1. Причини і характер Першої світової війни. Плани Антанти і Троїстого союзу стосовно України.
2. Воєнні дії на території України.
3. Національний рух на українських землях під час війни.
4. Наслідки та підсумки війни.

Перша світова війна розпочалася як протистояння двох військово-політичних блоків європейських держав — Антанти (Англія, Росія, Франція) і Троїстого союзу (Австро-Угорщина, Італія, Німеччина). 1 серпня 1914 р. вважається днем початку війни. Напередодні війни визначилися основні цілі супротивних сторін щодо завоювання українських земель.

Уряд кайзерівської *Німеччини* прагнув розгромити Росію, загарбати всі українські землі та включити їх до складу майбутньої *Великонімецької імперії*.

Австро-Угорщина намагалася зберегти своє панування в Галичині, на Північній Буковині й Закарпатті, а також захопити територію Волині й Поділля.

Після вступу у війну *Туреччини* розроблявся план захоплення нею Північного Причорномор'я і контролю турків над акваторією всього Чорного моря.

Царська *Росія* прагнула розширити територію держави до Карпатських гір. Було висунуто тезу про «*возз'єднання братів-русинів*» (українців Східної Галичини й Північної Буковини) з великоросами. Згідно з «*планом А*», розробленим російським Генеральним штабом, передбачалося завдати головного удару по військових силах Австро-Угорщини, захопити Карпатські гори, Закарпаття й потім оволодіти Будапештом і Віднем.

З початком війни українські землі перетворилися на театр жорстоких і кровопролитних воєнних дій. Українці були змушені воювати у складі російської (3,5 млн.чол.) й австрійської (250тис.чол.) армій за чужі інтереси і вести братовбивчу війну.

Висновок: Перша світова війна перетворила українські землі на об'єкт загарбання й театр воєнних дій, а українців – на учасників братовбивчого протистояння.

Національний рух у Галичині й Наддніпрянській Україні був розколотим. Серед його учасників не було єдиного ставлення до війни та майбутнього України: яку позицію варто зайняти у війні і до чого закликати український народ.

Більшість західноукраїнських політиків у війні підтримала Австро-Угорщину.

У серпні 1914 р. представники радикальної, соціал-демократичної й національно-демократичної партій заснували у Львові міжпартійний блок — *Головну Українську Раду (ГУР)*. Її очолив активний учасник національного руху в Галичині *Костянтин Левицький*.

ГУР взяла активну участь у формуванні українських військових підрозділів. Більшість учасників цих підрозділів були членами військових, громадських, спортивних молодіжних організацій («Січ», «Сокіл», «Пласт»).

2,5 тис. добровольців утворили *легіон Українських січових стрільців*, що брав активну участь у бойових діях на боці Австро-Угорщини.

З ініціативи Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Олександра Скоропис-Йолтуховського, Мар'яна Меленевського було утворено політичну організацію — *Союз визволення України (СВУ)*. 1 вересня 1914 р. було опубліковано політичну програму СВУ, яка передбачала створення незалежної України. Майбутня держава уявлялася конституційною монархією, повинна була мати демократичний устрій, забезпечувати вільний розвиток усіх національностей, незалежну українську церкву. Для досягнення поставленої мети СВУ спирався на Німеччину й Австро-Угорщину.

На початку вересня 1914 р. більшу частину Східної Галичини було окуповано російською армією. Царський уряд вважав Східну Галичину «давньою російською землею», тому почалися утиски української мови, українських культурних організацій, кооперативів, періодичних видань.

У 1915 р. становище на фронті змінилося: німецькі й австро-угорські війська пішли в контрнаступ, російська армія відступила. У новій ситуації ГУР виступила з заявою, у якій проголошувала своєю метою утворення незалежної Української держави на землях, що входили до складу Російської імперії. Українські землі, які перебували в складі Австро-Угорщини, мали стати автономною областю Австро-Угорщини.

У результаті «брусиловського прориву» (травень—червень 1916 р.) російська армія знову окупувала Східну Галичину.

У зв'язку з новим співвідношенням сил Австро-Угорщина й Німеччина домовилися про утворення Польської держави, до складу якої мали ввійти західноукраїнські землі. Для українців це означало неможливість реалізації планів державотворення.

За цих умов ГУР самоліквідувалася. Українські політики на чолі з *Євгеном Петрушевичем* узяли курс «орієнтування на власні сили». Було висунуто нову ідею: землі колишнього Галицько-Волинського князівства є українськими землями і тому не можуть стати частиною Польської держави.

СВУ розгорнув активну роботу в таборах для військовополонених. З військовополонених були утворені дві українські дивізії — *Сірожупанників* та *Синьожупанників*.

Національний рух у Східній Галичині також був представлений *діяльністю культурно-освітніх організацій* — «*Просвіт*» і українських народних шкіл, що підіймали національну самосвідомість народних мас. Українська греко-католицька церква на чолі з *митрополитом Андрієм Шептицьким* сприяла єднанню українців і зростанню національної самосвідомості.

У роки Першої світової війни в Наддніпрянській Україні діяли такі політичні *партії та блоки*: РУП, УСДРП, ТУП, «Спілка». З початком Першої світової війни в УСДРП відбувся розкол.

Представники УСДРП на чолі з *Симоном Петлюрою* підтримали у війні царську Росію. Члени УСДРП на чолі з *Володимиром Винниченком* засуджували війну, обстоювали автономію України. *Володимир Дорошенко* очолив крило УСДРП, що закликала до боротьби з царською Росією і стояло на позиціях незалежності України.

ТУП закликав українців до захисту Російської держави у війні, сподіваючись на надання Україні автономії в майбутньому.

С. Петлюра був призначений помічником уповноваженого Союзу на Західному фронті.

Українські ліберали засновували й утримували власним коштом приватні лазарети для поранених солдатів. Лазарети відкривалися також монастирями Російської православної церкви.

Перша світова війна активізувала *страйковий рух* у промислових районах України. Страйки проходили під гаслом «Геть війну!»

Висновок. Розкол українського національного руху не знищив ідеї створення самостійної української держави.

НАСЛІДКИ ВІЙНИ

1. Війна принесла українським землям руйнування господарства, гальмування розвитку, деформацію структури виробництва:

- у Галичині за роки війни було зруйновано 40% господарських та житлових будинків, більше 1,5 тис. фабрик і заводів, нафтова промисловість зменшилась на третину;

- на Буковині поголів'я коней і свиней зменшилося на 60%, овець — на 47%.

2. Великі руйнування народного господарства були і в Наддніпрянській Україні:

- кількість промислових підприємств зменшилась на 532;

- скоротилось промислове виробництво, особливо в харчовій та легкій промисловості;

- зростала залежність Росії від іноземного капіталу. 74% інвестицій у розвиток кам'яновугільної промисловості Російської імперії було зроблено у підприємства Донбасу;

- на 1 млн. 880 тис. десятин скоротилися посівні площі;
- на 200 млн. пудів знизився врожай зернових проти 1913 р.;
- у селах залишилося лише 38,7% працездатних чоловіків.

3. Зростаюче зубожіння призвело до посилення боротьби трудящих мас України

ПІДСУМКИ

1. Небачені масштаби війни вичерпали сили трьох імперій — Російської, Німецької та Австро-Угорської та привели до їх розпаду. Українці, як і інші поневолені народи Центральної та Східної Європи, скористалися цими обставинами для проголошення власної національної держави.

2. Війна ослабила Російську імперію та Австро-Угорську монархію, створивши умови для об'єднання всіх українських земель.

3. Війна ще більше загострила протиріччя в російському суспільстві та підштовхнула його до нової революції.

4. Війна загострила національне питання і спричинила зростання української національної свідомості.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 9.: Українська національно – демократична революція.

План:

1. Утворення Центральної Ради як органу державного самоврядування України.
2. I та II Універсали Центральної Ради.
3. Жовтневий переворот в Росії. III Універсал Центральної Ради.
4. Причини і початок війни радянської Росії проти УНР. IV Універсал Центральної Ради.

Лютнева революція в Росії надала могутнього поштовху національно-визвольному рухові в українських землях. Падіння самодержавства сприяло виникненню в Україні нової політичної та суспільної ситуації:

- влада формально перебувала в руках представників Тимчасового уряду;
- виникли та діяли альтернативні органи влади – Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів;
- кожна із цих політичних сил не мала чіткої програми вирішення національного питання.

Тому 4 березня 1917р. в Києві було утворено *Українську Центральну Раду* як головне представництво політичних інтересів українців перед Тимчасовим урядом. Головою ЦР було обрано (заочно) *Михайла Грушевського*. До складу УЦР ввійшли

представники українських політичних партій, наукових, освітніх, кооперативних, військових, робітничих та інших організацій. Особливо важливу роль у зміцненні ЦР та в її діяльності відігравали: УПСР, УСДРП та УПСФ.

Кульмінаційним моментом революційно-демократичних подій в Україні була 100-тисячна маніфестація в Києві 19 березня 1917р. під національними синьо-жовтими прапорами, де було прийнято важливі резолюції: підтримка Тимчасового уряду; домагалися мирної національно-територіальної автономії України в складі федеративної Росії та скликання Установчих зборів.

6 – 8 квітня 1917р. – у Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес, який остаточно ви кристалізував політичну програму ЦР і завершив її організаційну побудову.

Резолюції ВНК:

- вільна, широка національно-територіальна автономія України може забезпечити потреби всіх народів, що живуть на її землі;

- єдиною відповідною формою державного устрою Росії є федеративна демократична республіка.

Основні рішення ВНК:

- здобуття національно-територіальної автономії;

- ЦР була проголошена верховною національною владою в Україні;

- реорганізація ЦР, встановлено принципи представництва і можливість її поновлення шляхом кооптації;

- для керівництва роботою ЦР було обрано комітет ЦР у складі 20 осіб на чолі з М.Грушевським.

Рішення ВНК мали величезне значення для узаконення ЦР, яка мала право говорити від імені всього українського народу.

Наприкінці травня до Петрограда (на вимогу I Всеукраїнського військового з'їзду) виїхала делегація ЦР на чолі із заступником голови В.Винниченком для представлення Тимчасового уряду *Делегації* УЦР, в якій містилася низка поміркованих вимог у формі прохання. проте ці вимоги були відхилені ТУ. На це М.Грушевський слушно заявив: «Свято революції скінчилося. Настає грізний час!». У цих умовах необхідне було нестандартне рішення, яке, з одного боку, не дало б підстав Петрограду втрутитися в українські справи і зброєю придушити опозицію, з іншого – визвольні змагання на вищій штабель. *10 червня 1917р.* на II Всеукраїнському військовому з'їзді ЦР оголосила свій *I Універсал* (державний документ), який декларував автономію України: «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не пориваючи з державою Російською...».

15 червня було створено уряд України – *Генеральний секретаріат*, який очолив В.Винниченко.

Проголошення I Універсалу та утворення ГС викривали занепокоєння в Росії, яка переживала чергову політичну кризу. Саме тому на початку липня делегація ТУ прибула до Києва для порозуміння з ЦР. В результаті переговорів було досягнуто компромісу. Наслідком компромісу було проголошення *3 липня 1917р. II Універсалу*

ЦР та спеціальної постанови ТУ від того ж дня. В історичній літературі немає однозначної оцінки II Універсалу.

3 – 5 липня більшовики зробили спробу збройного повстання у Петрограді проти ТУ, що ще більше загострило ситуацію. Це підштовхнуло до активних подій самостійників на Україні. 4 – 6 липня у Києві відбувся збройний насту полку ім. П.Полуботка, який мав на меті змусити ЦР проголосити самостійність Україні.

16 липня 1917р. ЦР прийняла «Статут вищого управління України», в якому було визначено обов'язки, права та рамки компетенції ГС на принципах автономного устрою. Але ТУ не затвердив цього документа, а сам 4 серпня 1917р. видав «Тимчасову інструкцію для ГС», яка суттєво обмежувала права України. Під тиском обставин ЦР була змушена прийняти резолюцію, яка не ухвалювала, але й не відхиляла «Інструкцію», а «брала її до відома». Внаслідок цього було відкинуто унормування відносин між Україною та Росією в правовому полі і відкрила простір для сваволі ТУ.

Серпнева спроба реакційного корніловського заколоту, хаос, безладдя та анархія восени 1917р. підштовхнули Центральну Раду до активних дій. З її ініціативи у вересні в Києві відбувся З'їзд народів Росії, який засудив державну централізацію. Згодом ЦР почала підготовчу роботу до скликання Українських Установчих зборів.

У ніч з 6 на 7 листопада в Петрограді був здійснений державний переворот: влада перейшла до рук більшовиків. ТУ був повалений. ЦР виступила проти монополії більшовицької партії на владу, яку вона встановила в Росії. Їй виявилось достатньо сил, впливу та авторитету, щоб узяти під свій контроль більшу частину України. Продовжуючи власну державотворчу лінію, 7 листопада 1917р. вона ухвалює III Універсал, у якому проголошує утворення Української Народної Республіки і накреслює широку програму дій.

В грудня 1917р. Раднарком висунув ультиматум ЦР, в якому, з одного боку, визнавалась УНР, з іншого – робились грубі втручання у її внутрішні справи. 5 грудня після відхилення ультиматуму розпочалася провокована Раднаркомом війна.

11 – 12 грудня 1917р. на альтернативному з'їзді Рад, підготовленому більшовиками, у Харкові було проголошено радянську владу в УНР і обрано ЦВК рад України. Такий перебіг подій давав змогу Раднаркомові залишитися ніби в затінку і кваліфікувати збройне протистояння в Україні як внутрішній конфлікт між радами робітничих та солдатських депутатів і ЦР. У цей час ЦР мусила мобілізувати та організувати український народ для відсічі агресору, формально відмежуватися від більшовицького режиму і створити передумови для самостійних переговорів з Німеччиною та її союзниками. Спробою реалізувати ці завдання і став *IV Універсал, ухвалений 11 січня 1918р.* Лейтмотивом цього документа була теза: «Однині УНР стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу».

Проте цей важливий юридичний акт було проголошено надто пізно, коли український національний рух вже стихав.

Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918 –1920рр.).

План:

1. Брестський договір. Окупація України німецько-австрійськими військами. Падіння ЦР.
2. Державний переворот. Гетьманська держава. П.Скоропадський.
3. Директорія, її внутрішня та зовнішня політика, С.Петлюра.
4. ЗУНР. Акт злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919р.
5. Причини втрати української державності та її історичне значення.

10 січня 1918р. на прохання УНР розпочались переговори з країнами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією). Українську делегацію очолив В.Голубович; пізніше делегацію УНР очолив О.Севрюк. 9 лютого 1918р. договір між УНР і державами німецького блоку було підписано. Суть Брестського мирного договору:

- визнавалась незалежність УНР;
- вся Галичина, Закарпаття, Північна Буковина залишились за Австро-Угорщиною, зате Холмщина, Підляшшя поверталися Україні;
- відновлювалися дипломатичні і консульські стосунки;
- передбачався обмін військовополоненими;
- відкидалися будь-які відшкодування збитків;
- вказувався не обов'язок сторін розвивати господарські стосунки;
- передбачались взаємні митні пільги тощо.

Додатковими умовами Брестського договору були збройна допомога УНР у боротьбі проти більшовиків і позика їй млрд. карбованців. Цей договір був останньою надією ЦР зберегти свої надбання.

18 лютого 1918р. німецькі війська перейшли в наступ. Уже 1 березня радянські війська залишили Київ, а через тиждень до міста прибув уряд ЦР. У березні – квітні німці зайняли південні війська, а згодом – Донбас і Крим. Поступово втрачаючи рештки влади, ЦР ще проіснувала до 29 квітня 1918р., коли в Україні відбувся гетьманський переворот і до влади прийшов гетьман П.Скоропадський.

Причини падіння ЦР:

- розкол в українському суспільному русі;
- політична недосвідченість лідерів УЦР, ГС в державотворчих позиціях;
- відсутність ефективних і авторитетних органів управління на місцях, нерозвиненість системи самоуправління, повноважень центру і регіонів;
- небажання і невміння створити регулярні збройні сили, інші силові відомства у державі;
- ідейна, матеріальна, психологічна неготовність націонал-демократичних сил до побудови основ державності;
- незацікавленість сусідніх з УНР країн в існуванні незалежної, сильної Української держави.

Якщо ЦР спиралася в своїй діяльності на ліві сили, то гетьманат П.Скоропадського базувався на підтримці правих сил. Суттю державного режиму гетьманату була зміна демократичної парламентської форми правління на авторитарну; перехід верховної влади в руки одної особи – гетьмана П. Скоропадського.

Політика П.Скоропадського.

Досягнення	Прорахунки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Відновлення права приватної власності та вільного підприємства. 2. Жорстоке державне регулювання економіки. 3. Налагодження нормального грошового обігу; вдосконалення грошової системи, сформування державного бюджету. 4. Прийнято закон про загальний військовий обов'язок; розпочато розбудови українського морського флоту. 5. Визнано де-юре і де-факто суверенітет Української держави з боку майже 3-х десятків країн світу. 6. Розвиток української народної освіти і підвищення авторитету державної української мови. 7. Піклування про розвиток науки. 8. Розширення мережі національної вищої школи, театральних закладів, музичних, культурних установ. 9. Підвищено авторитет Православної церкви; покладено початок Українській Автокефальній Православній Церкві тощо. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повернення поміщиків у свої маєтки і «вибивання» компенсації з селян за збитки, завдані маєткам. 2. Невирішеність аграрного питання на практиці. 3. Заборона страйків. 4. Збільшення тривалості робочого дня до 12 годин. 5. Зняття чиновницьких посад росіянами (в основному). 6. Помилкова ставка лише на багаті, заможні верстви населення. 7. Велика залежність від німецько-австрійської військової адміністрації. 8. Прийняття Акта про федерацію з майбутньою не більшовицькою Росією тощо.

13 листопада 1918р. на таємному засіданні УНС (утворений у травні, очолював Винниченко) було вирішено підготувати збройний виступ проти П.Скоропадського і для керівництва повстання було утворено тимчасовий орган – *Директорію*.

14 грудня 1918р. гетьман зрікається влади, і вона повністю переходить в руки Директорії. 26 грудня було утворено перший уряд Директорії. 5 січня 1919р. відбулися вибори до Конгресу Трудового Народу (КТНУ) – Тимчасового передпарламенту.

22 січня 1919р. на Софіївській площі в Києві було урочисто проголошено *Акт Соборності України* (злуки УНР і ЗУНР).

У внутрішній політиці Директорія проголосила:

- поновлення УНР, але без влади УЦР;
- проведення аграрної реформи, ліквідація приватної власності на землю;
- запровадження державного контролю над виробництвом і розподілом продукції;
- поновлення 8-годинного робочого дня;
- право на діяльність профспілок і проведення страйків;
- поновлення чинності закону УНР про національно-персональну автономію.

Було утворено новий уряд – *Рада Міністрів*. У внутрішній політиці Директорія орієнтувалася на країни Антанти (Великобританія, Франція). Але Антанта не хотіла визнавати Директорію.

У 1919 – 1920рр. УНР опинилася у «трикутнику смерті». Директорія не змогла захистити УНР, тому що не мала боєздатної армії. У рядах керівників Директорії не було єдності в погляді на перспективу національно-державної розбудови. Змагання за владу між різними політичними партіями не могли послабити авторитет Директорії серед населення, особливо серед селян. Така ситуація призвела до масових селянських виступів на чолі з отаманами Зеленим, Григор'євим, Махном.

Після провалу переговорів між делегаціями Директорії і Раднаркому радянської Росії більшовицькі війська почали *другу війну* проти УНР. Директорія залишила Київ. Керівництво Директорії опинилося в міжнародній ізоляції.

1919р. для України був часом хаосу, безвладдя, руїни. У вогні громадянської війни тривало жорстке протистояння різних політичних сил.

У лютому 1920р. Червона армія за підтримки повстанського руху в Україні та частини армії УГА, що перейшли на бік більшовиків, витіснили з України війська білогвардійців та УНР. Це була вже 3 спроба утвердження в українських землях Радянської влади (1 – наприкінці 1917 – початку 1918рр.; 2 – 1919р.). Більшовики в економічній політиці дотримувалися принципів «*воєнного комунізму*».

Коли Австро-Угорська імперія почала розвалюватися, в західних землях України встановилася своя держава – Західно-Українська Народна Республіка, яка була визначена 9 листопада 1918р. на засіданні Української Національної Ради. Було сформовано уряд – Державний секретаріат. Головою було обрано К.Левицького. Президентом став Є.Петрушевич. 13 листопада УНР затвердила «Тимчасовий основний закон». Відбулися вибори до законодавчого органу влади (парламенту) – Української Народної Ради. Уряд і президент прагнули вивести країну з глибокої економічної кризи, для чого було вжито таких заходів:

- монополізація продажу зерна, сигарет, спирту та с/г продукції;
- співпраця з кооперативними та фінансовими організаціями;
- початок відновлення роботи залізничного транспорту;
- уведення до обігу валюти – гривні й карбованця;
- 14 квітня 1919р. прийняттям *закону про землю* розпочалася аграрна реформа.

Проте уряд не зумів узяти під контроль нафтовидобуток, зупинити інфляцію і повною сірою реалізувати трудове законодавство. Найбільш вдалою була політика в галузі освіти. зовнішньополітичний курс виявився у стосунках з урядом УНР і ЗУНР в єдину державу. Однак об'єднання всіх українських земель залишилося тільки декларацією. Це об'єднання мало політико-ідеологічний характер, а не було ратифіковане законними органами обох держав.

Причини поразки української революції 1917 – 1920рр.:

- слабка соціальна база українського національного руху, найбільш національно свідома – інтелігенція;
- міста були зрусифіковані і стали базою впливу більшовиків;
- не були розв'язані соціальні та національні проблеми, чим і скористалися більшовики;
- відсутність дійового адміністративного апарату на місцях;
- неповне усвідомлення потреби створення боєздатної національної армії;
- відсутність єдності серед лідерів національного руху;
- державне будівництво відбувалося в умовах нескінченних воєн;
- Україна перебувала в оточенні ворожих сил.

Проте незважаючи на поразку Української революції, її *здобутки* були очевидними:

- прискорився процес перетворення українського етносу на сучасну політичну націю;
- була реанімовано традиція державності;
- зростала самосвідомість, формувалися національні кадри.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 10.: Україна в 20-х – 30-х роках ХХ ст.

План.

1. Україна на початку 20-х років.
2. Міжнародне становище УСРР.
3. Внутрішнє становище УСРР.
4. Впровадження нової економічної політики.

Протягом зими – весни 1919р. більшовики повторно захопили владу в Україні. Був сформований більшовицький уряд – Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України (ТРСУУ). Політичні заходи більшовиків почалися зі зміни назви держави: УНР була перейменована на Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Ця назва 1937р. була змінена на Українську Радянську Соціалістичну.

Для зміцнення влади більшовиків на місцях були створені надзвичайні органи влади – ревкоми і військревкоми, у сільській місцевості – комбеди. Надзвичайні органи влади контролювали діяльність рад і впливали неї, бо більшості у радах більшовики поки що не мали. ТРСУУ було перейменовано на Раду Народних Комісарів (РНКУ) на чолі з Християном Раковським.

У березні 1919р. було прийнято першу радянську Конституцію України. Вищим органом державної влади став Всеукраїнський з'їзд рад, а між з'їздами – Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет (ВУЦВК).

Процес *радянзації* в Україні мав такі риси:

- здійснювався за принципами радянзації Росії і під її керівництвом;
- відрізнявся суворою централізацією;
- провідниками цієї політики були чиновники не українського походження, внаслідок чого радянська мала антинаціональний характер.

Суть політичного курсу більшовиків полягала в насильницькому ламанні існуючої економічної системи України. Соціально-політичний курс більшовиків в Україні називався *«воєнний комунізм»*.

«Червоний терор», який проводила Всеукраїнська Надзвичайна Комісія (ВУНК), був головним методом здійснення політики «воєнного комунізму». У 1920р. на території України було створено 18 концентраційних таборів. Почалося витіснення більшовиками з політичного життя соціалістичних партій. «Боротьбисти» оголосили про свій саморозпуск, керівництво лівих есерів було заарештовано, почався судовий процес над меншовиками. На практиці послідовно здійснювалася політика всеохоплюючого контролю над усіма сферами життя, формується тоталітарний режим.

Після громадянської війни основна частина українських земель входила до складу УСРР, де сформувалась і зміцнилася радянська форма державності. У 1921р. було укладено кілька угод з країнами Прибалтики та Польщею, це був дипломатичний прорив, який поступово спадає. Це зумовлювалося небажанням західних держав юридично визнати всі радянські республіки, зміцнення централізації, посиленням унітаризму, концентрацією владних важелів у руках Москви. У вересні 1923р. остаточно перестав існувати апарат Наркомату закордонних справ УСРР.

Внутрішнє становище на початку 20-хрр. характеризується економічною розрухою та політичною нестабільністю. Суттєвим стабілізуючим фактором став голод 1921 – 1923рр.

Його *причини*:

- політика «воєнного комунізму» (продрозкладка – насильницьке вилучення хліба з селян);
- заборона реалізації хлібних мішків за ринковими цінами;

- падіння товарності с/г внаслідок незацікавленості селян у розвитку виробництва сільгосппродукції;

- Перша світова війна, громадянська війна;

- руйнування матеріальної бази с/г внаслідок надзвичайно жорсткої посухи, що викликала неврожаї в 1921 і 1922рр.;

- криза в с/г була посилена скороченням промислового виробництва через його милітаризацію під час громадянської війни.

Голод охопив 21 повіт України: Олександрійської, Донецької, Катеринославської, Миколаївської, Одеської, півдня Полтавської та Харківської губерній. Голод в Україні замовчувався. У середині 1922р. голодуючим було надано допомогу Американського адміністрацією допомоги (АРА). Голод був ліквідований у середині 1923р.

Після громадянської війни республіка являла собою руїну. Збитки, заподіяні н/г України, оцінювалися в 10 млрд. крб. золотом. Катастрофічну ситуацію в економіці констатувала резолюція V конференції КП(б)У (листопад 1920р.): «господарський розлад ніде не досяг такого великого розміру, як на Україні».

Масове невдоволення селян продрозкладкою після громадянської війни зумовило політичне зростання соціальної напруги та політичної нестабільності в республіці. Відбувається активний збройний опір селянства у Донецькій, Полтавській, Кременчуцькій, Катеринославській губерніях. Загроза нової громадянської війни нависала над Україною.

Х з'їзд РКП(б) у березні 1921р. прийняв рішення про заміну продрозкладки продподатком, що поклало початок переходу до *нової економічної політики*.

НЕП була певною системою заходів в аграрній, промисловій, торгівельній, фінансовій сферах. Її розвиток відбувався у три етапи:

I – Зміна продрозкладки продподатком.

II – Запровадження вільної приватної торгівлі.

III – Часткова денационалізація промисловості.

<i>«воєнний комунізм»</i>	<i>НЕП</i>
<ul style="list-style-type: none"> ● Прозрозкладка ● Заборона вільної торгівлі ● відсутність товарно-грошових відносин. Натуралізація зарплати. Карткова система ● Трудова повинність. Втілення принципу «хто не працює – той не їсть». Милітаризація економічних трудових армій ● Тотальна націоналізація ● Суворі централізація управління н/г ● Червоний терор 	<ul style="list-style-type: none"> ● Продподаток ● Вільна торгівля спочатку в межах місцевого товарообігу ● Грошова реформа 1924р. (золотий червонець) ● Ринок вільнонайманої праці ● Денационалізація дрібної і середньої промисловості ● Децентралізація. Госпрозрахунок. Економічні методи управління ● Відносне пом'якшення репресивної системи.

В політичній сфері і далі залишався жорсткий однопартійний режим комуністичної партії, зберігалась державна монополія на зовнішню торгівлю, велику частину середньої промисловості, транспорт, зберігався нееквівалентний обмін між містом і селом на основі продподатку тощо.

Тому неп мав неоднозначні і суперечливі наслідки.

НЕП сприяв поліпшенню у суспільно-політичному житті: припинилися масові розстріли, оголошено амністію повстанцям, політичним емігрантам гарантувалося вільне повернення в Україну, в країні наступила політична стабільність.

Утворення СРСР і Україна.

План:

1. Утворення Союзу РСР і Україна.
2. Відбудова народного господарства.
3. Суспільно-політичне життя у 20-ті роки:
 - 1) становлення тоталітарної системи в УСРР;
 - 2) політика українізації;
 - 3) політика більшовиків щодо релігії та церкви в Україні в 20-х роках.

Після громадянської війни постало питання про остаточне врегулювання відносин між республіками (6 радянськими – Російська Федерація, Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія, Грузія та 2 народними – Бухарська і Хорезмська). Для цього була утворена спеціальна комісія на чолі з наркомом національностей Йосифом Сталіним. Комісія розробила так званий „план автономізації”, який передбачав включення республік на правах автономій до складу Російської Федерації.

В Україні з критикою цього плану активно виступили голова уряду Х.Раковський та нарком внутрішніх справ М.Скрипник. Протистояння зі Сталіним дорого коштувало Раковському: 1923р. його було замінено на посаді голови уряду УСРР Власом Чубарем, а 1936р. – репресовано.

В.Ленін відкинув сталінський план і розробив власний, за яким усі республіки, включаючи Російську Федерацію, на рівних правах входили до Союзу Радянських Соціалістичних Республік, зберігаючи за собою право вільного виходу. На основі ленінського плану I з'їзд рад СРСР 30 грудня 1922р. Прийняв рішення про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). До його складу ввійшли Російська Федерація, Українська СРР, Білоруська СРР, Закавказька Федерація (Грузія, Вірменія, Азербайджан). У документах, покладених в основу СРСР (Декларація і Договір), права центру перевалювали над правами республік. Формально кожна республіка мало право виходу зі складу СРСР, але механізму такого виходу не було розроблено.

Юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в 1924р., коли була прийнята Конституція СРСР, яка позбавила союзні республіки права на зовнішню політику і торгівлю, прийняття власних рішень щодо розвитку транспорту, зв'язку, оборонної промисловості. Повноваження республік обмежувалися сільським господарством, внутрішніми справами, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням.

Але і ці повноваження зводилися нанівець керівництвом РКП(б), яке визначало внутрішню і зовнішню політику в цілому і кожної республіки зокрема.

ІХ Всеукраїнський з'їзд рад (травень 1925р.) затвердив зміни в Конституції УСРР, законодавчо закріпивши входження республіки до складу СРСР.

Формально СРСР був федерацією, але фактично – унітарною централізованою державою. Україна втратила рештки державного суверенітету й перетворилася на звичайну адміністративну одиницю СРСР.

Нова економічна політика (неп) – політика, заснована на ринкових відносинах, різних формах власності та економічних методах керування народним господарством. Рішення про її проведення було прийняте на Х з'їзді РКП(б) (березень 1921р.). Необхідність зміни політики „воєнного комунізму” непом була зумовлена економічною та соціально-політичною кризою в країні. Неп розглядали як форму перехідного від капіталізму до соціалізму періоду. В Україні неп був запроваджений у 1922р.

Неп відігравав важливу роль у розвитку сільського господарства, а денационалізація підприємств промисловості України дозволила швидко відновити промисловість та наситити ринок товарами. Під час непу було досягнуто високих темпів розвитку країни. У найкоротший термін відновлено господарство, різко зріс життєвий рівень населення. Однак неп не міг бути тривалим, оскільки базувався на двох протилежностях: в економіці панували ринкові відносини, у політиці – адміністративно-командна система, що прагнула підкорити економіку своїм політичним цілям. Реформи в економіці не були доповнені реформами в політичній сфері, а незалежними власниками було важко керувати. Тому 1929р. Сталінське керівництво відмовилося від непу.

Політика в національно-культурній сфері, яка здійснювалася радянським керівництвом в Україні в 20-ті роки, отримала назву українізації або коренізації. Українізація передбачала задоволення певних національних вимог українського народу: висування українців на керівні посади, запровадження української мови в державних та культурних установах, пресі, навчальних закладах, розвиток національної за формою і радянської за змістом культури, створення відповідних умов для культурного розвитку національних меншин, які проживали в Україні.

Більшовики змушені були піти на проведення цієї політики, оскільки прагнули забезпечити собі підтримку всього населення України. Українізація здійснювалася в певних, дозволених центром, межах.

Рушійною силою у справі українізації став Наркомат освіти України, яким у 1920-ті роки керували прибічники національного відродження Г.Гринько, О.Шумський, М.Скрипник.

Наслідки політики українізації (коренізації):

- У 1930р. кількість шкіл з українською мовою навчання становила 85%, на українську мову було переведено 75% діловодства державних установ, українською мовою видавалося 90% газет і більше половини книжок і журналів. Кількість українців серед службовців держапарату зросла з 35 до 54%.

- Українізація сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції. З еміграції повернулися деякі відомі діячі, зокрема М.Грушевський.

- Відбувався бурхливий розвиток української культури: видавалося понад 20 літературно-художніх альманахів, 55 журналів, виникли численні літературно-художні об'єднання, працювало 45 професійних театрів.

Література і мистецтво досягли значних успіхів завдяки таким діячам, як М.Хвильовий, М.Зеров, Г.Косинка, М.Рильський, В.Яловий, В.Сосюра, Лесь Курбас, О.Довженко, Г.Верьовка та ін.

Поступово політика українізації почала виходити за дозволені центром межі. Вона охопила все суспільно-культурне життя республіки. Зростав прошарок української інтелігенції, якій режим Сталіна не довіряв і вбачав у ній ідейного конкурента партії. Українізація сприяла зростанню національної свідомості українців, стимулювала націонал-комуністичні настрої. Основними ідеологами українського національного комунізму були письменник М.Хвильовий, нарком освіти з 1924 до 1926р. О.Шумський, економіст М.Волобуєв.

Згодом „хвильовізм”, „шумськізм” і „волобуєвщина” були оголошені проявом „буржуазного націоналізму”, небезпечним „націоналістичним ухилом”. Від кінця 1920-х рр. політика українізації поступово згортається. У 1933р. Сталін назвав місцевий націоналізм основною загрозою для єдності Радянського Союзу. Це означало кінець українізації. Радянська влада повернулася до русифікаторської політики, активних учасників українізації було репресовано.

У 1920-ті рр. посилювався тиск держави на православну церкву. Більшовики скористалися голодом 1921-1923рр. як приводом для посилення репресій проти духовенства. Розгорнулася широка кампанія вилучення із храмів і культових споруд коштовностей для закупівлі зерна за кордоном. Віруючі та духовенство в більшості випадків погоджувалися пожертвувати частину скарбів у фонд голодуючих. Але вони відмовлялися передати державі культові предмети, твори мистецтва, що були необхідні безпосередньо для Богослужіння. Конфлікти супроводжувалися арештами й часто розстрілами священиків і віруючих.

У січні 1928р. було введено в дію Адміністративний кодекс УРСР, який серед інших містив розділ „Правила про культу”. З його прийняттям декрет уряду про свободу совісті втратив силу. На межі 1920 – 1930-х рр. за умов різкої зміни політичної атмосфери в країні ставлення до релігії та церкви з боку влади стало нетерпимим. Тисячі церков в Україні були зачинені, священики репресовані. У 1929р. органи Головного політичного управління звинуватили в антирадянській діяльності Українську автокефальну Православну церкву (УАПЦ). Керівництво УАПЦ було заарештовано, а церкву змусили заявити про саморозпуск.

Другу п'ятирічку оголосили „п'ятирічкою знищення релігії”. Виникли „Об'єднання войовничих безбожників”. У середині 1930-х рр. в Україні залишилося лише 9% діючих церковних споруд порівняно з 1913р.

Отже, зі встановленням радянської влади вже в 1920-ті рр. посилювався тиск держави на православну церкву. Пізніше ставлення до релігії та церкви стало зовсім

нетерпимим, а віруючі перестали бути повноправними громадянами соціалістичної держави.

Радянська модернізація України (1929 – 1939рр.).

План:

1. Сталінська індустріалізація України.
2. Суцільна колективізація в Україні.
3. Голодомор 1932 – 1933рр.

У 1920-ті роки за темпами промислового розвитку СРСР суттєво відставав від провідних країн Європи. ВКП(б) узяла курс на „побудову соціалізму в окремо взятій країні”, перетворення СРСР на мілітаризоване індустріальне суспільство. У грудні 1925р. на XIV з’їзді ВКП(б) було оголошено курс на проведення індустріалізації. XV з’їзд ВКП(б) (грудень 1927р.) ухвалив генеральну лінію на прискорення індустріалізації народного господарства.

Індустріалізація – це система заходів, спрямованих на створення великого машинного виробництва і прискорений розвиток промисловості з метою технічного переозброєння і зміцнення обороноздатності країни.

Причини проведення індустріалізації:

- необхідність створення матеріально-технічної бази для економічної самостійності країни за умов ворожого оточення і можливої економічної ізоляції;
- прагнення влади до зміни соціально-класової структури населення в бік збільшення кількісного складу робітничого класу.

Проведення індустріалізації мало низку труднощів і особливостей. Країна могла розраховувати тільки на внутрішні джерела фінансування; суттєво бракувало кваліфікованих кадрів. Головними вадами проведення індустріалізації було те, що вона почалася не з легкої, а з важкої промисловості, а також мала надзвичайно прискорені темпи.

Складові індустріалізації:

- інвестиції у важку промисловість за рахунок легкої та харчової;
- примус населення до придбання облігацій державної позики;
- збільшення випуску й продажу горілчаних виробів;
- продаж за кордон нафти, газу, деревини, хутра за низькими цінами;
- використання позаекономічних примусів до праці (соціалістичні змагання, стаханівський рух, неоплачувана праця на суботниках, недільниках);
- широке використання праці в’язнів;
- жорстокий режим економії бюджетних коштів.

Індустріалізація здійснювалася відповідно до п’ятирічних планів розвитку народного господарства. У роки першої п’ятирічки (1928 – 1932рр.) було збудовано заводи „Запоріжсталь”, „Азовсталь”, „Криворіжсталь”, Харківський тракторний завод, у наступні п’ятирічки – Харківський турбінний завод, Новокраматорський завод важкого машинобудування та інші підприємства.

Підсумки індустріалізації:

- республіка з аграрної перетворилася на індустріально-аграрну;

- зміцнилася обороноздатність країни;
- відбулися структурні зміни в промисловості: перевага була віддана не легкій, а важкій промисловості;
- було ліквідовано безробіття, але знизився життєвий рівень населення (інфляція, карткова система, нестача товарів широкого вжитку);
- монополізм державної власності, відсутність конкуренції та матеріальної зацікавленості призвели до сповільнення темпів розвитку економіки;
- створено нову модель керівництва економікою – адміністративно-командну.

Більшовики пов'язували соціалізм із переведенням селянства на шлях колективного виробництва. На XV з'їзді ВКП(б) у 1927р. було взято курс на *кооперування* сільського господарства.

Хлібна криза 1927 – 1928рр. і брак валюти, що надходила від продажу хліба за кордон, могли зірвати плани радянського уряду щодо економічного розвитку СРСР. Потрібний був механізм безперервного постачання хліба державі. Таким механізмом стали колективні господарства (колгоспи).

Щоб уникнути опору села, було прийнято гуманні принципи кооперування селян: добровільність, поступовість, різноманітність форм кооперації, урахування місцевих умов, фінансова допомога селу. 1929 рік Сталін назвав „роком великого перелому”, „рішучого наступу соціалізму на капіталістичні елементи міста й села”.

У країні розпочалася *суцільна колективізація* – процес примусового об'єднання дрібних одноосібних селянських господарств у великі соціалістичні господарства (колгоспи, радгоспи).

Формування темпів колективізації вело до насильницького залучення селян у колгоспи під загрозою розкуркулювання. Було проголошено перехід від політики обмеження куркульства до політики його ліквідації як класу.

Колективізація в Україні мала бути здійснена за два роки. До кінця першої п'ятирічки було „колективізовано” близько 70% селянських господарств. За роки другої п'ятирічки (1933 – 1937рр.) колективізація завершилася об'єднанням в колгоспи 90% селянських господарств.

У процесі колективізації постало питання про долю заможних селян. Основою їхнього добробуту була праця всіх членів сім'ї, ощадливість, хазяйновитість. Ця частина селян була найміцніше прив'язана до землі й не бажала з нею розлучатися. Саме до цієї категорії селянства застосували політику *розселянювання*: було посилено оподаткування, обмежено оренду землі, заборонено використовувати найману працю, купувати машини, реманент; почалося вибіркоче „розкуркулювання”. Унаслідок цього кількість міцних господарств зменшилася. На початку 1930-х років почався терор проти заможних селян. Ліквідація заможних господарств супроводжувалася конфіскацією майна й висилкою на Північ і до Сибіру селян, які не бажали вступати до колгоспів. Усього в Україні за ці роки відбулося розселянювання близько 200 тис. Селянських господарств, тобто приблизно 1,2 – 1,4млн. Людей. Більше половини з них було вислано до Сибіру й названо „спецпереселенцями”. Їхню працю використовували на найважчих роботах. Створивши колгоспи і встановивши над ними всеосяжний контроль, держава отримала кошти для індустріалізації.

Одним із найстрашніших наслідків колективізації в Україні став голодомор 1932 – 1933рр. Він був спровокований радянським керівництвом з метою масового вступу селян до колгоспів. Поставлені перед селянами плани хлібозаготівлі були завищеними й економічно не обґрунтованими. Однак для успішного проведення індустріалізації хліб був потрібен за будь-яку ціну. Політика колективізації дозволила збільшити збір зерна, але труднощі із заготівлею залишилися.

Постачання хліба на користь держави здійснювалося в результаті додаткової хлібозаготівлі. Фактично це означало застосування вже відомої політики продрозкладки. Знесилені селяни не змогли ефективно провести посівну кампанію 1932р., але їм попри все вдалося засіяти більше половини запланованих площ. План здачі хліба державі опинився під загрозою зриву. Водночас почався голод. Голодні люди збирали колоски пшениці, залишені на полях, щоб прогодувати дітей.

7 серпня 1932р. було видано постанову „Про охорону соціалістичної праці”, названу в народі „законом про п’ять колосків”. Вона передбачала за крадіжку колгоспної власності розстріл із конфіскацією майна чи позбавлення волі на термін, не менший за 10 років.

Найвище керівництво країни знало про голод в Україні, але замовчувало цей факт. Допомоги надано не було. Більше того, в Україну для виконання плану хлібозаготівлі було направлено комісію на чолі з В.Молотовим. Дії комісії були твердими: села заносилися на „чорні дошки”; у них конфісковували продовольчі й навіть посівні фонди; проводилися масові репресії; припинялося постачання товарів; села оточувалися загонами НКВС.

Голодомор став національною катастрофою. Селяни, позбавлені продуктів харчування, були приречені на мученицьку смерть. Голодомор 1932 – 1933рр. викликав величезну смертність населення, особливо дітей і старих. За різними підрахунками під час голодомору загинули від 3,5 до 9 млн. осіб. Такими були наслідки колективізації в Україні.

Отже, політика колективізації ліквідувала ринкове господарство на селі. Насильницьке насадження колгоспів, політика розселянювання та хлібозаготівлі призвели до національної трагедії – голодомору 1932 – 1933рр., який забрав життя мільйонів людей. Командно-бюрократична система керівництва призвела до того, що селянин перестав бути господарем землі, було вбите його почуття власника.

Суспільно-політичне життя у 30-ті роки ХХ ст.

План:

1. Зміни в соціальній структурі суспільства. Життєвий рівень населення.
2. Зміцнення тоталітарного режиму.
3. Масові репресії. „Розстріляне відродження”.
4. Сталінська Конституція.

До середини 1930-х рр. ціною неймовірних зусиль народу було досягнуто успіхів у розвитку народного господарства. У політичному житті суспільства спостерігався дедалі помітніший відхід від демократичних принципів. Проголошена Й. Сталіним

теорія «загострення класової боротьби» на тлі перемог соціалістичного будівництва вела до поширення репресій на все більше коло людей. За цих умов прийнятті Конституція СРСР (1936 р.) і Конституція УРСР (1937 р.) не забезпечували фактичного втілення в життя їхніх демократичних положень (скасування обмежень прав деяких категорій населення, недоторканність особи й житла, таємниця листування тощо). На початку 1930-х рр. українізація почала розглядатися як вияв націоналізму. У країні посилюється політика русифікації.

Необґрунтовані репресії на межі 1920—1930-х рр. були початком тотального знищення народу в 1935—1937 рр. Жертвами репресій стали всі верстви населення: партійні й державні діячі, революціонери, вчені, військові, діячі мистецтва, вчителі, лікарі, інженерно-технічні працівники, дореволюційна інтелігенція та фахівці радянської генерації, робітники, селяни. Після організованого процесу над «Спілкою визволення України» у республіці «викрили» безліч «контрреволюційних» організацій: «Український національний центр», «Українська військова організація», «Білогвардійський терористичний центр» у Києві; різноманітні «шпигунсько-троцькістські» організації.

З-поміж керівних діячів республіки репресій зазнали Х. Раковський, С. Косіор, В. Затонський, воєначальники Й. Якір, Б. Думенко та інші. Напередодні Другої світової війни було практично знищено вищий командний склад армії.

1930-ті рр. в історії культури СРСР і УРСР були часом «культурної революції» — складової частини соціалістичних перетворень у радянській державі. Було ліквідовано неписьменність, створювалися нові школи, фабрично-заводські училища (ФЗУ), технікуми й вищі заклади освіти. У 1933 р. було відновлено діяльність університетів. Радянська влада поставила за мету сформувати нову інтелігенцію із середовища робітників і селян. Наукові досягнення і відкриття були необхідними для побудови соціалістичного суспільства. У 1930-ті рр. АН УРСР стала центром науково-дослідної роботи: відбувалося становлення таких галузей знань, як нелінійна механіка, теоретична фізика, теорія зварювання металів, було проведено ядерну реакцію. Створювалися академічні інститути електрозварювання, гірничої механіки, економіки, історії України, української літератури, фольклору.

У цей же період керівний режим прагне підкорити інтелігенцію інтересам партії та держави. Згортається політика українізації, закриваються українські школи і школи національних меншин.

Українська культура стає важелем для зміцненні влади більшовиків, з'являється термін «буржуазний націоналізм». Політика партійного керівництва СРСР і УРС спрямована на знищення української інтелігенції в 1930-ті рр., одержала назву «розстріляного відродження». Відносна свобода й розквіт української культури в 1920-ті рр. змінилися утискам й репресіями. Щоб придушити вільний вияв думки, посилити почуття страху, відсторонити від активної діяльності інтелектуалів, адміністративно-командна система вдавалася до розправ, свавільних арештів, відкритих і закритих судових процесів. Були репресовані вчені-історики М. Слабченко, М. Горбань. У 1933 р. був заарештований і засуджений до поселення на Соловки український філософ П. Демчук (1937 р. був розстріляний). Загинули академіки АН

СРСР геолог Н. Світальський, генетик І. Агол, філософ С. Семковський. Почалося переслідування М. Грушевського.

Апогеєм винищення української інтелігенції та передових діячів науки й культури стали 1937—1938 роки.

Для швидкого розгляду політичних справ і позасудового розгляду створювалися особливі трійки, що виносили вироки без участі обвинувачуваного.

Сталінський терор не тільки позбавив волі й життя маси людей, він розтлівав тих, кого минала трагічна доля. У людей гинули віра в добро, рушилися авторитети, тьмяніли ідеали. І, навпаки, заохочувалися ганебні вчинки — доноси, наклепи, провокації. Світле й бажане майбутнє, якого прагнули люди, зіткнулося в ті роки із соціальною незахищеністю, жорстокістю, скаліченими долями мільйонів людей.

Західноукраїнські землі в 1921 – 1939рр.

План:

1. Українські землі у складі Польщі.
2. Соціально-економічний та політичний розвиток українських земель у складі Румунії.
3. Становище Закарпаття у складі Чехословаччини.

Унаслідок українсько-польської війни, яку українці програли 1919 р., поляки захопили Східну Галичину, Західну Волинь, Західне Поділля, Холмщину, Підляшшя. За Ризьким миром 1921 р. в землі увійшли до складу Польської держави. Питання про державну приналежність Східної Галичини залишалося нерозв'язаним — за рішенням Паризької мирної конференції Польща окупувала ці території тимчасово. У Галичині проживало 80% західних українців.

Незважаючи на відвертий опір українців окупаційній владі, 14 березня 1923 р. у Версалі Рада послів Антанти остаточно визнала зверхність Польщі над Східною Галичиною, де українці становили 15 % населення.

Польський уряд територію своєї держави поділяв на дві категорії: Польщу «А» (корінні землі) і Польщу «Б» (східні землі — Західну Україну і Західну Білорусію). Основні галузі промисловості були зосереджені у Польщі «А», куди надходили основні капіталовкладення. Польща «Б» була сировинним придатком і ринком збуту.

Уряд Польщі проводив політику колонізації та асиміляції щодо українського населення краю, нехтував його правами та свободами, піддавав утискам національну культуру. У 1924 р. було заборонено розмовляти українською мовою в державних установах та органах самоврядування.

Економічне життя значно поживавив кооперативний рух, розвиток якого відбувався на досить високому рівні. Керував роботою кооперативів Ревізійний союз кооперативів. Кожне село обов'язково створювало в себе кооператив — крамницю, касу, молочарню. Створювалися пов'язані з кооперацією банки. Кооперативний рух розглядався як школа самоврядування і засіб економічного самозахисту українців.

З вересня 1930 р. було розпочато масові репресії щодо українського населення, які отримали назву «нацифікація» (утихомирення): закривалися українські громади,

конфісковувалося майно селян, переслідувалися і заарештовувалися лідери українського руху, утримувалися під домашнім арештом українські депутати; було зруйновано близько 800 сіл.

У визвольному русі західноукраїнського населення проти польського панування виділилися три основні течії: партії з легальними засобами боротьби; націоналістичне підпілля; комуністичний рух.

У краї існували дванадцять українських політичних партій. Найчисленнішим та найвпливовішим було Українське народно-демократичне об'єднання (УНДО) — ліберальна партія, що виступала за конституційну демократію та незалежність України.

Головним виразником соціалістичних тенденцій краю була Радикальна партія. Після її об'єднання в 1926 р. з Українською партією соціалістів-революціонерів утворилась Українська соціалістична радикальна партія, лідерами якої були Лев Бачинський та Іван Макух.

У 1920-ті рр. серед українців краю поширилися про радянські настрої. Ці симпатії започаткували декілька легальних та нелегальних організацій. У 1919 р. група галичан утворила Комуністичну партію Східної Галичини, яка з 1923 р. називалась Комуністичною партією Західної України (КПЗУ) і під тиском Комінтерну стала автономною частиною Польської комуністичної партії. У 1938 р. за наказом Сталіна її було розпущено.

Серед інших партій у Східній Галичині також діяли Українська католицька, Руська селянська, Руська аграрна та інші партії.

Найбільшою та найвпливовішою організацією західних українців залишалася греко-католицька церква, яка налічувала 4 млн. віруючих та 3 тис. парафій. Греко-католицька церква мала власну політичну Українську католицьку національну партію. Своїми досягненнями у міжвоєнний період вона завдячує митрополитові Андрію Шептицькому.

Менш помітну роль у суспільно-політичному житті краю відігравала православна церква (налічувала 2 млн. віруючих).

Молодь все більше тяглася до організатора саботажних акцій Української військової організації (УВО, створена в Празі 1920 р. колишніми командирами січових стрільців і Української Галицької армії). Її лідер Євген Коновалець надавав великого значення розробці ідеології революційного руху. Цією ідеологією став розвинутий Дмитром Донцовим український інтегральний націоналізм. Д. Донцов стверджував, що нація — це абсолютна цінність, і немає вищої мети, ніж здобуття незалежної держави. Заради цієї мети мають об'єднатися всі класи й політичні партії, необхідно діяти будь-якими засобами, припинивши суперечки й дискусії. Майбутню незалежну українську державу має очолити вождь з необмеженою владою.

У 1926—1929 рр. у Західній Україні відбувалося об'єднання націоналістичних груп. Після кількох підготовчих конференцій у 1929 р. представники УВО, Української націоналістичної молоді, Легіону українських націоналістів, Асоціації української націоналістичної молоді зустрілися у Відні й заснували Організацію українських націоналістів (ОУН), яка взяла за мету створення Української самостійної соборної держави.

Напередодні Другої світової війни в ОУН налічувалося 20 тис. осіб. Основним змістом її діяльності був політичний терор проти представників польської влади. На початку 1930-х рр., крім сотень актів саботажу та десятків «експропріацій» державних фондів, члени ОУН організували понад 60 замахів та вбивств.

Від середини 1930-х рр. польська влада розпочала широкомасштабну кампанію карних заходів проти ОУН, унаслідок якої було заарештовано весь крайовий провід ОУН та чолі зі Степаном Бандерою та Миколою Лебедем та сотні рядових членів організації. У цих умовах в ОУН стався розкол на два крила: помірковане та революційне (радикальне). До першого належали представники старшого покоління: Є. Коновалець, О. Сенік, М. Сціборський, а також ті, хто вважали за необхідне добитися допомоги рухові з боку Німеччини. До другого — представники молодшого покоління: С. Бандера (лідер), М. Лебедь, Я. Стецько, І. Климів, М. Климишин, Р. Шухевич та інші. Вони обстоювали методи терористичної діяльності

Отже, у міжвоєнний період Східна Галичина залишилася аграрно-сировинним придатком Польщі. У суспільно-політичному житті краю посилювалася конфронтація між корінним українським населенням та польською владою, що проводила жорстку політику колонізації.

Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини за Сен-Жерменським мирним договором й отримало офіційну назву Підкарпатська Русь (від 1928 р. — Підкарпатський край). Півмільйонне українське населення регіону під владою Чехословаччини не відчувало такого непримиренного утиску національних інтересів, як українське населення Польщі й Румунії.

У Чехословаччині не заборонялося вживання української мови. Тут діяли українські гімназії й початкові ніколи. Але Закарпаттю відводилась роль економічно занедбаної провінції. Робітникам платили у півтора-два рази менше, ніж у центральних районах країни. Селяни були незадоволені аграрною реформою, тому що фактично дві третини державних земель призначалися чеським колоністам.

Громадсько-політичний рух у Закарпатті складала три течії.

Після Мюнхенської угоди 1938 р. Німеччина отримала фактичну свободу дій у Центрально-Східній Європі — почалося розчленування Чехословаччини. 11 жовтня 1938 р. Закарпаття отримало автономію. Автономний уряд А. Волошина розпочав запровадження у життя засад закарпатської державності.

На початку 1939 р. була утворена політична організація, яка стояла на платформі творення суверенної держави — Українське національне об'єднання (УНО). У лютому відбулися вибори до парламенту — Сейму Закарпатської України. У цей же час формується військова організація — Карпатська Січ, яка поповнювалася за рахунок добровольців, більшість з яких прибували з Галичини. У ніч з 14 на 15 березня 1939 р. німецькі війська вступили на територію Чехословаччини. Водночас війська Угорщини, за згодою Гітлера, почали загарбання всього Закарпаття (ще в листопаді 1938 р. були окуповані Ужгород та Мукачеве).

15 березня 1939 р. у Хусті на засіданні Сейму було проголошено самостійність Закарпаття. Сейм ухвалив закон, згідно з яким проголошувалася незалежна держава з назвою Карпатська Україна, яка мала стати республікою на чолі з президентом. Державною мовою щойно створеної держави проголошувалась українська, кольорами державного прапора — синій і жовтий. Президентом країни став А. Волошин, але через кілька годин він разом з урядом змушений був емігрувати.

До складу Румунії, яка скористалась вакуумом влади, викликаним розпадом Російської та Австрійської імперій, увійшли Ізмаїльський, Акерманський, Хотинський повіти Бессарабії, Північна Буковина та частина Мармарощини (Закарпаття). Політика румунізації стосовно українського населення цих територій не поступалася жорстокістю діям поляків у Галичині.

У краї були закриті всі українські школи. Замість українських учителів призначалися румунські. У Чернівецькому університеті закрили всі українські кафедри, заборонили друкувати наукові праці українською мовою. На румунський взірць змінювалися українські прізвища.

До 1928 р. на Буковині зберігався воєнний стан.

В умовах румунського панування гальмувався і розвиток сільського господарства. Великим землевласникам належало майже 55 % загальних земельних площ, у ході аграрної реформи перерозподілу підлягало лише 16,8 %, які в основному отримали щойно прибулі румунські колоністи.

Якщо селяни й одержали земельні наділи, то, як правило, малопродатні для обробітку. Загарбники жорстоко руйнували господарства місцевих селян, занепад призвів і до зниження врожайності, падіння поголів'я худоби, зубожіння сел.

Зазнаючи, економічних ускладнень, румуни прагнули розв'язати їх за рахунок загарбаних територій. Важливі для Чернівців підприємства закривалися, а їхнє обладнання вивозилося до Бухареста.

У Татарбунарському повстанні (1924 р., Бессарабія) брало участь близько 6 тис. осіб. Протягом триденних жорстоких боїв з румунською артилерією загинуло понад 3 тис. повстанців. Над арештованими було організовано «процес 500», який набув широкого міжнародного розголосу. На захист повстанців виступило багато всесвітньовідомих діячів культури та науки. У 1927 р. розпочалася деяка лібералізація окупаційного режиму. Відновлювалися культурні товариства, театральні студії, хори. Почала виходити українська преса — щоденна газета «Час», тижневик «Рідний край».

У 1938 р. румунський король Кароль II встановив у країні військову диктатуру, політичні партії та інші організації були розігнані. На Буковині завдяки конспірації продовжували діяльність націоналісти.

Отже, протягом 1920—1930 рр. сподівання національно свідомих українців на побудову суверенної демократичної республіки не виправдалися, але драматичні історичні події цього періоду сприяли накопиченню корисного досвіду для подальшої боротьби за незалежність.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 11.: Україна в роки Другої світової війни.

Радянсько-німецькі договори і західноукраїнські землі.

План:

1. Радянсько-німецький пакт про ненапад від 23 серпня 1939р. і таємний протокол до нього.
2. „Визвольний похід” Червоної Армії на західноукраїнські землі.
3. Включення до складу УРСР Північної Буковини та придунайських земель.
4. Початок радянізації західних областей України.

23 серпня 1939р. було підписано радянсько-німецький пакт про ненапад – пакт Молотова – Ріббентропа. Таємний протокол до нього, оформлений додатково, дав можливість СРСР збільшити територію майже до кордонів Російської імперії 1913р. Німеччина давала згоду на приєднання до Радянського союзу Фінляндії, Естонії, Латвії, Західної Білорусі, Західної Волині та Східної Галичини, у свою чергу, отримуючи повну свободу дій в Європі й забезпечуючи собі поставки з Радянського Союзу воєнно-стратегічних матеріалів і продовольства.

1 вересня 1939р. нацистські війська напали на Польщу. Зв’язані з нею договірними зобов’язаннями, Англія і Франція оголосили війну Німеччині. Це був початок Другої світової війни.

Згідно з пактом і таємним договором до нього радянські війська *17 вересня 1939р.* перейшли польський кордон і вступили на територію Західної України і Західної Білорусії. Офіційне радянське керівництво оголосило цей крок необхідністю запобігти фашистській окупації західноукраїнських і західнобілоруських земель. Східна Галичина і Західна Волинь були окуповані Червоною Армією майже без опору з боку Польщі за 12 днів. Агресія проти Польщі означала вступ Радянського Союзу у Другу світову війну.

28 вересня 1939р. союз Німеччини і СРСР був підтверджений Договором про дружбу і кордони, у якому уточнювалися сфери впливу цих держав і розмежувальна лінія між ними на території Польщі. До сфери впливу СРСР переходили Литва, Бессарабія і Північна Буковина, Німеччини – Лемківщина і Холмщина (українські

території, які раніше були у сфері впливу СРСР). У червні 1940р. Червона армія зайняла Північну Буковину і Бессарабію.

Договір про дружбу і кордони як і секретний протокол до пакту Молотова – Ріббентропа становив одну із державних таємниць СРСР, оскільки ці угоди були укладені у супереч нормам міжнародного права.

Процедура приєднання західноукраїнських земель була здійснена на підставі звернення Народних зборів, що відбулися у Львові в жовтні 1939р. П'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР (листопад 1939р.) прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання з Українською СРСР.

Були створені шість областей – Львівська, Станіславівська (згодом перейменована на Івано-Франківську), Волинська, Тернопільська, Рівненська і Дрогобицька. У серпні 1940р. до складу України ввійшли території Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії.

На західноукраїнських землях було проведено соціально-економічні заходи, які отримали назву радянська, тобто перетворення за моделлю побудови соціалістичного суспільства в СРСР у 1930-ті роки (індустріалізація, колективізація, „культурна революція”, репресії).

Заходи радянської:

- у державній розбудові: проведення виборів до Рад; створення робітничих загонів, селянської міліції; утворення селянських комітетів.

- У сільському господарстві: конфіскація поміщицьких і монастирських земель та розподіл цих земель, а також засівного матеріалу, худоби, сільгоспзнаряд між селянами; створення колгоспів.

- У промисловості й фінансах: націоналізація великих промислових підприємств і всіх банків; створення робітничих комітетів; установлення контролю над виробництвом і розподілом продукції; запровадження 8-годинного робочого дня; укрупнення і реконструкція підприємств. У соціальній сфері: зміцнення системи охорони здоров'я; створення нових шкіл і навчальних закладів; створення системи соціального забезпечення.

Радянська західноукраїнських земель супроводжувалася українізацією, що відповідало інтересам населення. «Культурна» революція передбачала утвердження радянської системи цінностей.

Перетворення, однак, здійснювалися жорсткими командно-адміністративними методами, не враховували місцевих особливостей, порушували звичний спосіб життя українців. Ліквідовувалися раніше створені структури: заборонялися політичні партії, зазнавали арештів і депортації політичні лідери, припинялася діяльність «Просвіт». Усі реформи супроводжувалися репресіями: було арештовано і вислано близько 10 % населення (службовці держапарату, місцеві комуністи, служителі церкви, підприємці, заможні селяни, значна частина інтелігенції).

Входження Західної України до складу УРСР було важливою подією: нарешті західні й східні українці об'єдналися в одну державу. Поряд із позитивними змінами в економічному, соціальному й культурному житті були й негативні: репресії, терор, адміністративно-командний стиль керівництва.

Окупація України військами Німеччини та її союзниками. Окупаційний режим в Україні.

План:

1. Україна в планах Німеччини.
2. Оборонні бої Червоної Армії в Україні.
3. План „Ост”. Розчленування України.
4. Нацистський „новий порядок”. Голокост.

22 червня 1941 р. нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз розпочалася Велика Вітчизняна війна. Відразу ж після вторгнення Німеччини на територію СРСР війна стала для нього вітчизняною, визвольною, справедливою.

Німецький план «Барбаросса» передбачав блицкриг — блискавичну війну: протягом 2—2,5 місяця знищити Червону армію і вийти на лінію Архангельськ — Астрахань. Німецька армія наступала в трьох головних напрямках: західному — на Ленінград, центральному — на Москву, південному — на Київ. Згідно з планом передбачалося загарбання України вже в перші тижні війни і створення плацдарму для прориву на Кавказ і Закавказзя. Наступ на Україну здійснювала група німецьких армій «Південь» під командуванням генерал-фельдмаршала Г. Рундштета. Для оборони України були створені Південно-Західний фронт під командуванням генерала М. Кирпоноса та Південний фронт, під командуванням генерала М. Чередніченка.

23—29 червня в районі Луцьк — Рівне — Броди відбулася найбільша танкова битва початкового етапу війни. Війська Південно-Західного фронту змушені були відступити, залишивши Західну Україну. 30 червня німці окупували Львів і вже на кінець третього тижня війни вони просунулися углиб України на 300—350 км.

На північному напрямку німецькі війська просунулися углиб радянської території на 500 км, на центральному напрямку — на 600 км. Червона армія за перші три тижні війни втратила 850 тис. військових (у 10 разів більше, ніж Німеччина).

Початковий період війни склався для Радянського Союзу вкрай невдало.

Основні причини поразок:

- Прорахунки радянського керівництва в оцінці воєнно-політичної ситуації, переоцінка значення радянсько-німецьких договорів, прорахунки у визначенні дати нападу Німеччини на Радянський Союз.

- Неукомплектованість Червоної армії кваліфікованими командирськими кадрами, кращі з яких стали жертвами сталінських репресій (знищено 20 % командного складу Червоної армії); нові командири були слабо підготовлені, некомпетентні: лише 7 % командного складу мали вищу освіту.

- Незавершеність заходів щодо зміцнення західних кордонів, немобілізованість частин Червоної армії (Сталін боявся спровокувати напад Німеччини).

- Німеччина, яка завоювала більшу частину Європи, за воєнно-економічним потенціалом значно перевищувала Радянський Союз, на початку війни мала перевагу в живій силі й техніці (армія Німеччини та її союзників, що виступила проти СРСР, налічувала 5,5 млн. солдатів і офіцерів, у той час як радянські війська — 2,9 млн.).

Оборона Києва, яка тривала з 7 липня до 26 вересня 1941 р., відволікала значні сили ворога. Німецьким арміям вдалося оточити велике угруповання захисників Києва: у полон потрапило понад 665 тис. солдатів і офіцерів, було знищено командування Південно-Західного фронту. Причиною такої трагедії стали прорахунки вищого військового командування, те, що Сталін не давав згоди на відведення військ.

Ціною величезних жертв, героїчного опору народу план «блискавичної війни» був зірваний. Оборона Одеси тривала 5 серпня—16 жовтня 1941 р., оборона Севастополя — 30 жовтня 1941 р.—4 липня 1942 р.

Трагічні наслідки мала наступальна операція під Харковом у травні 1942 р.: загинуло три армії, у полон потрапило 240 тис. солдатів і офіцерів. Трагічно завершилася і спроба розгромити гітлерівців у Криму.

Поразки в Україні різко змінили воєнно-стратегічну ситуацію, ініціатива знов перейшла до рук ворога. У червні 1942 р. німецькі війська великими танковими з'єднаннями за підтримки авіації почали навальний наступ на воронезькому напрямку. Наслідком цього був прорив фронту вглиб на 200—400 км протяжністю 600—650 км. 22 липня 1942 р. після захоплення міста Свердловська Ворошиловградської області гітлерівці остаточно окупували всю територію Української РСР, яка знаходилась в окупації протягом одного року й одного місяця.

За розробленим ще 1940 р. стратегічним «Генеральним планом «Ост»» гітлерівська Німеччина передбачала щодо України такі заходи:

- Часткове онімечення місцевого населення; заселення німцями окупованих земель.
- Масова депортація населення, у тому числі українців, до Сибіру. Підрив біологічної сили слов'янських народів.
- Економічне пограбування території України; перетворення місцевого населення на рабів.
- Пограбування культурних цінностей, знищення пам'яток культури.

Захопивши Україну, німці розчленували її на окремі частини.

Після окупації України... нацистський «новий порядок», який передбачав ліквідацію суверенітету або державності завойованих країн (територій),

економічне пограбування і використання всіх ресурсів в інтересах III рейху, расову дискримінацію, геноцид, антисемітизм, терор і вбивства невинних людей.

В Україні діяли каральні органи нацистів (СС, СД, гестапо), які проводили терор проти мирного населення. У січні 1942 р. німецьким командуванням був прийнятий план фізичного знищення євреїв на території всіх окупованих країн Європи. Політика нацистської Німеччини та її прибічників у переслідуванні й знищенні єврейства в 1933—1945 рр. отримала назву «Холокост» (від давньогрецького holocaustosis — знищення вогнем, жертвопринесення).

Нацисти застосовували жахливі засоби страти: отруєння у газових камерах, спалення у крематоріях, голодомор, цькування собаками. Створювалися концентраційні табори і гетто для євреїв. Масове знищення євреїв відбулося в Києві (Бабин Яр), Харкові (Дрогобицький Яр), Львові, Бердичеві, Одесі. За роки окупації в Бабиному Яру в Києві загинуло понад 220 тис., у Дрогобицькому Яру в Харкові— понад 60 тис., в Янівському концтаборі у Львові — понад 160 тис. українських громадян переважно єврейської національності.

Терор фізичний супроводжувався моральним терором. На магазинах, ресторанах, перукарнях висіли написи: «Тільки для німців», «Українцям вхід заборонено». Мирному населенню міст заборонялося користуватися залізницею, міським транспортом, поштою, телеграфом, аптеками. Були зачинені школи й вищі заклади освіти. Обмежувалися постачання міст продовольством, медичне обслуговування. Українці перетворювалися на людей «третього сорту». Влаштовувалися публічні страти комуністів, комсомольців, представників радянської влади. Загалом в Україні в період окупації було вбито 3,9 млн. осіб мирного населення і 1,3 млн. військовополонених.

Окупаційна політика мала відверто колоніальний характер. Було введено примусову трудову повинність. Щоб забезпечити більш «ефективну» експлуатацію українського села, німці зберегли колгоспи. Людей силоміць вивозили на роботи до Німеччини. Почалося безсоромне пограбування матеріальних і культурних цінностей України: були розграбовані сотні музеїв., бібліотек, будинків творчості. До Німеччини вивозилися продовольство, обладнання, сировина, коштовності, чорноземи, а також робоча сила. Із України на примусові роботи до Німеччини було вивезено 2,4 млн. осіб.

Отже, окупаційний режим відзначався винятковою жорстокістю. Але він не забезпечив покори українського народу, а, навпаки, викликав масовий рух Опору в Україні.

Україна в 1943 – 1945рр. Джерела та ціна перемоги.

План:

1. Розгортання руху Опору та його течій в Україні. Колабораціонізм.
2. Визволення Донбасу, Лівобережної України. Битва за Дніпро.
3. Визволення Правобережної України, західноукраїнських земель.
4. Втрати України. Джерела та ціна перемоги.

Із перших днів окупації на території України розгорнулася антифашистська боротьба. Існували дві основні течії руху Опору.

Військова доктрина Радянського Союзу припускала ведення війни малою кров'ю на чужій території. Тому партизанська війна вважалася недоцільною, і в 1930-ті рр. було ліквідовано партизанські бази в прикордонних районах.

Фашисти дуже швидко просувалися Україною, тому в їхньому тилу залишилися цілі підрозділи радянських військ. Саме ці підрозділи стали базою радянського партизанського руху. Значну роль в організації руху Опору відіграли радянські військово-організаційні центри: Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР) і Український штаб партизанського руху (УШПР), створений у червні 1942 р.

У перший рік війни дії партизан і підпільників мали неорганізований характер, бракувало підготовлених командних кадрів і фахівців. У 1941 р. партизани мали на озброєнні тільки гвинтівки, карабіни, револьвери, пляшки із запальною сумішшю. Вибухівки й мін було обмаль. Більшість партизанів захоплювали зброю у ворога. У з'єднанні С Ковпака трофейна зброя складала 80 % усього озброєння.

Партизани діяли активно, самовіддано, організовували диверсії, знищували окупантів, вели агітацію серед населення. Однак ефективності їхніх дій заважала позиція Й. Сталіна. Він не довіряв активним діям народних мас. ЦШПР кілька разів розформовували, а в січні 1944 р. його було повністю ліквідовано.

Найбільше піднесення партизанського руху припадає на початок 1944 р. у Вінницькій, Житомирській, Кам'янець-Подільській, Кіровоградській, Тернопільській і Чернівецькій областях. У містах і селах України діяло комуністичне й комсомольське підпілля («Молода гвардія» - місто Краснодон; «Партизанська іскра» - село Кримки Миколаївської області).

Представники націоналістичного руху у роки війни намагалися відновити незалежність України. Вони воювали і проти фашистів, і проти радянських військ. Політичним центром націоналістичного руху була ОУН.

До початку війни ОУН співробітничала з німцями. У німецькій армії був утворений Легіон українських націоналістів. Керівництво ОУН розраховувало на сприяння Німеччини у відновленні української державності. Проте, спроба проголошення у Львові 30 червня 1941 р. самостійної української держави не була підтримана Німеччиною. Гестапо заарештувало всіх членів новоствореного уряду на чолі з Я. Стецьком, а також керівника радикального крила ОУН С. Бандеру. Проти ОУН розпочалися репресії. У відповідь керівники ОУН почала створювати партизанські загони, які в жовтні 1942 р. об'єдналися під назвою Українська повстанська армія.

УПА розраховувала лише на власні сили і підтримку місцевого населення. Мережа оунівського підпілля охопила не тільки західні, а і центральні, східні, південні райони України.

Партизанські дії УПА були спрямовані проти німців та їхніх союзників, польських військових формувань і населення, радянських партизанських загонів, а згодом і підрозділів Червоної армії. Лише у жовтні—листопаді 1943 р. УПА провела , 47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизанів. Кількість членів УПА за різними даними становила від 30 тис. до 100 тис. бійців.

Із приходом Червоної армії в Західну Україну радянське командування для боротьби з УПА створило окрему армію НКВС. Боротьба сторін продовжувалася до середини 1950-х рр. і мала надзвичайно жорстокий характер.

І радянські партизани, і ОУН—УПА намагалися зібрати і сконцентрувати українські сили в боротьбі проти завойовників. Рух Опору став справжнім Другим фронтом Великої Вітчизняної війни.

Визволення України почалося під час Сталінградської битви (листопад 1942 — лютий 1943 р.), яка поклала початок корінному перелому у війні на користь СРСР. Перші населені пункти України в східному Донбасі були звільнені в грудні 1942 р. Остаточне ж визволення українських земель почалося в ході Курської битви (5 липня—23 серпня 1943 р.). 23 серпня війська Степового фронту звільнили Харків. У вересні-жовтні 1943 р. розгорнулася героїчна битва за Дніпро, уздовж якого німці намагалися створити неприступну лінію стратегічної оборони («Східний вал»). Кульмінацією битви за Дніпро було визволення від окупантів Києва. Сталін, ігноруючи реальне співвідношення сил, наказав за будь-яку ціну звільнити Київ до річниці Жовтневої революції 1917 р. Ціною величезних людських втрат радянські війська 6 листопада 1943 р. звільнили місто. За визволення столиці України понад 1000 солдатів і офіцерів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

1944 р. радянське командування силами чотирьох Українських фронтів, які налічували понад 2,3 млн. осіб, здійснило серію блискучих наступальних операцій, остаточно визволивши територію України.

Радянським військам протистояла гітлерівська група армій «Південь» (командувач — генерал-фельдмаршал Е. Манштейн, із березня — генерал В. Модель), яка налічувала 1,8 млн. осіб.

Отже, битва за визволення України тривала 22 місяці.

Етапи визволення України в 1944 р.

Назви військових операцій	Хід і результати
Січень – лютий 1944р.	
Житомирсько-Бердичівська операція	Війська 1-го Українського фронту завдали поразки групі армій „Південь” і створили можливість оточення ворожих військ на Корсунь-Шевченківському виступі.
Корсунь-Шевченківська операція	Війська 1-го і 2-го Українських фронтів перейшли в наступ на Корсунь-Шевченківському виступі й 28 січня з’єдналися в районі м. Звенигородки; 8 лютого німецькому командуванню було пред’явлено ультиматум, але ворог продовжував чинити опір; 10 лютого розпочалась операція з ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання фашистів; 17 – 18 лютого 1944р. фашистські війська здійснили останню спробу вирватися з оточення, однак це вдалося лише їх невеликій частині; було створено умови для подальшого визволення Правобережжя, ворог утратив убитими 55 тис. солдатів і офіцерів, понад 18 тис. потрапили в полон, радянські війська захопили велику кількість бойової техніки і озброєння.
Наступ на рівненсько-луц	Одночасно з Корсунь-Шевченківською операцією війська 1-го Українського фронту (за підтримки партизанських загонів

ькому напрямку	Сабурова, Федорова, Бегми та ін.) у складних умовах заболоченої місцевості та бездоріжжя розгорнули наступальні дії на рівненсько-луцькому напрямку; було звільнено Луцьк, Рівне, Проскурів, Тернопіль, Вінницю.
Нікопольсько-Криворізька операція	30 – 31 січня 1944р. війська 3-го та 4-го Українських фронтів розгорнули наступ на Нікопольсько-Криворізькому напрямку; війська раптовими ударами прорвали оборону німців і, переслідуючи відступаючі частини вермахту, визволили Нікополь (8 лютого) та Кривий Ріг (22 лютого).
Березень – травень 1944р.	
Проскурівсько-Чернівецька операція	У результаті наступу військ 1-го Українського фронту (4 березня – 17 квітня) вороже угруповання було розколоте на дві частини; радянські війська вийшли з предгір'я Карпат.
Умансько-Ботошанська операція	5 березня – 17 квітня війська 2-го Українського фронту розгромили 8-му німецьку армію; 26 березня вийшли до державного кордону СРСР і перенесли бойові дії на територію Румунії – країни-союзниці фашистської Німеччини.
Одеська операція	Війська 3-го Українського фронту за підтримки сил Чорноморського флоту 28 березня визволили Миколаїв, 10 квітня – Одесу.
Визволення Криму	Війська 4-го Українського фронту, Приморська армія та моряки Чорноморського флоту розбили Кримське військове угруповання фашистів, визволили Кримський півострів (8 квітня – 12 травня); 17-та німецька армія втратила понад 100 тис. осіб убитими та полоненими, майже всю бойову техніку; Чорноморський флот повернув свою основну базу в Севастополі й одержав можливість активізувати бойові дії проти Румунії.
Липень – жовтень 1944р.	
Бої на львівському напрямку	У результаті потужного наступу були оточені значні сили ворога під Бродами (Львівська обл.) – вісім дивізій кількістю до 60 тис. осіб; у боях було знищено понад 38 тис. гітлерівців, понад 17 тис. взято в полон; серед розбитих сил вермахту була дивізія СС „Галичина”, яка втратила більше половини свого складу, з оточення вирвалося лише 3 тис. осіб.
Львівсько-Сандомирська операція	Під час успішного наступу (13 липня – 29 серпня) була знищена група гітлерівських армій „Північна Україна”.
Ясько-Кишинівська операція	Війська 2-го та 3-го Українських фронтів (20 – 29 серпня) розбили групу гітлерівських армій „Південна Україна”.
Карпатсько-Ужгородська операція	У жовтні 1944р. завершилося визволення всієї території України. 27 жовтня був звільнений від окупантів Ужгород, а 28 жовтня – решта населених пунктів Закарпатської України.

Після вигнання ворога з української землі бойові дії перемістилися на територію Центральної та Південно-Східної Європи. Війська 1-го Українського фронту визволяли від гітлерівських загарбників польські землі, а у квітні-травні 1945 р. разом з Білоруськими фронтами провели Празьку операцію, у ході якої був завершений розгром нацистської Німеччини, штурмували Берлін. 2,3, 4-й Українські фронти взяли участь у звільненні від нацистської окупації Румунії, Угорщини, Болгарії, Югославії, Австрії, Чехословаччини. Війська 2-го Українського фронту брали участь і в розгромі Квантунської армії Японії на Далекому Сході.

Воїни-українці зробили вагомий внесок у перемогу над нацистською Німеччиною та її союзниками. Радянськими бойовими нагородами було відзначено 2,5 млн. осіб.

Українцями були маршали С. Тимошенко, Р. Малиновський, А. Єрьоменко, П. Рибалко, С. Руденко, генерали В. Герасименко, П. Жмаченко, К. Москаленко, І. Кириченко та інші. Маршали й генерали українського походження очолювали більше половини з 15 фронтів, які діяли в період боротьби з німецько-фашистськими загарбниками. На відзнаку мужності й героїзму українського народу, який захищав свою землю від поневолювачів, почесне звання «Місто-герой» було присвоєно містам Київ, Одеса, Керч і Севастополь.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 12.: Україна в повоєнний період.

Післявоєнна відбудова і розвиток.

План:

1. Україна – співзасновник ООН. Діяльність України на міжнародній арені.
2. Адміністративно-територіальні зміни.
3. Перехід до мирного життя. Суспільно-політичне життя у повоєнні роки.
4. Відбудова та її особливості в Україні. Голод 1946 – 1947рр.

Немає нічого, чого б не можна було перемогти працею.

Д. Бруно.

Праця пом'якшує горе.

Цицерон.

Міжнародний авторитет України після війни значно виріс. У числі 51 держави світу Україна стала співзасновником і членом Організації Об'єднаних Націй. Представники України були обрані до складу дев'яти комітетів і комісій ООН. У повоєнний період наша республіка активно співробітничала в багатьох міжнародних організаціях (Всесвітній поштовий союз, Міжнародний союз електрозв'язку, Всесвітня

організація охорони здоров'я, Всесвітня метеорологічна організація та ін.). І все ж таки, за тих історичних умов міжнародна діяльність України мала суттєві обмеження.

Важливою подією міжнародного життя України стало завершення об'єднання українських земель. За радянсько-польським договором (серпень 1945р.), Польща визнала входження до складу СРСР областей, що відійшли від Польщі в 1939 – 1940рр. Чехословаччина визнала факт входження Закарпатської України до складу УРСР. Румунія на підставі радянсько-румунського договору (лютий 1947р.) відмовилася від своїх претензій на Буковину.

Для внутрішнього становища України характерним було зміцнення тоталітарного режиму, продовжувалася практика репресій, політичного та ідеологічного контролю:

- звинувачення військовополонених у співробітництві з окупантами, засудження;
- організація політичних процесів над „ворогами народу”;
- репресивна політика, що проводилася в ході радянська західноукраїнських земель.

Поняття	Ознаки	Факти
„Жданівщина”	Реакція, насадження імперської ідеології, ідеологічне пророблення художньої інтелігенції, утиск письменників, звинувачення в ідеологічних помилках	1948р. – початок боротьби з генетиками; звільнення з роботи завкафедрою генетики і дарвінізму Харківського університету професора І.Полякова; переслідування і жорстокі розправи над вченими України, відставання генетичної науки в наступні десятиліття
Космополітизм	Репресії проти вчених, звільнення з роботи, засилля авантюристів, розгром генетичної науки	1946р. – постанова ЦК ВКП(б) про журнали „Зірка” і „Ленінград”. Звинувачення О.Вишні в „ідеологічних помилках”, перейменування роману Ю.Яновського „Жива вода”, безпосередній контроль Л.Кагановича за випуском „Короткого курсу історії України”
„Лисенківщина”	Реакційна ідеологія, байдуже ставлення до батьківщини; відмова від боротьби за національний суверенітет, національну культуру свого народу	1949р. – пленум правління Спілки письменників, де було вирішено „остаточно розгромити космополітів, антипатріотів”; критика вірша В.Сосюри „Любіть Україну”, нищівна критика опери К.Данькевича „Богдан Хмельницький”

Однак поряд з об'єктивними труднощами, викликаними відсутністю необхідного, тоталітарна система, що утримувала під контролем усі сфери державного життя країни, надзвичайно ускладнювала розвиток наукової теоретичної та художньої думки. Так, в освіті посилювався процес русифікації, в науці з'явилося таке шкідливе явище, як „лисенківщина”, в галузі культури – „жданівщина”. Результатами таких явищ стали масові репресії проти діячів науки і культури, необгрунтовані звинувачення у відступі від радянської ідеології, націоналізмі та ворожості.

Перемога нашого народу у Великій Вітчизняній війні була здобута дорогою ціною. Економіка України постраждала значно більше, ніж в інших регіонах СРСР. З 679 млрд. руб., матеріальних збитків, яких зазнав Радянський Союз від фашистських агресорів, 285 млрд. (42%) припадало на Україну. Із країни було вивезено 16150 промислових підприємств; з 20 000 км залізниці діяло 1 500 км.

Перші кроки із відбудови економіки були зроблені вже в 1944р. До 1945р. Україна видобувала 36% вугілля, виплавляла 17% чавуну, виробляла 20% електроенергії довоєнного рівня. Але цього катастрофічно не вистачало для подальшого розвитку республіки. Відчутним був брак людських ресурсів. Населення України за роки війни скоротилося з 41,3 млн. чол. у 1940р. до 27,4 млн. у 1945р.

Великі труднощі виникали внаслідок того, що відбудова економіки здійснювалася в основному за рахунок внутрішніх ресурсів СРСР. У серпні 1946р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946 – 1950рр. Закон передбачав відбудову виробничих потужностей України, в першу чергу – важкої промисловості, транспорту, енергетики, будівництво нових заводів, легкої промисловості, культурно-освітньої сфери. Процес відбудови ускладнювався голодом 1946 -1947рр.

Відмовившись від допомоги США за „планом Маршалла”, Україна отримала підтримку від міжнародної організації Адміністрації допомоги і відбудови при ООН у сумі 250 млн. доларів. Свій внесок у справу відродження України зробила також діаспора Канади і США.

З 1948р., у зв'язку з початком „холодної війни”, припинилося надання допомоги Україні. Подальша відбудова економіки здійснювалася лише завдяки героїчній і самовідданій праці мільйонів радянських громадян, як жителів України, так і інших радянських республік.

Радянізація західноукраїнських земель.

План:

1. Формування органів радянської влади.
2. Доля УГКЦ. Й. Сліпий.
3. Колективізація, індустріалізація та культурна революція.
4. Боротьба з ОУН-УПА. Р. Шухевич.
5. Операція „Вісла”.

Картка №1

Із договору між СРСР та Чехословаччиною про включення Закарпатської України до складу УРСР (червень 1945р.)

„Закарпатська Україна..., яка на підставі договору від 10 вересня 1919р., укладеного в Сан-Жермен ан Ле, увійшла як автономна одиниця до складу Чехословацької Республіки, возз'єднується відповідно до бажання, виявленого населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін зі своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки”.

Картка №2

Із доповідної записки Ради у справах Російської православної церкви при уряді СРСР щодо ліквідації Греко-католицької церкви Закарпатської України (липень 1947р.)

За даними перепису 1941р., чисельність населення Закарпаття становила 675 715 чол. За віросповіданням населення поділялося таким чином:

- греко-католиків – 412 901;
- римо-католиків – 39 818;
- реформістів – 14 825;
- православних – 114 659;
- інших – 2 842.

На 1 серпня 1947р. уніатська церква... має 375 церков і 252 священики. Це найвпливовіша церква в області. Православна церква має 175 церков і 135 священиків.

Культурний рівень духівництва православної церкви дуже невисокий, тільки 2 мають вищу освіту.

Закарпатський облвиконком прийняв рішення про передачу православної церкви будівлі ужгородського греко-католицького собору з будівлями, які йому належать та в яких знаходиться резиденція греко-католицького єпископа...

Картка №3

Із звіту уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви при Уряді СРСР щодо боротьби з греко-католицькою церквою у Західній Україні (1947р.)

З метою ліквідації залишків греко-католицької церкви в західних областях рекомендується:

- посилити податковий прес з боку фінансових органів щодо греко-католиків, які наполегливо ухиляються від злиття з РПЦ;
- підвищити вимоги до укладання орендних договорів з комунальними службами;
- посилити місіонерську роботу...

Картка №4

Висилання людей учасників визвольних змагань (за станом на 1 січня 1948р.).

Місце розселення	Вік дітей					
	до 7 років	з них сиріт	7 – 14 років	з них сиріт	14 – 16 років	з них сиріт
Казахська РСР	887	6	1132	42	448	14
Красноярський край	128	3	189	2	71	3
Іркутська область	448	6	903	8	305	5

Картка №5

Із повідомлення НКВС УРСР про організацію та завдання спеціальних груп органів держбезпеки з боротьби з ОУН-УПА (липень 1945р.)

Цілком таємно.

...Створені при оперативних групах НКВС УРСР спеціальні групи мали такі завдання:

- 1) захоплення або фізичне знищення керівників центрів або ватажків ОУН-УПА;
- 2) знищення дрібних банд УПА і місцевих бойовиків ОУН і СБ;
- 3) підведення банд УПА під оперативний удар органів та військ НКВС;
- 4) знищення системи живого зв'язку ОУН-УПА, розгром пунктів зв'язку;
- 5) збирання необхідних розвідувальних відомостей перед проведенням великих чекістсько-військових операцій;
- 6) виявлення та знищення складів-кришок ОУН-УПА.

...До складу кожної спец групи входить від 3-х до 5-ти і більше осіб, залежно від легенди і завдання...

...Залучати до складу спец груп оунівських підпільників та бандитів УПА, які з'явилися з повинною в ограні НКВС, зважаючи на те, що частина з них має широкі зв'язки з керівниками оунівського підпілля, а також добре знайомі з конспіративними порядками антирадянського підпілля.

Картка №6

Із завдань МДБ УСРС щодо розгрому ОУН-УПА в західних областях України (серпень 1951р.).

Посилити натиск на залишки банд до їхнього цілковитого знищення; використати період до настання зими для перехоплення банд до переходу на зимівку в схрони, ізолювати населення і знищити; зосередити увагу на 50-ти особливо уражених (тих, де особливо діяли ОУН-УПА) районах, направити досвідчених чекістів, „наводнити” ці райони військами, технікою, службовими собаками, розгорнути агентуру та інформаторів.

Картка №7

Із виступу М.С.Хрущова перед керівництвом західноукраїнських областей 16 липня 1945р.

Удар, який ми завдали Сліпому, виявився дуже вдалим. Необхідно підтримувати ініціативну групу по переходу до православ'я, підтримувати священиків, які переходять від уніатства до православної віри.

Якась кількість уніатів необхідна для того, щоб мати свою агентуру... Нам вигідно, щоб уніати перейшли в православну віру. Це політика, щоб відірвати від Риму і прилучити до православної церкви.

Питання для обговорення в групах

1. Використовуючи знання зміст картки №1, розповісти про те, як завершився процес об'єднання українських земель.
2. Розкрити історичне значення об'єднання українських земель.
3. Чим був викликаний національний рух Опору в Західній Україні?
4. Використовуючи дані карток №5 і №6, визначте, яким був розмах руху Опору в повоєнні роки.

5. Використовуючи текст картки №5, визначте, з якою метою органи НКВС створили так звані „оперативні групи”.

6. Від чого залежало число учасників оперативних груп?

7. Які задачі ставилися перед оперативниками у боротьбі проти формувань ОУН-УПА?

8. З якою метою органи НКВС залучали для боротьби з ОУН-УПА колишніх її бійців, що добровільно здалися органам радянської влади?

9. Проаналізуйте дані таблиці (картка №4). Дайте моральну оцінку наведеним даним.

10. Порівняйте дані матеріалів карток №5 і №6. Зверніть увагу на дати прийняття цих рішень. Чим відрізняються форми боротьби радянських збройних формувань ОУН-УПА в 1945р. і 1951р.?

11. Використовуючі знання тексту матеріалу картки №7, визначте, як М.С.Хрущов оцінював політику Радянської держави щодо ліквідації УГКЦ.

12. Які заходи, на думку М.С.Хрущова, варто вживати з метою остаточної ліквідації УГКЦ?

13. Використовуючі дані картки №2, проаналізуйте склад віруючих Закарпаття за станом на 1941р. Зробіть усі можливі висновки.

14. Як у документі оцінюється культурний рівень православних священників? Як ця обставина вплинула на хід процесу ліквідації УГКЦ?

15. Які заходи радили вживати органам радянської влади, щоб остаточно ліквідувати залишки греко-католицької церкви в західноукраїнських областях?

Радянізація західноукраїнських територій активізувала боротьбу ОУН-УПА, що до 1947р. вела бойові дії проти радянських військ, а протягом 1945 – 1952рр. у Західній Україні діяли 604 підпільні організації, що безжально знищували партійних, комсомольських та державних працівників, здійснювали диверсії, акти саботажу. У свою чергу, каральні операції, проведені НКВД, відрізнялися не меншою жорстокістю.

Трагічними подіями внутрішньополітичного життя України стало масове виселення українців з рідних місць. У 1945 – 1946рр. відбулася депортація 96,8% українців, що проживали на території Польщі. З 29 квітня по 12 серпня 1947р. було проведено так звану операцію „Вісла” – злочинний акт комуністичних режимів СРСР та Польщі проти українського населення на українських етнічних землях, суть якого полягала у примусовому переселенні українців з Лемківщини, Подляшшя, Холмщини у глиб на захід польської території.

Однак репресії в 1946 – 1948рр. з боку керівництва СРСР, яке прагнуло в найкоротший термін провести радянізацію, призвели до загострення боротьби з ОУН-УПА. Чисельність цих підрозділів перевищила 100 тис. чол. Головна мета ОУН-УПА залишалася незмінною – досягнення незалежної Української держави. Керівник УПА Роман Шухевич очолив кілька операцій проти загонів МВС-МДБ. У 1948р. частина підрозділів УПА, зазнавши поразки, перейшла на територію Польщі. У 1950р. Р.Шухевич був оточений у районі Львова, де й загинув. У 1952р. ОУН-УПА припинила своє існування як масова організація.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 13.: Україна в умовах десталінізації.

Суспільно-політичне життя й політична боротьба в Україні (1953 – 1964рр.).

План:

1. Початок десталінізації. Розширення повноважень республіки.
2. „Відлига”. XX з’їзд КПРС та його наслідки.
3. Реабілітаційний процес.

5 березня 1953 р. помер Й. В. Сталін. У керівництві партії розгорнулася боротьба за владу. У 1953 р. першим секретарем ЦК КПРС став *Микита Сергійович Хрущов*. Прихід до влади Хрущова викликав зміну партійного керівництва на місцях.

В Україні накреслився процес *українізації керівництва* республіки. Першим секретарем ЦК КПУ став *О. Кириченко*, другим секретарем — *М. Підгорний*.

З ім'ям М. Хрущова пов'язаний процес *десталінізації радянського суспільства*. Цей процес виявився в *припиненні масових репресій*- проти власного народу, у початку *реабілітації* незаконно репресованих партійних, державних працівників, діячів науки й культури (В. Затонського, Є. Квірінга, С Косіора, П. Постишева, Ю. Коцюбинського, Г. Косинки, М. Куліша). Були реабілітовані маршали Радянського Союзу В. Блюхер, А. Єгоров, М. Тухачевський, командарми І. Уборевич та Й. Якір.

Протягом 1953—1955 рр. було переглянуто основні політичні справи повоєнного часу, викликані сталінськими репресіями. Характерною рисою десталінізації стали *послаблення тюремно-табірного режиму, амністія* німецьких військовополонених, частини українських колабораціоністів (тих, хто співпрацював з окупантами в роки війни), членів ОУН—УПА.

У 1954 р. НКВС був реформований у *Комітет державної безпеки (КДБ)*. В Україні його очолював *В. Никитченко*. КДБ переглядав заведені раніше політичні справи.

У *лютому 1956 р.* в Москві відбувся *XX з'їзд КПРС*. На закритому засіданні М. С. Хрущов виступив із доповіддю *«Про культ особи та його наслідки»* (пізніше вийшла Постанова ЦК КПРС *«Про подолання культу особи та його наслідків»*, опублікована в газетах). У доповіді М. Хрущова було наведено кричущі факти беззаконня і сваволі сталінського режиму в 30-х — на початку 50-х рр., ішлося про трагедію початкового періоду Великої Вітчизняної війни, масові репресії 30-х рр., депортацію малих народів (у тому числі кримських татар, караїмів); Й. Сталін був представлений жорстоким тираном і диктатором. Ця доповідь повністю була опублікована в засобах масової інформації лише в роки перебудови.

З вулиць і майданів прибирали портрети й погруддя Й. Сталіна. У листопаді 1961 р. Сталінську область перейменували на Донецьку, а обласний центр Сталін — на Донецьк.

Проте *десталінізація мала незавершений характер*. Партійне керівництво не зважилося глибоко проаналізувати сутність тоталітарного ладу, виявити причини формування режиму особистої влади Й. Сталіна. Політика комуністичної партії вважалася правильною, а соціально-політичні деформації пов'язувалися лише зі зловживаннями владою з боку особисто Й. Сталіна і його найближчого оточення.

В Україні йшов процес *лібералізації суспільно-політичного життя*. УРСР стала одержувати певні політичні дивіденди як одна з найрозвиненіших республік СРСР. За часів М. С. Хрущова половина вищого партійного керівництва складалася з вихідців з України. У 1954 р. пройшли урочистості, присвячені 300-річчю приєднання України до складу Росії. Почалося переписування історії України, яка стала вважатися складовою частиною історії Росії; з'явилося поняття «возз'єднання України з Росією».

У лютому 1954 р. за рішенням Президії Верховної Ради СРСР зі складу РРФСР до складу УРСР було передано Крим.

Реабілітація – скасування правових наслідків судового вироку щодо особи, необґрунтовано притягнутого до судової відповідальності, визнання вироку недійсним, а особи незаконно репресованої, невинною; усунення запису про вирок у карному реєстрі; вступає в дію згідно із законодавством або рішенням суду.

Етапи	Характеристика процесу реабілітації
I етап 1953-1956рр.	Реабілітація торкнулася лише незначної частини незаконно репресованих; Проголошувалися масові амністії; Відбувся демонтаж сталінської репресивної системи; Приведення правоохоронної системи відповідно до принципів законності; Ліквідовано систему ГУЛАГу.
II етап 1956-1959рр.	Реабілітація носила масовий характер; Реабілітації не підлягали колабораціоністи, активні діячі ОУН-УПА, жертви політичних репресій до 1934 р., а також усі репресовані за «український буржуазний націоналізм»; Держава не визнала себе винною у депортації селян під час колективізації 1930-х років, вибіркової депортації із Західної України, депортації кримських татар, німців та інших народів Півдня України.

Стан економіки України наприкінці 1950-х – у I пол. 1960-х рр.

План:

1. Реформи системи управління н/г та промисловості
2. Реформи с/г та їх наслідки.
3. Реорганізація партійних органів.
4. Реформи в соціальній сфері.

У середині 50-х рр. нове керівництво СРСР на чолі з М. С. Хрущовим розпочало спроби реформувати командно-бюрократичну систему. Однак ці спроби не дали позитивного результату, й економіка продовжувала зазнавати серйозних труднощів.

У середині 50-х рр. СРСР увійшов в епоху науково-технічної революції (НТР). Особливістю НТР в СРСР було те, що вона переважно відбувалася в галузях військово-промислового комплексу. У промисловості почали застосовувати радіотехніку, електроніку, ЕОМ, штучні матеріали з завданими властивостями. Побудовано найбільші гідроелектростанції Дніпровського каскаду — Дніпродзержинську, Каховську і Кременчуцьку. Введено до ладу ТЕС — Ворошиловградську, Миронівську, Придністровську, Старобешівську та ін.

Відбувалося інтенсивне спорудження шахт у Донбасі. Були освоєні нові вугільні райони — Львівсько-Волинський, Дніпровський. Розроблялися нові газові родовища — Шебелинське в Харківській області, Радченківське в Полтавській. Унаслідок цього центр газовидобутку перемістився із західних областей України до східних.

Швидкими темпами розвивався Криворізький залізрудний басейн. У 1955 р. став до ладу найбільший у Європі Південний гірничо-збагачувальний комбінат.

В Україні були збудовані унікальні за розмірами доменні печі й мартени, використовувалася новітня технологія (завод «Криворіжсталь»). За умов НТР відставання хімічної промисловості позначалося на розвитку військово-промислового комплексу. Тому були збудовані підприємства хімічної промисловості. В Україні це — Роздольський гірничо-хімічний комбінат, Черкаський і Чернігівський заводи хімічних волокон, Дніпропетровський шинний завод.

На Харківському авіазаводі виробляли пасажирські літаки ТУ-104, потім ТУ-124, на Київському — турбогвинтовий літак АН-24.

Харчова й легка промисловість набули меншого розвитку. Виробництвом товарів народного споживання займалися також підприємства важкої промисловості.

У 1957 р. почалася реформа керівництва народним господарством. Було ліквідовано міністерства і створено Ради народного господарства — раднаргоспи. Керівництво економікою з центру за галузевим принципом було замінене місцевим керівництвом з області. Метою адміністративної реформи було наближення органів керівництва до місць виробництва, щоб підняти ініціативу і зміцнити економічні зв'язки всередині регіонів. В Україні було створено економічні райони.

Одним зі способів реформування економіки стала відмова від п'ятирічного планування і прийняття семирічного плану (1959—1965 рр.).

Реформа принесла позитивні результати, але були й негативні наслідки: послаблення єдиної технічної політики, порушення загальносоюзних зв'язків. Через кілька років раднаргоспи було ліквідовано.

50-ті рр. відбувалися численні пленуми ЦК партії, де обговорювалися проблеми сільського господарства, відставання якого ставало загрозливим. Уперше було

запроваджено грошове авансування праці колгоспників. Тепер вони одержували гроші щомісяця.

У 1954 р. почалося *освоєння цілинних земель у Казахстані, Поволжі, на Уралі, Північному Кавказі*, куди поїхали добровольцями 500 тис. чоловік. Серед них було багато мешканців України.

Однак ці заходи мали *екстенсивний характер* розвитку сільського господарства за рахунок освоєння нових земель. Спочатку освоєння цілини дало добрі результати, але до початку 60-х рр. земля, що постійно видувається вітрами, перестала давати великі врожаї.

Після візиту до Америки (1959) М. С Хрущов дійшов висновку, що розв'язати зернову проблему можна за допомогою широкої культивуації *кукурудзи*. Як правило, за рахунок скорочення посівів інших культур почалося розширення посівів кукурудзи навіть у регіонах, не придатних для вирощування цієї теплолюбної культури. У результаті часто не було не тільки кукурудзи, але й вівса та жита. Незабаром було висунуто *«новий план» — наздогнати й перегнати Америку за виробництвом молока, масла * та м'яса*, для цього необхідно було збільшити їхнє виробництво в три рази.

Додаткова інформація

З починком виступило керівництво Рязанської області. Під ніж відправили майже всіх молочних корів, велику частину іншої худоби. М'ясо таємно скуповували в сусідніх областях. Зобов'язання були виконані. Але вже в 1960 р. область не виконала навіть плану здачі м'яса державі. Перший секретар обкому партії Ларіонов застрелився.

В умовах адміністративної чехарди широкого розповсюдження набула практика приписок, липових звітів про «виконання й перевиконання плану».

На початку 60-х рр. сільське господарство опинилося на межі кризи.

З 1962 р. стали зростати ціни на м'ясо й масло, почалися серйозні перебої з хлібом.

М. Хрущов зважився на нове реформування економіки. Були створені комітети з нової техніки, відроджені міністерства, створена Вища рада народного господарства, що зосередила у себе всі важелі керівництва промисловістю та будівництвом на території СРСР.

Реформування народного господарства було приречене на невдачу, тому що зводилося до адміністративних методів керівництва за ігнорування економічних законів.

Водночас за Хрущова відбувся підйом життєвого рівня народу: скоротився до 7 годин робочий день, зросла заробітна плата, був скасований випуск обов'язкових облігацій держпозик. Почалося масове житлове будівництво. Родини стали отримувати окремі квартири. Продовжувалася газифікація міст. Колгоспники одержали паспорти і право вільного пересування країною.

Висновок. Економічні реформи наприкінці 50-х — у першій половині 60-х рр. передбачали вступ країни до епохи НТР. Реформа мала короточасний успіх, оскільки збереглися принципи соціалістичного господарювання: тверде планування,

централізація, адміністрування. Лише соціальна політика мала позитивні результати.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 14.: Україна в період системної кризи СРСР.

Політика-ідеологічна криза радянського ладу в Україні.

План:

1. Зміни партійного керівництва в СРСР і прихід до влади Л.Брежнєва.
2. Суспільно-політичне життя.
3. Криза партійно-державного керівництва України.

У жовтні 1964 р. на пленумі ЦК КПРС М. Хрущов був відправлений у відставку.

Першим секретарем ЦК КПРС було обрано Л. Брежнєва. Він народився в 1906 р. у м. Дніпродзержинськ. Вищу освіту одержав у Дніпродзержинському металургійному інституті. З 1937 р. знаходився на партійній роботі. З перших днів Великої Вітчизняної війни перебував у діючій армії, вів організаційну і політичну роботу. Після закінчення Великої Вітчизняної війни партія направляє Л. Брежнєва на керівну роботу по відбудові народного господарства. У 1954 р. Л. Брежнєв брав активну участь в освоєнні цілинних земель у Казахстані, де був обраний спочатку другим, а потім першим секретарем ЦК КП Казахстану. На ХХ з'їзді КПРС Л. Брежнєв був обраний членом ЦК КПРС, а в липні 1957 р, — членом Президії ЦК КПРС. У 1964 р. приєднався до учасників анти хрущовської змови. На Жовтневому пленумі ЦК був обраний першим секретарем ЦК КПРС. На ХХІІІ з'їзді Л. Брежнєва обрали членом ЦК КПРС, а після з'їзду на Пленумі ЦК — Генеральним секретарем ЦК КПРС. Правління Л. Брежнєва характеризувалося погромами дисидентів, придушенням інакомислення, утратою ідеологічного впливу на суспільство, поступовим поглибленням кризових явищ в економіці. Помер у листопаді 1982 року.

Даний період в історії СРСР і України в тому числі прийнято називати «застоем». Були згорнуті реформи М. Хрущова по лібералізації суспільно-політичного, економічного життя.

Ідеологічним орієнтиром партійно-державного керівництва СРСР і УРСР була програма КПРС прийнята в 1961 р.

Основним положенням програми було побудова комунізму в СРСР до 1980 р. Однак у 70-і рр. стало зрозумілим, що комунізм побудований не буде. Тоді партійне керівництво висунуло гасло про будівництво «розвинутого соціалізму» — найбільш досконалої форми суспільно-політичного устрою.

У суспільстві формувалася ідея про те, що в країні з успіхом вирішуються питання задоволення життєвих потреб людини, розвиваються економіка, наука, освіта, культура, і зовсім відсутні соціальні проблеми.

Комуністична партія України була основною силою, що вела народ України до світлого майбутнього «розвинутого соціалізму». Тільки комуніст міг обіймати високі адміністративні й господарські посади. Тому росла кількість членів КПУ: з 1,2 млн чоловік на початку 60-х рр. до 2,7 млн чоловік наприкінці 70-х рр. Відбувається процес злиття партійного і державного апаратів. Сформувалася партійна та управлінська бюрократія — номенклатура, що відіграла визначальну роль у житті суспільства.

Після прийняття нової Конституції СРСР у 1977 р. і нової Конституції УРСР у 1978 р. була закріплена керівна роль компартії. Уперше в конституційній практиці були внесені статті, за якими компартія проголошувалася «керівною і спрямовуючою силою суспільства, ядром його політичної системи». Ті громадяни, що висловлювалися проти виняткової ролі партії в житті суспільства, фактично вступали в конфлікт з усією партійно-державною машиною.

Характерними рисами політико-ідеологічної кризи були:

- підміна дійсного народовладдя формальним представництвом трудящих у радах; влада рад була обмежена;
- ріст бюрократичного апарату, присвоєння значної частини законодавчих функцій виконавчій владі;
- фактичне одержавлення громадських організацій;
- згорання процесу гласності.

З 1963 р. першим секретарем ЦК КПУ був П. Шелест, що відстоював інтереси України в сферах економіки й культури, виступав на захист української мови і культури.

У 1972 р. П. Шелеста було усунуто з посади першого секретаря ЦК КПУ. Його місце зайняв В. Щербицький. З одного боку, він орієнтувався на інтереси партійного керівництва СРСР, з іншого — був зацікавлений у соціально-економічному процвітанні України. Особистість В. Щербицького викликає неоднозначну оцінку сучасників.

***Висновок.** Політичне життя в країні поступово набувало закритого характеру, росло відчуження партії від народу, посилювався ідеологічний диктат. Партійне керівництво прагнуло законсервувати існуючий режим. Політико-ідеологічна криза радянського суспільства посилювалася.*

Стан економіки України та визрівання економічної кризи.

План:

1. Реформи О.Косигіна.
2. Кризові явища в економіці УРСР.

У 1965 р. була розпочата спроба реформувати економіку СРСР у цілому, й УРСР зокрема. Реформою передбачалася матеріальна зацікавленість виробників у результатах своєї праці, підприємства одержали можливість розпоряджатися

прибутками; з'явилися нові підприємства металургійної, гірничорудної, металообробної промисловості, тепло- і гідроелектростанції; збільшилося фінансування сільського господарства.

Однак результати проведених реформ мали короткочасний характер. Приріст у промисловості почав скорочуватися через порушення встановлених раніше господарських зв'язків, росла собівартість продукції, порушувалася дисципліна постачання і збуту. Економіка не мала замкнутого циклу (щоб виготовити трактор у Харкові, запчастини до нього необхідно було постачати з інших регіонів СРСР). Зростала роль адміністративно-командних методів управління економікою України. Республіканські органи влади фактично були відсторонені від керівництва підприємствами. Московське партійне і державне керівництво грубо ігнорувало економічні інтереси України.

На території республіки реалізовувалися економічно необґрунтовані проекти (будівництво Придніпровської і Бурштинської ТЕС, каскад «рукотворних» морів на Дніпрі). В Україні з'явилися техногенно шкідливі виробництва (хімічний завод у Первомайську, атомна електростанція в Чорнобилі). Побудовані в Україні 40 % атомних енергоблоків СРСР виробляли електроенергію не тільки для потреб України, але і для продажу в країни Європи. З бюджету республіки щороку виділялися кошти для освоєння і розвитку Сибіру і Далекого Сходу.

У зв'язку зі зменшенням народжуваності поступово вичерпувалися вільні людські ресурси. Кваліфікованих робітників направляли в райони освоєння нових земель (Сибір, БАМ).

Економіка України вимагала постійних інвестицій, що приводило до уповільнення темпів її розвитку. Екстенсивний метод ведення господарства приводив до застійних явищ в економіці. В умовах «холодної війни» в Україні в 70-ті — на початку 80-х рр. ХХ ст. було створено багато підприємств ВПК, яким були підпорядковані інші невоєнні підприємства.

Також не вдалося ефективно впровадити наукомісткі виробництва (біотехнологія, інформатика, робототехніка, мікроелектроніка).

Сільське господарство продовжувало залишатися слабкою ланкою в економіці України. Капіталовкладення, що вливалися в сільське господарство, були неефективними і не приносили очікуваного результату. Механізація, хімізація і меліорація сільського господарства привели до постачання низькоякісною технікою колгоспів (радгоспів), забруднення чорноземів і порушення екологічного балансу в республіці.

У зв'язку з тим що не була створена система переробки і збереження сільгосппродукції, третина зібраного врожаю не доходила до споживача і псувалася. Держава не створювала умов для розвитку особистих присадибних господарств і не вирішувала безліч соціальних проблем у сільській місцевості. В Україні виникла гостра проблема «безперспективних сіл» — масове знелюднення сіл, переїзд молоді на постійне проживання в міста. Спроба держави вирішити продовольчу проблему за рахунок прийняття в 1982 р. «Продовольчої програми» виявилася малоефективною. Адміністративно-командні методи керування сільським

господарством мали катастрофічні наслідки: на 1 млн. га скоротилися посівні площі, знижувалися врожаї, зростала безгосподарність, знижувалася продуктивність праці.

Криза сільського господарства стала складовою частиною економічної кризи в СРСР і УРСР.

Висновок. До середини 80-х рр. ХХ ст. економіку України охопила системна криза. Влада активно шукала вихід із ситуації, що склалася, але безуспішно. Радянська економіка була меншою мірою спрямована на потреби людини. Органи державної влади вбачали вихід із кризи у застосуванні адміністративно-командних методів, при цьому зневажаючи економічні закони ринку.

Політика-ідеологічна криза радянського ладу в Україні. Стан економіки України та визрівання економічної кризи.

План:

1. Зміни партійного керівництва в СРСР і прихід до влади Л.Брежнєва.
2. Суспільно-політичне життя. Криза партійно-державного керівництва України.
3. Реформи О.Косигіна. Кризові явища в економіці УРСР.

У жовтні 1964 р. на пленумі ЦК КПРС М. Хрущов був відправлений у відставку. Першим секретарем ЦК КПРС було обрано Л. Брежнєва. Він у 1964 р. приєднався до учасників анти хрущовської змови. На Жовтневому пленумі ЦК був обраний першим секретарем ЦК КПРС. На ХХІІІ з'їзді Л. Брежнєва обрали членом ЦК КПРС, а після з'їзду на Пленумі ЦК — Генеральним секретарем ЦК КПРС. Правління Л. Брежнєва характеризувалося погромами дисидентів, придушенням інакомислення, утратою ідеологічного впливу на суспільство, поступовим поглибленням кризових явищ в економіці. Помер у листопаді 1982 року.

Даний період в історії СРСР і України в тому числі прийнято називати «застоєм». Були згорнуті реформи М. Хрущова по лібералізації суспільно-політичного, економічного життя.

Ідеологічним орієнтиром партійно-державного керівництва СРСР і УРСР була програма КПРС прийнята в 1961 р. Основним положенням програми було побудова комунізму в СРСР до 1980 р. Однак у 70-і рр. стало зрозумілим, що комунізм побудований не буде. Тоді партійне керівництво висунуло гасло про будівництво «розвинутого соціалізму» — найбільш досконалої форми суспільно-політичного устрою.

У суспільстві формувалася ідея про те, що в країні з успіхом вирішуються питання задоволення життєвих потреб людини, розвиваються економіка, наука, освіта, культура, і зовсім відсутні соціальні проблеми. Комуністична партія України була основною силою, що вела народ України до світлого майбутнього «розвинутого соціалізму». Тільки комуніст міг обіймати високі адміністративні й господарські посади. Тому росла кількість членів КПУ: з 1,2 млн чоловік на початку 60-х рр. до 2,7 млн чоловік наприкінці 70-х рр. Відбувається процес злиття партійного і державного апаратів. Сформувалася партійна та управлінська бюрократія — номенклатура, що відіграла визначальну роль у житті суспільства. Після прийняття нової Конституції

СРСР у 1977 р. і нової Конституції УРСР у 1978 р. була закріплена керівна роль компартії. Уперше в конституційній практиці були внесені статті, за якими компартія проголошувалася «керівною і спрямовуючою силою суспільства, ядром його політичної системи». Ті громадяни, що висловлювалися проти виняткової ролі партії в житті суспільства, фактично вступали в конфлікт з усією партійно-державною машиною.

Характерними рисами політико-ідеологічної кризи були:

- підміна дійсного народовладдя формальним представництвом трудящих у радах; влада рад була обмежена;
- ріст бюрократичного апарату, присвоєння значної частини законодавчих функцій виконавчій владі;
- фактичне одержавлення громадських організацій;
- згорання процесу гласності.

З 1963 р. першим секретарем ЦК КПУ був П. Шелест, що відстоював інтереси України в сферах економіки й культури, виступав на захист української мови і культури.

У 1972 р. П. Шелеста було усунуто з посади першого секретаря ЦК КПУ. Його місце зайняв В. Щербицький. З одного боку, він орієнтувався на інтереси партійного керівництва СРСР, з іншого — був зацікавлений у соціально-економічному процвітанні України. Особистість В. Щербицького викликає неоднозначну оцінку сучасників.

Висновок. *Політичне життя в країні поступово набувало закритого характеру, росло відчуження партії від народу, посилювався ідеологічний диктат. Партійне керівництво прагнуло законсервувати існуючий режим. Політико-ідеологічна криза радянського суспільства посилювалася.*

У 1965 р. була розпочата спроба реформувати економіку СРСР у цілому, й УРСР зокрема. Реформою передбачалася матеріальна зацікавленість виробників у результатах своєї праці, підприємства одержали можливість розпоряджатися прибутками; з'явилися нові підприємства металургійної, гірничорудної, металообробної промисловості, тепло- і гідроелектростанції; збільшилося фінансування сільського господарства. Однак результати проведених реформ мали короткочасний характер. Приріст у промисловості почав скорочуватися через порушення встановлених раніше господарських зв'язків, росла собівартість продукції, порушувалася дисципліна постачання і збуту. Економіка не мала замкнутого циклу (щоб виготовити трактор у Харкові, за частини до нього необхідно було постачати з інших регіонів СРСР). Зростала роль адміністративно-командних методів управління економікою України. Республіканські органи влади фактично були відсторонені від керівництва підприємствами. Московське партійне і державне керівництво грубо ігнорувало економічні інтереси України.

На території республіки реалізовувалися економічно необґрунтовані проекти (будівництво Придніпровської і Бурштинської ТЕС, каскад «рукотворних» морів на Дніпрі). В Україні з'явилися техногенно шкідливі виробництва (хімічний завод у Первомайську, атомна електростанція в Чорнобилі). Побудовані в Україні 40 % атомних енергоблоків СРСР виробляли електроенергію не тільки для потреб України, але і для продажу в країни Європи. З бюджету республіки щороку виділялися кошти

для освоєння і розвитку Сибіру і Далекого Сходу. У зв'язку зі зменшенням народжуваності поступово вичерпувалися вільні людські ресурси. Кваліфікованих робітників направляли в райони освоєння нових земель (Сибір, БАМ).

Економіка України вимагала постійних інвестицій, що приводило до уповільнення темпів її розвитку. Екстенсивний метод ведення господарства приводив до застійних явищ в економіці. В умовах «холодної війни» в Україні в 70-ті — на початку 80-х рр. ХХ ст. було створено багато підприємств ВПК, яким були підпорядковані інші невоєнні підприємства. Також не вдалося ефективно впровадити наукомісткі виробництва (біотехнологія, інформатика, робототехніка, мікроелектроніка).

Сільське господарство продовжувало залишатися слабкою ланкою в економіці України. Капіталовкладення, що вливалися в сільське господарство, були неефективними і не приносили очікуваного результату. Механізація, хімізація і меліорація сільського господарства привели до постачання низькоякісною технікою колгоспів (радгоспів), забруднення чорноземів і порушення екологічного балансу в республіці.

У зв'язку з тим що не була створена система переробки і збереження сільгосппродукції, третина зібраного врожаю не доходила до споживача і псувалася. Держава не створювала умов для розвитку особистих присадибних господарств і не вирішувала безліч соціальних проблем у сільській місцевості. В Україні виникла гостра проблема «безперспективних сіл» — масове знелюднення сіл, переїзд молоді на постійне проживання в міста. Спроба держави вирішити продовольчу проблему за рахунок прийняття в 1982 р. «Продовольчої програми» виявилася малоефективною.

Адміністративно-командні методи керування сільським господарством мали катастрофічні наслідки: на 1 млн. га скоротилися посівні площі, знижувалися врожаї, зростала безгосподарність, знижувалася продуктивність праці.

Криза сільського господарства стала складовою частиною економічної кризи в СРСР і УРСР.

***Висновок.** До середини 80-х рр. ХХ ст. економіку України охопила системна криза. Влада активно шукала вихід із ситуації, що склалася, але безуспішно. Радянська економіка була меншою мірою спрямована на потреби людини. Органи державної влади вбачали вихід із кризи у застосуванні адміністративно-командних методів, при цьому зневажаючи економічні закони ринку.*

Опозиційний рух.

План:

1. Особливості опозиційного руху в II пол. 1960-х – I пол. 1980-х. Течії дисидентського руху.
2. Українська Гельсінська група.
3. Боротьба з дисидентським рухом.
4. Значення дисидентського руху.

Процес десталінізації сприяв розвитку культури й духовного життя суспільства.

У 1958 р. була проведена *шкільна реформа*: введена обов'язкова 8-річна освіта, учні мали одержувати загальноосвітні й технічні знання; були створені школи робітничої і сільської молоді; організовувалися школи-інтернати для дітей-сиріт, дітей-інвалідів. Збільшився прийом до педагогічних вузів. У 1959 р. було прийнято новий шкільний закон, який надавав право батькам в Україні обирати мову навчання для своїх дітей.

Даний закон сприяв процесу русифікації України.

У листі, що був опублікований у газеті «Правда», М. Рильський і М. Бажай висловилися за рівноправне вивчення в школах України російської та української мов.

Науковим центром республіки залишалася *Академія наук*, що складалася з 6 центрів і поєднувала близько 80 науково-дослідних установ.

Творчу активність української інтелігенції стимулювала поява суспільно-політичних наукових і літературних журналів: «Прапор», «Український історичний журнал», «Всесвіт», «Знання та праця», «Народна творчість та етнографія» тощо.

Знаменною подією в Україні стало народження покоління нових літераторів, письменників, літературних критиків, що уособлювало духовну течію — «шістдесятники».

Творчість «шістдесятників» розвивалася під впливом інтересу, що відроджувався, до письменників «розстріляного відродження» та ідей письменників Заходу: Ї. Хемінгуей, Е. М. Ремарка, Ф. Кафки, А. Камю та ін. «Шістдесятники» прагнули розкрити у своїй творчості стан душі людей, вільних від застарілих стереотипів, страху. У своїх добутках вони відображали природне людське прагнення бути щирим, розкутим, індивідуальним і неповторним. Однак серед «шістдесятників» не було відкритих супротивників радянського режиму, деякі прагнули удосконалити його.

Розвитку української літератури сприяли твори М. Рильського, М. Стельмаха, О. Гончара, що були відзначені Ленінською премією за видатні заслуги в галузі літератури.

У цей період у літературу прийшло нове покоління українських письменників, художників — В. Симоненко, Н. Вінграновський, Л. Костенко, Б. Олійник, І. Драч, В. Коротич, І. Світличний, І. Дзюба, П. Заливаха, А. Горська та ін.

У період хрущовської «відлиги» пробуджується громадянська активність і національна самосвідомість українського суспільства.

У Києві центром духовного життя був клуб творчої молоді «Супутник», президентом якого був Л. Танюк, активними членами — І. Драч, І. Світличний, Е. Сверстюк, А. Горська та ін.

У Харкові демократично налаштована інтелігенція гуртувалася навколо поета Б. Чічібабіна.

Діяльність творчої інтелігенції України сприяла проведенню в 1963 р. конференції з питань культури української мови. Учасники конференції торкалися питання про розширення української мови у всіх сферах державного і громадського життя, про подолання мовного нігілізму.

У середині 50-х — середині 60-х рр. знову посилюється антирелігійна кампанія. Так, якщо в 1954 р. в Україні було закрито 64 церкви, то в 1962 р. їхня кількість зростає до 1144.

Наприкінці 50-х рр. новим явищем у суспільно-політичному житті став *дисидентський рух*.

Українські політичні в'язні написали *«Відкритий лист до Організації Об'єднаних Націй»*. У ньому було викладено ідеї українського дисидентства: протест проти дискримінації українців і безправного становища України в складі СРСР.

В Україні дисиденти організували свої групи: *Об'єднану партію визволення України* (м. Станіслав), *Український національний комітет* (м. Львів). Найвідоміша група — *«Український робітничо-селянський союз»* (Львівщина), заснований Л. Лук'яненком та І. Кандибою. Організаційні основи опозиційного руху в Україні були закладені в 60-х рр. ХХ ст. рухом дисидентів.

Дисиденти (у перекладі з лат. «незгодні») — люди, які дотримуються відмінних від державної ідеології поглядів на найважливіші суспільно-політичні, економічні й культурні проблеми держа ви. В Україні ними стали генерал П. Григоренко, юрист Л. Лук'яненко, науковець М. Горинь, літератор В. Марченко, поет В. Стус, художниця А. Горська, а також В. Чорновіл, О. Заливаха, М. Руденко, Ю. Литвин, В. Мороз та багато інших. В Україні дисидентство мало національне забарвлення.

Дисиденти займалися *«самвидавом»* — видавали незалежну від офіційних структур пресу. Її гаслом стали слова: «Сам пишу, сам рецензую, видаю й поширюю, і тоді сам за це відсиджу строк у в'язниці».

У 1965 р. за вільнодумство були заарештовані більше 20 чоловік. Проти цього необґрунтованого акту виступили Ж. Дзюба, В. Стус, В. Чорновіл, І. Драч, М. Стельмах та інші. Багато хто з них був звільнений із роботи.

У 1970—1972 рр. в Україні видається *«Український вісник»*, заснований В. Чорноволом. У ньому друкується інформація про порушення свободи слова, прав особи й нації, гарантованих Конституцією, про судові й позасудові репресії в Україні, про різні акції протесту.

У 1976 р. М. Руденко створює в Києві *групу сприяння виконанню Гельсінських угод* — *Українську Гельсінську Спілку* — першу організовану структуру в українському визвольному русі. До груп входили О. Бердник, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, О. Тихий, М. Матусевич та ін. Група збирала матеріали про виконання Гельсінських угод, виступала на захист політв'язнів, підтримувала зв'язок із відомим правозахисником А. Сахаровим, допомагала колишнім репресованим і родинам політв'язнів. У 1976—1979 рр. до групи вступило 36 чоловік. Згодом вони були заарештовані й більшість із них засуджені. У 1984—1985 рр. в ув'язненні загинули члени УГГ В. Стус, О. Тихий, В. Марченко і Ю. Литвин.

Наступ карально-репресивної системи не загальмував розвиток націонал-демократичного руху. У середині 80-х рр. Х ст., з початком перебудови, він отримав новий імпульс. Улітку 1988 р. у Львові на базі УГГ сформувалася організація республіканського масштабу — *Українська Гельсінська спілка* (УГС) на чолі з Л. Лук'яненком. Програмним документом УГС була декларація принципів, створена В. Чорноволом і братами М. та В. Горенями. Вони вимагали перетворити СРСР на

конфедерацію незалежних держав, передати владу КПРС демократично обраним Радам, проведення українізації, права УРСР на власну дипломатичну діяльність, легалізацію заборонних віросповідань, впровадження ринкової економіки та інші.

В Україні було *релігійне дисидентство*, пов'язане з відновленням діяльності УГКЦ. З ініціативи його представника *Йосипа Терелі* у 1982 р. було утворено *Комітет захисту УГКЦ* із метою легалізації її діяльності в Україні.

Також на початку 80-х рр. ХХ ст. в Україні був створений Суспільний комітет захисту прав віруючих. Він видавав підпільний друкований орган греко-католицької церкви «Хроніка католицької церкви на Україні». Релігійне дисидентство ставило перед собою задачу відродження і легалізації УГКЦ.

Висновок: У 60—80ті рр. в Україні існував дисидентський рух, що був виявом національно-визвольного руху, спрямованого на демократизацію суспільно-політичного життя, досягнення справжньої незалежності України, відновлення УГКЦ. Зусилля й жертви дисидентів не були марними. Ці люди несли народові України правду, відкрили Україну світу. Їхні принципи стали базою для сучасного державного будівництва в незалежній Україні.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 15.: Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді СРСР.

Перебудова в Радянському союзі й Україні. Погіршення економічної ситуації в Україні в II пол. 1980-х років.

План:

1. Причини і хід перебудови в Україні.
2. Особливості перебудови в Україні.
3. Екологічна проблема. Чорнобильська катастрофа.

Перебудова — спроба «зверху» реформувати економічну і політичну систему радянського суспільства. Ініціатором перебудови на квітневому пленумі 1985 р. став Генеральний секретар ЦК КПРС *М. Горбачов*.

У 1985 р. помер Генеральний секретар ЦК КПРС *К. Черненко*. На той час у вищому партійному апараті в *М. Горбачова* було багато супротивників і його політична кар'єра була під загрозою. Але на той час в ЦК альтернативи йому не було. Недарма його кандидатура на посаду Генерального секретаря була запропонована найстарішим і найавторитетнішим членом Політбюро *А. Громико*.

Новий етап економічних реформ почався в 1987 р. і передбачав розширення самостійності підприємств; відродження приватної власності й кооперативного

руху; скорочення кількості міністерств і відомств; інтеграцію СРСР у світовий ринок.

Основним недоліком реформ була непослідовність їх проведення. Проте були створені сприятливі умови для розвитку кооперативного сектора.

У березні 1990 р. III З'їзд народних депутатів запровадив посаду Президента СРСР. Ним став М. Горбачов. Була скасована Стаття 6 Конституції СРСР про керівну ролі КПРС у суспільстві. Розпочався процес формування багатопартійності: виникли Демократична партія Росії, Республіканська партія. На черговому XXVII з'їзді КПРС у 1990 р. всередині партії намітився розкол. Почався масовий вихід з рядів КПРС.

Незабаром розпочався процес скорочення обсягів виробництва, ріст інфляції, збільшувався дефіцит бюджету. Золотий запас СРСР із 1985 по 1991 р. скоротився в 10 разів. У країні назривала глибока соціально-економічна криза.

Головною рисою духовного і культурного життя СРСР у роки перебудови була гласність — відкрите обговорення історичного минулого й актуальних проблем сучасності в засобах масової інформації.

В Україні політика перебудови мала свої особливості. Відбувався процес лібералізації суспільно-політичного життя. У 1986 р. з в'язниць було звільнено близько 300 політично ув'язнених, серед них В. Чорновіл, М. Горинь, пізніше Л. Лук'яненко. З Кримінального кодексу УРСР виключили статті про переслідування з ідейних міркувань. Новим явищем стала політика гласності, що поступово переросла в свободу слова.

Однією зі значних подій періоду гласності наприкінці 80 — початку 90-х рр. стала свобода історичної науки. В світ вийшли численні публікації художніх, філософських творів, які довгі роки залишалися недоступними: секретні протоколи пакту Молотова—Риббентропа, документи про голодомор 1932—1933 рр., Українську революцію 1917—1921 рр., діячів Центральної Ради і Директорії, події громадянської війни в Україні, сталінські репресії, війну в Афганістані тощо. З'явилося неупереджене висвітлення діяльності ОУН-УПА в роки Другої світової війни. Нові телевізійні передачі пробуджували інтерес до української історії.

Були створені умови для підвищення ролі української мови в житті республіки. Відомі письменники Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко виступили за обов'язкове вивчення української мови в школах, проти «духовного Чорнобиля».

У 1987р. в Києві був створений Український культурологічний клуб (УКК). Восени 1987 р. у Львові виникло «Товариство Лева» — молодіжна організація, що об'єднувала людей різних політичних поглядів і культури.

У 1988 р. в Україні масово створюються нові суспільні неформальні об'єднання: студентська організація «Громада» в Київському університеті, «Товариство української мови ім. Т. Шевченка» у Львові та ін.

Навесні 1989 р. у Києві виникло товариство «Меморіал». До нього входили письменники, художники, кінематографісти, театральні діячі, що виступали за реабілітацію жертв сталінських репресій в Україні.

У 1988 р. — перші місяці 1990 р. характеризувалися створенням численних партій, що об'єднували представників різних поглядів. В 1990 р. відбулися вибори до Верховної Ради УРСР. У результаті виборів Демократичний блок України, у якому Рух був головною силою, створює парламентську опозицію — *Народну Раду*.

Восени 1989 р. відбулася зміна партійного керівництва УРСР: *В.Щербицького* на посаді змінив *В. Івашко*.

Однак політичні реформи не підкріплювалися економічними, криза збільшувалася, її причинами були: унітарний характер централізованої держави, існування загальносоюзного господарського комплексу, збереження адміністративно-командних методів керівництва.

Висновок. «Перебудова» не досягла поставленої мети. Вона не вивела країну з економічної і політичної кризи, не забезпечила стабільного розвитку суспільства. Однак перебудовчі процеси активізували демократичні сили в Україні, що виступали за реальний суверенітет республіки.

У 70—80-і рр. в Україні, як і в цілому в СРСР, загострюються *екологічні проблеми*. Незважаючи на безліч прийнятих законодавчих та урядових актів, проблеми охорони навколишнього середовища в країні вирішувалися незадовільно. В УРСР партійні й господарські діячі, місцеві органи влади ставилися до екологічних проблем недбало, навіть злочинно.

В Україні були побудовані індустриальні гіганти, тут зосереджувалася четверта частина індустриального потенціалу СРСР. Підприємства й відомства не були зацікавлені в збільшенні витрат на охорону навколишнього середовища, тому що це підвищувало собівартість продукції, що випускалася. Легше було працювати по-старому, ніж запроваджувати мало відхідні й безвідходні технологічні процеси.

Особливу небезпеку для здоров'я людей викликають забруднення атмосферного повітря в містах і промислових центрах. Інтенсивне забруднення атмосфери призводить до кислотних дощів, що наносять шкоду всьому живий, у тому числі здоров'ю людей.

В УРСР кількість викидів шкідливих речовин в атмосферу від промислових джерел на одиницю площі майже в 7 разів перевищував середньо союзні показники. На території

України було розташовано 12 міст із найбільшим рівнем забруднення атмосфери. Росли великі промислові міста (25) і кількість населення, що в них проживало (46 %).

Засолення ґрунту, затоплення і підтоплення великих територій відчутно позначилися

на природній родючості оброблюваних угідь, призвели до зниження врожайності й підвищення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Унаслідок активізації ерозії ґрунту Україна щороку втрачає 600 млн тонн родючих чорноземів.

Після здійснення проектів зі зрошення півдня України і Криму Каховське водосховище перетворилося на озеро; сталося засолення земель в Одеській області в результаті пуску каналу «Дунай—Дніпро». Під водою опинилися 600 тис. гектарів родючих земель. Були затоплені райони нижнього Подніпров'я — святині українського козацтва.

Радянське керівництво ретельно приховувало від громадськості аварійні ситуації на атомних електростанціях, у той же час офіційна преса переконувала в повній безпеці АЕС. У ніч з 25 на 26 квітня 1986 р. сталася аварія на Чорнобильській АЕС — техногенна катастрофа планетарного масштабу. На станції виникла пожежа, яку першими гасили 28 пожежників (В. Правик, Л. Телятників, В. Кибенок та ін.). Радіоактивна хмара поширилася над територією Білорусі, Румунії, Польщі, Болгарії, Югославії, скандинавських країн, північно-західної частини Росії. Радіоактивні речовини забруднили землю. З'явилася «зона відчуження» — території, яка найбільше постраждала від радіації й була заборонена для проживання. Найбільшого радіоактивного забруднення зазнали Житомирська, Київська, Чернігівська області. Причинами вибуху четвертого енергоблоку Чорнобильської АЕС визнано низьку якість проектування й обслуговування станції.

Негативні наслідки вибуху в Чорнобилі ще довго будуть позначатися на здоров'ї поколінь.

На вимогу європейських країн 15 грудня 2000 р. Чорнобильську АЕС було закрито. Але проблема Чорнобиля для України залишилася: скоротилося виробництво електроенергії; неясними залишається майбутнє м. Славутича і працевлаштування його жителів; складним і дорогим є обслуговування об'єкта «Укриття» — саркофага над четвертим енергоблоком; необхідна соціальна допомога ліквідаторам і потерпілим внаслідок аварії.

Висновок. На межі XX—XXI ст. розв'язання екологічних проблем є найважливішою умовою збереження й подальшого розвитку людства.

Спроби політичних реформ і зростання активності суспільства.

Розгортання національно – визвольного руху в Україні.

План:

1. Гласність і лібералізація. Спроби політичних реформ.
2. Політичні зміни в Україні. Зростання активності українського суспільства.
3. Розпад КПУ. Формування багатопартійності.
4. Активізація національного руху України. Робітничий і страйковий рух.

Трагічним поштовхом до пробудження українського суспільства стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року. Вона поставила питання: хто головний винуватець катастрофи?

- 13 листопада 1988 року в Києві відбувся перший не санкціонований владою мітинг. У ньому взяло участь понад 20 тис. осіб, основна ідея: хто повинен нести відповідальність за трагедію і її замовчування?

- Восени 1987 року у Києві засновано Український культурологічний клуб, у Львові – культурологічне товариство Лева, в Івано-Франківську — молодіжне товариство Рух - з метою відродження української культури, мови, історії.

- 1989 р. - виникають осередки "неформальних" (тобто не підпорядкованих КПРС) об'єднань: "Меморіал", Товариство української мови ім. Т.Шевченка, Студентське братство, "Спадщина", "Зелений світ" та ін.

- У вересні 1989 року в м. Києві було проведено установчий з'їзд Народного Руху України. Учасники з'їзду репрезентували майже 280 тис. членів НРУ. Головою Руху обрано Івана Драча.

- 15 березня 1990 року вперше на державній установі (міськвиконкомі) в м. Стрию Львівської області було піднято національний прапор; 3 квітня - над Львівською ратушею; 24 липня національний прапор, освячений на площі біля Софіївського собору, замайорів на щоглі біля будинку Київської міської ради.

- На початку літа 1988 року активізує свою діяльність Українська Гельсінська спілка, вона першою в республіці заявляє про необхідність побудови самостійної української держави.

- Першою формально задекларованою політичною партією стала створена у жовтні 1989 року у м. Львові Українська національна партія (УНП) на чолі з багаторічним політв'язнем Приходьком.

- У березні-травні 1990 року відбулися вибори до Верховної Ради УРСР. Демократичний блок одержав 111 місць (із 442). В п'яти областях України (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській і Київській) перемогли кандидати від Руху. Вперше в трьох областях України (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська) компартія програла вибори до місцевих рад і змушена була перейти в опозицію.

- 3 весни 1990 року почався новий етап боротьби за українську державність - її центром стала трибуна Верховної Ради, де розгорнулись гострі дискусії і протистояння між комуністичною "групою 239" і демократичним блоком, об'єднаним в Народну раду.

Гостра боротьба в парламенті і суспільстві завершилась прийняттям 16 липня 1990 року "Декларації про державний суверенітет України", яка проголосила:

- верховенство влади республіки на своїй території;

- від імені народу могла виступати тільки Верховна Рада;

- територія України є неподільною і недоторканною;

- право республіки на власну економічну політику;

- вільне національно-культурне відродження;

- право на власні збройні сили;

- дотримуватись трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї;

- зовнішня політика України передбачалась як нейтральна, першочерговим її завданням визначалося забезпечення національних інтересів держави.

-! Декларація проголошувала основні ознаки суверенної держави, але вона не мала сили закону і реалізувалась дуже повільно. Вона стала першим документом, який відкрив Україні шлях до незалежності в 90-х рр. ХХ ст. (Див.: *Декларація про державний суверенітет України*. - К., 1991.)

- Осінь 1990 року - боротьба загострилась: відбуваються політичні страйки шахтарів, студентів, з 2 по 17 жовтня тривало політичне голодування студентів у

Києві. Наступ консервативних політичних сил проявився в провокації з депутатом С.Хмарою, в зруйнуванні пам'ятників Є.Коновальцю, С.Бандері в Галичині, спаленні могили В.Стуса в Києві.

• В кінці 1989 року - на початку 1990 року на базі "неформальних" організацій і Руху почали утворюватися політичні партії, опозиційні до КПРС. З березня 1990 року стаття в Конституції СРСР про "керівну і спрямовуючу" роль КПРС перестала діяти.

Отже, багатопартійність в Україні виникла в роки перебудови, коли було взято курс на демократизацію суспільства.

Основні причини, що привели до багатопартійності:

- розширення демократизації суспільного життя, гласність;
- виникнення й розвиток в Україні дисидентства;
- нездатність КПРС виконувати функцію керівної ролі в суспільстві (яку вона собі привласнила);
- історичне коріння багатопартійності в Україні.

Взагалі багатопартійність стала реакцією на критичний стан радянського суспільства, пошуком виходу з політичної та економічної кризи.

29-30 квітня 1990 року в Києві відбувся установчий з'їзд Української республіканської партії, яка виникла на базі Української Гельсінської спілки. Головна мета програми УРП - створення Української незалежної держави. Головою партії обрано Л.Лук'яненка.

В 1989-1993 рр. були утворені: Українська національна партія, Українська християнсько-демократична партія, Всеукраїнське політичне об'єднання "Державна самостійність України" та інші, програми яких характеризувалися непримиренним антикомунізмом і радикальним націоналізмом.

У червні 1990 року відбувся установчий з'їзд Української селянсько-демократичної партії, лідером якої став письменник С.Плачинда.

У березні 1990 року організовано ініціативний комітет для створення Демократичної партії України, перший з'їзд якої відбувся у грудні 1990 року. Головою партії обрано Ю. Бадзя.

У вересні 1990 року відбувся установчий з'їзд Партії зелених України. її метою проголошувалося: відродження та захист природного довкілля і людини від згубних техногенних та інших руйнівних факторів, побудова вільної, суверенної, демократичної держави - Республіки Україна". Головою партії став письменник Ю.Щербак.

Крім названих, протягом 90-х років було утворено: ПДВУ ППУ, СПУ, Селянську ПУ, ПДПУ, УНКП, УПС, ПЕВ Криму, КУН, КДПУ, ТКУ, КПУ, ОУН в Україні, СДПУ, СНПУ, ХЛС, НРУ та багато інших політичних партій.

Так, якщо до проголошення незалежності в Україні було зареєстровано чотири партії, то в грудні 1993 року - 27, в березні 1997 року - близько 40; в березні 1998 року - понад 50, в 1999 році - понад 70; в березні 2002 року - 128.

Характерними рисами розвитку багатопартійності є:

1. Велика кількість політичних партій, які часто утворилася внаслідок

розколу, суперечок, боротьби за лідерство.

2. Малочисельність їх рядів. Навіть найбільша Комуністичної партія налічує до 150 тис. осіб, найвпливовіша права - Народний Рух України - 55 тис. Більша половина партій налічують у своїх рядах від тисячі до кількох тисяч членів, тобто члени деяких партій становлять 1-2% усіх виборців України. Чимало існуючих партій можна назвати "клубами за інтересами", "партіями-фірмами", в які об'єднуються не стільки для того, щоб відображати інтереси певного прошарку населення, скільки з метою забезпечення власних інтересів.

3. Невизначеність соціальної бази, незрозуміло, виразниками інтересів яких груп населення вони є, їхні програми апелюють до всього народу, але жодна політична сила не має абсолютного впливу на більшість населення. Серед політичних лідерів мало яскравих і впливових особистостей.

4. Локальність партійного впливу, недостатня поширеність партійних структур у провінції, їх слабкість і аморфність в організаційному відношенні.

5. Велика кількість партій, блоків, об'єднань створюються під чергові парламентські або президентські вибори тощо.

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 16.: Становлення, розвиток України як незалежної держави

План:

1. Декларація про державний суверенітет України.
2. Спроба державного перевороту СРСР і Україна.
3. Проголошення незалежності України.
4. Референдум 1 грудня 1991р. та вибори президента України.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла документ історичного значення — Декларацію про державний суверенітет України. Суверенітет передбачав верховенство, самостійність, повноту й неподільність влади в межах території України. Відтепер Україна ставала незалежною державою в зовнішніх відносинах.

Декларація складалася з 10 розділів. Нею визнавалося право української нації на самовизначення; держава повинна була захищати й охороняти національну державність українців. Народ визнавався єдиним джерелом державної влади, а Верховна Рада УРСР могла виступати від його імені.

У документі йшлося про принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Генеральний прокурор мав здійснювати контроль над виконанням законів.

Територія України проголошувалася недоторканою. Уперше після багаторічного замовчування Декларація визнавала невід'ємні права і свободи людини.

У розділі про економічну самостійність проголошувалося, що «земля, її надра, повітряний простір, водні й інші природні ресурси є власністю українського народу, тобто громадян усіх національностей України».

Декларація повинна була забезпечувати національно-культурне відродження українського народу і задовольняти національно-культурні, духовні й мовні потреби українців, що проживають за межами України.

Передбачалося розпочати створення власних збройних сил. Україна брала зобов'язання не поширювати, не виготовляти й не нарощувати ядерної зброї.

Одним із ключових пунктів — «Екологічна безпека» — передбачалося створити національну комісію для радіаційного захисту населення, що було необхідно у зв'язку з аварією на ЧАЕС.

Майбутня зовнішня політика України, визначена «Декларацією», вбачалася як нейтральна; першочерговим її завданням визначалося забезпечення національних інтересів України.

Висновок. Декларація про державний суверенітет не мала статусу конституційного акту й тому залишилася планом на майбутнє, побажаннями для майбутньої зовнішньої і внутрішньої політики. Вона стала першим документом, що у 90-ті рр. ХХ ст. відкрив Україні шлях до незалежності.

До 1991 р. як у СРСР, так і в Україні загострилася суспільно-політична ситуація. Йшла боротьба навколо підписання нового союзного договору, що передбачав створення «реальної федерації рівноправних республік».

В Україні ця ідея була зустрінута неоднозначно. Окремі статті нового союзного договору суперечили Декларації про державний суверенітет України: обмеження прав республіки; союзні органи влади знову мали великі повноваження у фінансовій політиці та міжнародних відносинах; передбачалося верховенство союзних законів над республіканськими. В Україні виборцям було запропоновано додаткове питання «Чи згодні Ви з тим, що Україна повинна бути в складі Союзу Радянських Суверенних держав на принципах «Декларації про державний суверенітет України?»».

Результати референдуму показали, що народ України прагне до відновлення положення України в складі СРСР.

Для запобігання розпаду СРСР союзне керівництво на чолі з М. Горбачовим прагнуло якнайшвидше підписати новий союзний договір. Улітку 1991 р. у підмосковному Ново-Огарьово відбулися переговори президента СРСР М. Горбачова з керівниками 9 союзних республік, включаючи й Україну. Попереднє підписання договору планувалося провести наприкінці літа 1991 року.

19—21 серпня 1991 р. у СРСР була здійснена спроба державного перевороту. Президент СРСР М. Горбачов був ізольований на дачі «Форос» у Криму і відсторонений від влади. Був створений Державний Комітет з надзвичайного стану

ДКНС (ГКЧП) у складі Г. Янаєва, В. Павлова, Д. Язова, В. Крючкова, Б. Пуго, О. Бакланова, Д. Стародубцева.

у Москву вводилися війська. На території СРСР на 6 місяців був оголошений надзвичайний стан.

Свої дії члени ДКНС (ГКЧП) мотивували тим, що вони дбають про народ, хочуть забезпечити законність і правопорядок у СРСР, запобігти загальнонаціональній катастрофі. Насправді це була спроба консервативних політичних сил знищити демократичні перетворення, повернути країну в період застою», зупинити рух народів СРСР до незалежності.

Офіційний Київ зайняв вичікувальну позицію. На голову Верховної Ради УРСР Л. Кравчука здійснювався тиск із боку ДКНС. Однак Л. Кравчук заявив, що в Україні немає підстав для введення надзвичайного стану, а всі зміни повинні відбуватися законним шляхом.

В Україні більшість членів компартії підтримали змовників. 21 серпня 1991 р. організатори ДКНС (ГКЧП) визнали свою поразку. Підсумком цих подій в Україні стало прийняття 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України, що проголошував: «Територія України є неподільною і недоторканною. Відтепер на території України діючими є винятково Конституція і закони України».

1 грудня 1991 р. був проведений республіканський референдум про підтвердження незалежності України. 90,3 % громадян, що взяли участь у референдумі, висловилися за незалежність України. У цей же день відбулися вибори Президента України. Ним став Л. Кравчук.

На перших президентських виборах, що відбулися 1 грудня 1991 р., з 6 кандидатів у Президенти за Л. Кравчука проголосували 61,6 % виборців (майже 19,6 млн громадян).

Перебуваючи на посаді Президента України, будучи народним депутатом України, Л. Кравчук вважав і вважає, що «вести політику нової України потрібно так, щоб ми мали з усіма дружні відносини. Ми повинні бути сильними і багатими, щоб нас поважали; ми повинні бути миролюбними, щоб нас не боялися; ми повинні бути розумними, щоб з нами шукали співробітництва; ми повинні бути вільними, щоб допомагати своїм прикладом здобути свободу іншим. Світ має знати — до його сім'ї прийшов мудрий і працьовитий український народ, що вистраждав своє право на кращу долю».

Висновок. Найважливішим результатом проведення Всеукраїнського референдуму стала поява на політичній карті світу нової самостійної держави — України.

Початок державотворчих процесів. Державотворчі процеси в Україні в 1994 – 2007рр.

План:

1. Державотворчий процес.
2. Дострокові вибори до ВР України і Президента України 1994р. Л.Кучма – президент України.

3. Вибори до ВР України 1998, 2002, 2006рр. Президентські вибори 1999р. Політична криза (зима – весна 2001р.).
4. „Помаранчева революція”.

Здобуття суверенітету — це перший крок будь-якої держави в досягненні свободи і незалежності, соціально-економічного і духовного прогресу, благополуччя і добробуту народу. Україна стала на цей шлях, коли Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Вона проголошувала невід'ємне право української нації на самовизначення, верховенство і самостійність, повноту і неподільність влади в межах її території.

Наступним кроком у цьому процесі стало прийняття 24 серпня 1991 р. Акта незалежності України, що був підтверджений на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. У цей же день відбулися президентські вибори: першим Президентом незалежної України став Л. Кравчук.

Створення незалежної Української держави почалося в дуже складних умовах: необхідно було здійснити перехід від статусу союзної республіки з обмеженим суверенітетом до статусу самостійної держави. Україна обрала мирний, еволюційний шлях утвердження своєї державності. Він передбачав реформування існуючих органів влади і створення нових, які відповідали би потребам незалежної держави.

Важливим фактором у державному будівництві є створення збройних сил України, систем митної і прикордонної служби.

У 2002 р. Президент України Л. Кучма заявив про необхідність проведення політичної реформи (створенні парламентсько-президентської республіки європейського зразка).

На процес державного будівництва позначається перегрупування політичних сил у Верховній Раді України.

Складовим елементом цивілізованого суспільства є вибори глави держави і законодавчого органу влади — парламенту.

За роки незалежності України вибори Президента проводилися в 1991, 1994, 1999, 2004 роках.

За час перебування при владі президента Л. Кравчука непослідовними, половинчатими заходами не вдалося зупинити наростання кризових явищ в економіці. У цих умовах обурення народних мас діяльністю Президента і Верховної Ради неухильно наростало й у червні 1993 р. досягло свого піку. Посилювалося протистояння партій, поглиблювався розкол між Президентом і Верховною Радою. Спробою вирватися із цієї ситуації стало рішення про проведення в першій половині 1994 р. дострокових виборів Верховної Ради і Президента України. Протягом червня-липня 1994 р. в Україні пройшли президентські вибори. Із семи кандидатів у Президенти України (В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук) на виборах здобув перемогу Леонід Кучма, кандидатуру якого в другому турі підтримало 52 % виборців; за його основного суперника Л. Кравчука проголосувало 45 %. Таким чином, 27 червня 1994 р. другим президентом незалежної України став Л. Кучма.

31 жовтня 1999 р. відбувся перший тур виборів Президента України. Переможцями стали Л. Кучма (36,49 % голосів) і П. Симоненко (22,26 % голосів).

Оскільки ні Л. Кучма, ні П. Симоненко не набрали 50 % + 1 голос, на 14 листопада 1999 р. був призначений другий тур виборів Президента України, на якому перемогу одержав Л. Кучма. У президентській кампанії взяли участь 32 претенденти, але тільки 19 з них змогли взяти участь у «президентських перегонах». Серед них була одна жінка — Н. Вітренко, лідер Прогресивної соціалістичної партії.

29 березня 1998 р. відбулися вибори нового складу Верховної Ради і місцевих рад.

Результати голосування виборців однозначно виділили ті партії, що дійсно мають розвинуті регіональні структури. Так, комуністична партія України одержала близько 25 % голосів, Народний Рух України зібрав 9,4 %, блок СПУ-СелПУ набрав 8,5 %, Партія зелених — 5,5 %, НДП — 5 %, «Громада» — 4,7 %, Прогресивна соціалістична партія — 4 % і Соціал-демократична партія — 4 % голосів. Таким чином, із 40 політичних партій України, що брали участь у виборах, тільки 9 змогли підтвердити свій статус. Інші, 31 партія, виявилися за бортом парламенту, крім того, вибори 1998 р. підтвердили припущення політологів про регіональний характер більшості політичних партій України. Праві партії фактично зазнали поразки на сході, північному сході, півдні та центрі України. їхньою основною базою була і залишається Західна Україна. Роздробленість і численність центристських партій залишила без представництва 4,5 млн виборців. Ліві, домігшись відносного успіху, не одержали, як збиралися, більшості в парламенті.

Отже, Україна, відійшовши від тоталітарної однопартійності, відразу впала в іншу крайність — у гіпертрофовану багатопартійність, що пояснюється молодістю нашої держави, відсутністю досвіду, низьким рівнем політичної культури. Вибори 1998 р. довели, що Україні необхідно кілька могутніх політичних партій, здатних висунути чітку програму вирішення внутрішніх і зовнішніх політичних питань, що відповідає інтересам більшості населення.

31 березня 2002 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради України. Перемогу одержали 6 політичних блоків і партій: блок «Наша Україна», блок «За єдину Україну», блок Юлії Тимошенко, КПУ, СПУ, СДПУ(о).

Більше 19 політичних партій і блоків не пройшли в парламент, тому що не поборолі 4%-й бар'єр. У східних і південних областях перевага була на боці комуністів, у західних і центральних — за блоком «Наша Україна» В. Ющенка.

Вибори показали, що провідними політиками стали лідери партій і блоків, що перемогли у виборах: В. Ющенко, Ю. Тимошенко, В. Симоненко, А. Кінах, О. Мороз.

2006р. – чергові вибори до ВР, 4%-й бар'єр пройшли 5 політичних партій – НУ-НС, блок Юлії Тимошенко, КПУ, СПУ, „Партія Регіонів”. Демократичні сили не змогли об'єднатися та знайти компроміс по певним питанням, тому в серпня була створена „Антикризова коаліція” у складі „Партії Регіонів”, КПУ, СПУ. Головою ВР став Ол.Мороз, прем'єр-міністром – В.Янукович, який пропрацював на цій посаді майже рік. У вересні 2007р. пройшли позачергові вибори до ВР, була сформована „Демократчна коаліція” у складі НУ – НС, блоку Юлії Тимошенко; а „Партія Регіонів”,

КПУ створили опозицію. Головою ВР став А. Яценюк, прем'єр-міністром – Ю. Тимошенко.

Україна в умовах розбудови.

План:

1. Прийняття нової Конституції України.
2. Економічна ситуація в Україні.
3. Суспільно-політичні рухи й політичні партії України в сучасних умовах.
4. Міжнародні відносини. Україна на міжнародній арені.

За короткий період існування незалежної України були прийняті найважливіші законодавчі акти: Декларація прав національностей України, Закон «Про громадянство України», Закон «Про свободу совісті і релігійних організацій», Закон «Про вибори народних депутатів України» та ін.

У 1992 р. були затверджені атрибути державності: Гімн, Прапор і малий І герб-тризуб.

Важливим кроком законодавчої діяльності стало прийняття 28 червня 1996 р. Основного Закону Української держави — Конституції України. Прийняття Конституції заклало основи становлення України як демократичної правової держави.

За роки незалежності були прийняті нові Карний, Сімейний кодекси України.

В Україні створений Конституційний суд — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Державотворчий процес — процес становлення державності, формування державних органів влади, визначення їх функцій.

Робота зі схемою

Робота зі схемою

Чинники, які сприяли державотворчому процесу	Чинники, які негативно впливали на державотворчий процес
<ol style="list-style-type: none"> 1. Державотворчі традиції. 2. Мирний шлях здобуття незалежності. 3. Підтримка з боку населення. 4. Демократичний вибір. 5. Міжнародне визнання України. 6. Підтримка з боку США та інших держав 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Економічна криза. 2. Корупція вищих ешелонів влади. 3. Тривала відсутність відчутних позитивних зрушень сприяла поширенню апатії в суспільстві. 4. Деформованість і незавершеність формування української нації. 5. Невиробленість національної ідеї. 6. Втручання Росії, яка не змогла змиритись із втратою України

ФОРМУВАННЯ ГІЛОК ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Главою держави є Президент. Він гарантує державний суверенітет, територіальну цілісність України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина		
Законодавча влада	Виконавча влада	Судова влада
Верховна Рада (парламент) — вищий законодавчий орган влади, на місцях — обласні, районні, міські, селищні ради	Кабінет Міністрів (уряд), міністерства, відомства, державні комітети, місцева державна адміністрація, виконкоми	Верховний Суд України, загальні, арбітражні, військові суди (згодом — Конституційний Суд)

ДОСТРОКОВІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА Й ДЕПУТАТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ (1994 р.)

Причини виборів		
Загострення протистояння між Президентом, урядом і Верховною Радою	Наростання економічної кризи в державі (безробіття, інфляція, борги по зарплатні тощо)	Невдоволення населення погіршенням умов життя (у червні 1993 р. почали страйкувати шахтарі Донбасу, згодом страйк перекинувся на інші регіони)
Вибори Президента		Вибори депутатів Верховної Ради
<ul style="list-style-type: none"> • Зареєстровано 7 кандидатів на посаду Президента. • Відбувалися у 2 тури (у 1-му ніхто не набрав більше 50 % голосів; до 2-го вийшли Л. Кравчук (37,68 %) і Л. Кучма (31,25%)). • Переміг Л. Кучма, який набрав 52 % голосів (14 млн 660 тис.). 19 липня 1994 р. він склав присягу на вірність українському народові й офіційно став Президентом України 		<ul style="list-style-type: none"> • Відбувалися за мажоритарною системою, а не за партійними списками. • Велика кількість претендентів на один депутатський мандат; дуже напружена боротьба під час виборчих перегонів. • Результати виборів: КПУ — 25 %; Рух — 5,9 %; Селянська партія — 5,34 %; СПУ — 4,15 %; безпартійні — 55,6 %, Незначну кількість місць отримали представники УРП, СДПУ, УХДП, Партії праці та ін. Пропрезидентські сили зазнали значної поразки. Прорахунки влади знову зробили привабливими гасла комуністів і соціалістів

Прийняття Конституції України (1996)

Конституція — Основний Закон держави, політичний, нормативно-правовий акт, який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, права та обов'язки громадян.

Конституція — потужний засіб політичного управління суспільством, юридична база всього законодавства держави, основа наукових розробок у сфері права, найважливіше джерело права.

Конституції України як Основному Закону держави властиві особливості правового статусу: вона має найвищу юридичну силу, є основою для прийняття інших нормативних актів держави. їй притаманна підвищена стабільність.

Конституційний процес в Україні як процес підготовки нової Конституції України розпочався з прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). У ній передбачалась розробка нової Конституції. Було утворено комісію з вироблення нового Основного Закону (Конституційна комісія) і відповідну Робочу групу. Вона підготувала концепцію Конституції, яка була схвалена Верховною Радою.

Після проголошення незалежності певний час зберігала чинність Конституція УРСР у тій частині, яка не суперечила законам України, прийнятим після 24 серпня 1991 р. Це було зумовлено обставинами перехідного періоду. Проголошення незалежності та референдум 1 грудня 1991 р. дещо активізували конституційний процес.

ЕТАПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Дата	Подія
I етап — 1990-1993 рр.	
Жовтень 1990 р.	Утворення Конституційної комісії
Червень 1991 р.	Схвалення Верховною Радою концепції нової Конституції України
Липень 1992 р.	Винесення на всенародне обговорення офіційного проекту Конституції України
Жовтень 1993 р.	Подано доопрацьований проект Конституції України
II етап — 1994-1996 рр.	
Листопад 1994 р.	Утворення нової Конституційної комісії (на чолі з Л. Кучмою і О. Морозом)
8 червня 1995 р.	Прийняття Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України

20 березня 1996 р	Проект нової Конституції України передано Верховній Раді України
28 червня 1996 р.	V сесія Верховної Ради України прийняла Конституцію України

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ КІНЦЯ 1990-Х — ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

Дата	Подія
Березень 1998 р.	<p>Вибори до Верховної Ради</p> <ul style="list-style-type: none"> • Уперше відбувались за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою: половину депутатів обирали за одномандатними округами, іншу половину — за списками кандидатів від політичних партій або блоків на основі пропорційного представництва. • Необхідний 4 % бар'єр подолали 8 партій: КПУ — 24,65 %, Народний Рух України — 9,4 %, виборчий блок СПУ та СелПУ — 8,6 %, Партія зелених — 5,4 %, НДП — 5 %, Всеукраїнське об'єднання «Громада» — 4,7 %, ПСПУ — 4 %, СДПУ — 4 %. • Перевагу в парламенті дістали ліві партії. • Жодна з політичних сил не отримала достатньої кількості голосів для створення парламентської більшості. Кожному із політичних таборів бракувало внутрішньої єдності.
Жовтень 1999 р.	<p>Президентські вибори 1999 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зареєстровано 13 кандидатів на посаду Президента. • Відбулося два тури виборів: у першому перемогли Л. Кучма та П. Симоненко, у другому — остаточну перемогу здобув Л. Кучма (56,25 %)
16 квітня 2000 р.	<p>Всеукраїнський референдум</p> <p>Винесено питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • недовіра Верховній Раді; • скасування депутатської недоторканості; • скорочення кількості депутатів до 3000 осіб; • формування двопалатного парламенту; • прийняття Конституції на Всеукраїнському референдумі; • право Президента на розпуск Верховної Ради, якщо протягом місяця в ній не сформувалася парламентська більшість. <p>Більшість громадян України підтримали нововведення, але вони так і не були втілені в життя</p>

28 листопада 2000 р.	Початок «касетного скандалу» у зв'язку зі зникненням журналіста Г. Гонгадзе, який писав критичні статті на адресу Президента та його оточення. Загострення політичної ситуації
31 березня 2002 р.	Чергові вибори до Верховної Ради: блок «Наша Україна» на чолі з В. Ющенком (23,57 %), КПУ (19,98 %), блок «За єдину Україну!» (11,77 %), БЮТ на чолі з Ю. Тимошенко (7,26 %), СПУ (6,87 %), СДПУ(о) (6,27 %), за мажоритарними округами перемогли переважно проурядові депутати. Вибори засвідчили поразку лівих партій. Створена пропрезидентська парламентська більшість довго не протрималася за відсутності спільних ідеологічних засад. Опозиція також ще не була готова створити власну більшість
6 березня 2003 р.	Указ Президента про винесення на всенародне обговорення проекту Закону «Про внесення змін до Конституції України», у результаті якого відмовилися від ідеї двопалатного парламенту та скорочення кількості депутатів
2004 р.	<p>Політична реформа</p> <ul style="list-style-type: none"> • Обрання депутатів за партійними списками. • Розподіл парламенту на 2 палати. • Формування коаліційного уряду парламентською більшістю, яка відповідає за його роботу. • Надання Президентові права розпускати парламент у разі нестворення у визначені строки більшості, неспроможності більшості сформувати уряд, неухвалення державного бюджету на наступний рік
	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення України з президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську (парламент призначає прем'єр-міністра і затверджує склад уряду. Президент призначає міністрів оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, з питань надзвичайних ситуацій та інших — тобто чітко розмежовуються сфери відповідальності). • Розмежування в часі виборів до Верховної Ради, органів місцевого самоврядування, Президента, але впродовж одного року та на один термін — 5 років. • Визнання результатів всеукраїнського референдуму (прямої волі народу) без затвердження будь-яким органом влади
2004 р.	Вибори Президента України.

	<ul style="list-style-type: none"> • 26 кандидатів на посаду Президента, жорстка боротьба між ними. Вибори тривали впродовж трьох турів. І тур — 31 жовтня 2004 р. • Переможці В. Ющенко (39,26 %) і В. Янукович (39,11 %) ІІ тур — 21 листопада 2004 р. • Центральна Виборча Комісія (ЦВК) оголосила переможцем В. Януковича. Коаліція опозиційних сил звинуватила ЦВК у фальсифікації результатів виборів, оскаржила рішення ЦВК у Верховному Суді України й вивела на площу Незалежності в Києві своїх прибічників (ці події отримали назву «помаранчева революція»). • Зважаючи на напружену ситуацію в країні та наявні матеріали про порушення під час голосування, Верховний Суд виніс рішення про переголосування ІІ туру президентських виборів. • 8 грудня Верховна Рада прийняла пакет документів (містив зміни до Закону «Про вибори Президента України», політичну реформу, яка повинна була набрати чинності з вересня 2005 р. або січня 2006 р., інші домовленості); переобрання ЦВК, яку очолив Я. Давидович. ІІІ тур — 26 грудня 2004 р. • Результати: В. Ющенко (51,99 %), В. Янукович (44,21 %). • Президентом України проголошено В. Ющенка, інавгурація якого відбулася 23 січня 2005 р.
2006 р.	<p>Вибори до Верховної Ради</p> <ul style="list-style-type: none"> • Відбувалися за партійними списками. • Взяло участь 45 політичних партій та блоків. • Результати виборів: Партія регіонів (32,14 %), БЮТ (22,29 %), блок «Наша Україна» (13,95 %), СПУ (5,69%), КПУ (3,66%)
30 вересня 2007 р.	<p>Позачергові вибори до Верховної Ради</p> <ul style="list-style-type: none"> • Відбулися за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3 % від числа виборців, що взяли участь у голосуванні. • Результати: Партія регіонів — 34,35 %, блок Юлії Тимошенко — 30,71 %, блок «Наша Україна — Народна самооборона» — 14,15 %, КПУ — 5,39 %, «Блок Литвина» — 3,96 %
2010 р.	<p>Вибори Президента України</p> <p>І тур — 17 січня 2010 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Всього 18 кандидатів. • Результати: В. Янукович — 37,32 %, Ю. Тимошенко — 25,05 % <p>ІІ тур — 7 лютого 2010 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Результати: В. Янукович — 48,95 %, Ю. Тимошенко — 45,47 %.

	<ul style="list-style-type: none"> • Президентом України обрано В. Януковича
30 вересня 2010 р.	Рішення Конституційного суду про відміну Політичної реформи 2004 р.

ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Час перебування при владі	ПІБ
23 липня 1990 — 5 грудня 1991 р.	Леонід Макарович Кравчук
5 грудня 1991 — 11 травня 1994 р.	Іван Степанович Плющ
18 травня 1994 — 12 травня 1998 р.	Олександр Олександрович Мороз
7 липня 1998 — 21 січня 2000 р.	Олександр Миколайович Ткаченко
1 лютого 2000 — 14 травня 2002 р.	Іван Степанович Плющ
28 травня 2002 р. — 25 травня 2006 р.	Володимир Михайлович Литвин
6 липня 2006 — 23 листопада 2007р.	Олександр Олександрович Мороз
4 грудня 2007 — 12 листопада 2008р.	Арсеній Петрович Яценюк
З 9 грудня 2008 р.	Володимир Михайлович Литвин

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ УКРАЇНИ

Час перебування при владі	ПІБ
23 жовтня 1990 — 1 жовтня 1992 р.	Фокін Вітольд Павлович
2 жовтня 1992 — 12 жовтня 1992 р.	Симоненко Валентин Костянтинівич (в. о.)
13 жовтня 1992 — 21 вересня 1993 р.	Кучма Леонід Данилович
22 вересня 1993 — 15 червня 1994 р.	Звягільський Юхим Леонідович (в. о.)
16 червня 1994 — 6 березня 1995 р.	Масол Віталій Андрійович
6 березня 1995 — 27 травня 1996 р.	Марчук Євген Кирилович
28 травня 1996 — 18 червня 1997 р.	Лазаренко Павло Іванович
19 червня 1997 — 16 липня 1997 р.	Дурдинець Василь Васильович (в. о.)
16 липня 1997 — 22 грудня 1999 р.	Пустовойтенко Валерій Павлович
22 грудня 1999 — 29 травня 2001 р.	Ющенко Віктор Андрійович
29 травня 2001 — 21 листопада 2002 р.	Кінах Анатолій Кирилович
21 листопада 2002 — 7 грудня 2004, 28 грудня 2004 — 5 січня 2005 року, 4 серпня 2006 — 23 жовтня 2007, до 18 грудня 2007 р. (в. о.)	Янукович Віктор Федорович
7 грудня — 28 грудня 2004 року, 5 січня — 24 січня 2005 року	Азаров Микола Янович (в. о.)
4 лютого — 8 вересня 2005 року, 24 січня — 4 лютого 2005 року, 18 грудня 2007 — 3 березня 2010 р.	Тимошенко Юлія Володимирівна

Література.

Світлична В.В., Історія України: Навчальний посібник – 8-е вид. доповнене. – К.: Каравела, 2019 р. – 404 с.

Історія України: підручник ВНЗ II-IV р.а., В. Качкан, В. Левандовський, 2018 р.

Тема 17.: Європейський вибір України. Російсько – українська війна.

1. Гібридний характер війни

Гібридна війна - це тип конфлікту, протистояння, під час якого противники (або один з них) без офіційного оголошення війни використовують інформаційні кампанії, спецоперації, акції та окремі заходи, зокрема в кіберпросторі, економічний і дипломатичний тиск, шантаж військовою силою, терористичні акти, інспірування внутрішніх конфліктів для досягнення політичних цілей, які в минулому досягалися здебільшого в результаті звичайної війни.

Метою гібридної війни може бути не стільки завоювання як таке, скільки створення хаосу, безперервного конфлікту, постійне генерування провокацій, умов, непридатних для життя, руйнування інфраструктури. Використовуються постановочні воєнні дії, які виконують актори, інспіровані картинки для показу у ЗМІ. До сучасної гібридної війни проти України Росія готувалася протягом тривалого часу.

Чи готувалася Росія до гібридної війни проти України? Питання насправді є риторичним. Попри твердження Володимира Путіна, що анексія Криму стала реакцією на події Майдану, аналіз злагодженості військових, інформаційних та дипломатичних дій Росії в першому кварталі 2014 року та в подальшому свідчить про тривалу підготовку до дестабілізації ситуації в Україні. Є підстави вважати, що в активну фазу вона перейшла ще в 2010 році, з приходом до влади Віктора Януковича.

Є. Магда, політолог

Які фактори спонукають автора до висновку, що гібридна війна не була спровокована подіями на майдані Незалежності? Пригадайте перебіг російсько-українських відносин періоду незалежності і сформулюйте висновок про наявність чи відсутність ознак гібридної війни у відносинах Росії з Україною.

Головний фронт гібридної війни - інформаційний. Для наступальних дій на ньому Росія інтенсивно використовує нині різноманітні медіа. За їхньою допомогою керівництво російської держави створює сприятливий для себе інформаційний фон усередині Росії; поширює дезінформацію серед українських громадян; формує сприятливе для себе інформаційне середовище на Заході.

Не менш активно використовується енергетичний фронт. Росія протягом десятиліть використовувала енергоресурси як інструмент політичного впливу в Україні та Європі.

Учасниками інформаційної війни проти України є проросійське лобі та представники проросійських політичних сил в Європі, ідеологи, що активно переписують історію на замовлення держави, діячі Російської православної церкви, які зберегли свій вплив на пострадянському просторі.

Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями - бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленостей з іншими країнами.

Ф. ван Каппен, майор, радник з безпеки при ООН і НАТО

Які методи впливу використовує держава-агресор у гібридній війні?

2. Бойові дії на Сході України та Антитерористична операція в Донецькій і Луганській областях

Антитерористична операція - це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

14 квітня 2014 р. було оголошено про початок Антитерористичної операції на Сході України. Її мета - протидія незаконним російським і проросійським збройним

формуванням, подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України.

Українські силовики у квітні-травні 2014 р. обрали тактику облоги населених пунктів для поступового витіснення бойовиків. Останні, у свою чергу, упродовж цього періоду поширювали свій контроль на території Донецької та Луганської областей. Штурмували військові частини, здійснювали спроби заволодіти зброєю, захоплювали адміністративні будівлі. 14 червня було збито український військово-транспортний літак Іл-76 із 40 десантниками на борту.

Але українські силовики неухильно зменшували площу території, підконтрольної бойовикам. У воєнних діях брали участь ЗСУ, Національна гвардія, МВС, спецпризначенці СБУ, добровольці. Станом на середину серпня 2014 р. українські війська звільнили більшу частину Донбасу, захоплену у квітні-травні. У відповідь з кінця липня й до середини серпня загопи сепаратистів були поповнені бойовиками і новим озброєнням.

24 серпня почався спільний контрнаступ терористів і регулярних російських військ, які атакували українських силовиків на півдні Донецької області у напрямках Іловайськ, Комсомольське, Новоазовськ. У боях під Іловайськом загинуло багато українських військових. Сили проросійських бойовиків захопили прикордонне місто Новоазовськ на Азовському морі, але наступ на Маріуполь було зупинено.

Україна була змушена почати переговори. Конфлікт переріс у затяжний.

3. Добровольчі батальйони. Волонтерський рух

Значну роль у протидії терористам відіграли добровольчі батальйони. Вони почали створюватися в розпал сепаратистських виступів на Донбасі. На Майдані в Києві поставили намет, куди могли звернутися добровольці. Їх було дуже багато. Уже за півтижня автобуси з першими добровольцями поїхали на фронт.

Добровольцями було укомплектовано 1-й резервний батальйон Національної гвардії України (згодом - імені С. Кульчицького). Незабаром було створено добровольчий батальйон «Дніпро-1». У лавах Збройних сил України, з добровольців, насамперед мешканців Луганської області, було сформовано батальйон «Айдар», згодом виникли батальйони «Азов», «Харків», «Львів», «Чернігів», «Слобожанщина» і багато інших.

Добровольці неодноразово надавали допомогу діючій армії України у воєнних діях. Допомогали у визволенні м. Слов'янськ Донецької області. За їхньої участю відбили Маріуполь, Лисичанськ, Северодонецьк та інші населені пункти Донеччини та Луганщини. Перша поразка, з якою зіткнулися добробати, була під Іловайськом («Іловайський котел»). Тоді сили АТО зіткнулися з натиском регулярних військ РФ, потрапили в оточення і при виході з нього зазнали великих втрат.

Трагічні наслідки для військових мала операція під Дебальцевим («Дебальцівський котел»), де ЗСУ і добробати зазнали поразки. Але вони виявили гідну подиву мужність і стійкість. Якщо на початковому етапі бойових дій на Сході України добровольчі батальйони не мали централізованого підпорядкування, то пізніше їх переформували у штатні підрозділи Збройних сил і Нацгвардії України. Підрозділи Правого сектору відмовилися від переформування.

Добровольчі батальйони показали здатність українців до самоорганізації для захисту своєї держави. Народний добровольчий рух у найскладніший для країни момент прийняв удар на себе.

Розгляньте розпізнавальні знаки добровольчих батальйонів. Знання якої історичної дисципліни допоможе схарактеризувати символіку, що міститься на них?

Обкладинка книжки «Добробати» (видавництво «Фоліо», 2017)

Знайдіть у мережі Інтернет на сайті Національного музею історії України у Другій світовій війні в рубриці «Український Схід» експозиційний проект «На лінії вогню» та ознайомтеся з інформацією про події, що відбувалися на східних теренах України. Складіть розповідь. Дізнайтесь самостійно про роль батальйонів територіальної оборони в АТО.

Мовою джерел

Кожну добу на Хрещатик добровільно, за покликом душі приїздили і приходили тисячі містян, готових надати безкоштовну допомогу мітингувальникам. Волонтери взяли на себе велику частину роботи з облаштування комфортного перебування людей на Майдані. Вони організували польові кухні, встановлювали намети, надавали необхідну інформацію. Волонтерами ставали також і професіонали - медики, юристи, психологи - що прагнули допомогти однодумцям. За лічені дні виникли десятки волонтерських ініціатив та інтернет-проектів: «#єврохостел», «Євромайдан SOS», «Майдан. Медик».

Зі спогадів М. Матяша, громадського діяча

Про які події згадує автор? Використовуючи інформацію зі спогаду, схарактеризуйте соціальну групу «волонтери».

В Україні за короткий строк було створено велику кількість волонтерських організацій, які системно допомагали військовим на передовій: «Крила Фенікса», «Повернись живим», «Армія SOS», «Врятуй рідну країну», «Волонтерська сотня Україна - Світ».

Упродовж усього періоду дії АТО волонтери допомагали в забезпеченні медикаментами, їжею та потрібним спорядженням. Спільно з науковцями та

військовими на територіях, що контролювалися незаконними збройними формуваннями, розшукували загиблих. Волонтери надавали допомогу не лише військовим, а й переселенцям. Особливість волонтерського руху в Україні проявилася в тому, що найчисленнішою групою волонтерів стала молодь.

Мовою джерел

Українці визнають велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62 % визнають роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85 % вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81 % схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства.

З дослідження стану волонтерства в Україні, виконаного на замовлення ООН компанією GfK Ukraine (грудень 2014 р.)

Проаналізуйте статистичні дані щодо розвитку волонтерського руху в Україні. Які висновки можна зробити на їхній підставі?

4. Реакція світової спільноти на агресію Російської Федерації проти України та спроби мирного врегулювання конфлікту

З початком військової інтервенції з боку РФ світова спільнота засудила силове вторгнення в Україну. 1 березня 2014 р. Генеральний секретар ООН закликав до повної поваги і збереження незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, а також до негайного відновлення спокою та початку прямого діалогу між усіма сторонами задля вирішення поточної кризи.

Мовою джерел

Європейський Союз рішуче засуджує явне порушення суверенітету й територіальної цілісності України актами агресії, що вчинені Збройними силами Росії, як і дозвіл на їх застосування на території України, ухвалений 1 березня 2014 року Радою Федерації Росії.

Висновки Європейської ради (3 березня 2014 р.)

Які дії Росії засудив Європейський Союз? Як було кваліфіковано ці дії?

Мовою джерел

Російське вторгнення в Україну повинно бути розцінено Радою Безпеки ООН як акт агресії, ООН має реагувати відповідно, це - війна.

Міністр закордонних справ Латвії Е. Рінкевичс (Твітер) (2014).

Російські акти агресії та залякування по відношенню до України вимагають колективної реакції.

Міністр закордонних справ Канади Дж. Бейрд (Твітер) (2014)

Нам потрібен перегляд відносин з Росією. Країна, яка вдається до агресії проти іншої європейської країни-сусіда, не може розраховувати, що ми повернемося до відносин business as usual... Запровадження економічних санкцій проти РФ націлене на досягнення результатів у більш довгостроковій перспективі, а Україна потребує допомоги вже сьогодні... Найбільше Україні можуть допомогти США.

З виступу на радіо міністра закордонних справ Польщі Р. Сікорського (2014)

Проаналізуйте, як світова спільнота відреагувала на агресію Російської Федерації проти України.

Українська влада неодноразово намагалася врегулювати конфлікт. 17 квітня 2014 р. в Женеві відбулися чотиристоронні переговори Україна - ЄС - США - Росія щодо врегулювання збройного конфлікту між Росією та Україною.

Мовою джерел

Всі сторони зобов'язалися утримуватися від будь-яких форм насильства, залякування або провокаційних дій... Всі незаконні збройні формування повинні бути роззброєні; всі незаконно захоплені будівлі повинні бути повернуті законним власникам; всі незаконно захоплені вулиці, площі та інші громадські місця в українських містах повинні бути звільнені.

З рішення про деескалацію конфлікту в Україні, ухваленого за підсумками зустрічі в Женеві (17 квітня 2014 р.)

Які кроки, на думку авторів заяви, мали сприяти деескалації конфлікту? За рахунок яких ресурсів українська сторона мала здійснювати означені кроки? Чи було закладено в документі чітку програму дій?

Із червня 2014 р. періодично проводилися зустрічі лідерів України, Росії, Німеччини та Франції щодо можливості врегулювання конфлікту на Донбасі.

5 вересня 2014 р. в Мінську за результатами зустрічі Президента України П. Порошенка, Президента Росії В. Путіна й міжнародних представників було досягнуто домовленості «про припинення застосування зброї». 19 вересня сторони погодили додатковий протокол про лінію розмежування між українськими силами та проросійськими бойовиками. Також домовилися відвести важке озброєння від лінії розмежування та не застосовувати авіацію. Росія мала закрити кордон для перетину бойовиків та техніки. Але підписання мінських документів не забезпечило ні припинення застосування зброї російськими найманцями, ні виведення з території України російських військ. Перші Мінські угоди вересня 2014 р. дозволили зупинити масове російське вторгнення в Україну, проте вони не змогли повністю припинити бойові дії. У лютому 2015 р. було підписано Другі Мінські угоди. Нині всі учасники конфлікту й зацікавлені сторони визнали цей документ як рамковий для врегулювання ситуації на Донбасі.

Від початку збройної агресії Росії проти України український інформаційний простір насичений різними оцінками, судженнями та термінами. 1. Скориставшись посібником «АБВ. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України)» Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб

<https://mtot.gov.ua/files/uploads/082efe10-a3e0-11e9-9b89-731f32e113d5.pdf>, ознайомтеся з термінами (4-5 на вибір), що характеризують російсько-українську війну. Як ви розумієте значення цих термінів? 2. Одним з ключових елементів резолюції ГА ООН «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь. Україна» від 22 грудня 2018 р. є «підтвердження неприпустимості захоплення території Криму силою та зобов'язання повернути окуповані території». Прокоментуйте.